

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ШУМАРСКИ ФАКУЛТЕТ

Невена Б. Васиљевић

**ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА КАО ИНСТРУМЕНТ
ПРОСТОРНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF FORESTRY

Nevena B. Vasiljević

**LANDSCAPE PLANNING AS AN INSTRUMENT
OF SPATIAL DEVELOPMENT OF SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012.

Ментори:

др Јасминка Цвејић, редовни професор
Универзитет у Београду, Шумарски факултет

др Даворин Газвода, редовни професор
Универзитет у Љубљани, Биотехнички факултет - Крајинска архитектура

Чланови комисије

др Милан Медаревић, редовни професор
Универзитет у Београду, Шумарски факултет

др Дејан Ђорђевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Географски факултет - Просторно планирање

Датум одбране:

*Захваљујем се
менторима и члановима комисије,
Захваљујем се Борису и Биљани.
Захваљујем се
Мами.*

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИОНА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број (РБ)	
Идентификациони број (ИБР)	
Тип документа (ТД):	Монографска публикација
Тип записа (ТЗ):	Текстуални штампани документ
Врста рада (ВР):	Докторска дисертација
Аутор (АУ):	мр Невена Васиљевић, дипл. инж. шумарства за пејзажну архитектуру
Ментор / Ко-ментор (МН):	др Јасминка Цвејић, редовни професор Универзитета у Београду, Шумарски факултет; др Даворин Газвода, редовни професор Биотехничког Универзитета у Љубљани - Крајинска архитектура;
Наслов рада (НР):	Планирање предела као инструмент просторног развоја Србије
Језик публикације (ЈЗ):	Српски / ћирилица
Језик извода (ЈИ):	Српски / енглески
Земља публиковања (ЗП):	Србија
Географско подручје (УГП):	Србија
Година (ГО):	2012
Издавач (ИЗ):	Ауторски репринт
Место и адреса (МА):	11 030 Београд, Кнеза Вишеслава 1
Физички опис рада (бр.погл./стр./таб./сл./граф. / /прил.):	6 поглавља, 206 страница, 255 литературна навода, 33 илустрација, 7 табела
Научна област (НО):	Биотехничке науке
Ужа научна област:	Пејзажна архитектура и хортикултура
УДК:	71(497.11)(043.3)
Пред.одред/кључне речи (ПО)	Планирање предела, теорије и модели планирања предела, планирање за предео, планирање кроз предео, карактер предела као јавно добро, институционализација планирања предела у систем просторног планирања у Србији
Чува се (ЧУ):	Библиотека Шумарског факултета, Кнеза Вишеслава 1, 11030 Београд, Србија
Важна напомена (ВН):	Нема

ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА КАО ИНСТРУМЕНТ ПРОСТОРНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ

Резиме

Проблем дефинисања основе на којој се гради концепт планирања предела као инструмента просторног развоја Србије је централно питање којим се аутор бави у овом раду.

Да идеје на којима почива постојеће планирање предела (у Србији посебно) више нису идеје времена у ком живимо, основна је теза која је покренула ово истраживање. Глобални процеси су створили нови амбијент у ком се данас планира: планирање за предео је превазиђено. Данашња теоријска парадигма мења тежиште, односно просторни концепт. Предео није више само резерват културне и природне баштине који треба конзервирати у затеченој слици, већ је холистички, хибридни, ентитет природних, културних и социјалних вредности који се мења и развија. Као такав он постаје предмет истраживања.

Овим радом су понуђени елементи за грађу другачијег концепта планирања - планирања кроз предео. Настао је као модел примене нове парадигме којом су дефинисани просторни концепт и планерски принципи. Парадигма интегрише научне принципе: предеоне екологије, естетике предела као система и принципе комуникативног планирања у оквирима предела (као просторног концепта). У хеуристичком смислу, обједињена је дескриптивна и прескриптивна теорија планирања, а решавање научних проблема и задатака заснива се на: концепту предела као целине, трансдисциплинарности у истраживачком приступу и карактеру предела као новој вредности (јавно добро)у систему планирања.

У интерпретацији новог концепта планирања, питања просторног развоја воде ка опредељењу за тип односно карактер будућег предела, који је јавно добро и јавни интерес, у који су уграђени циљеви свих сектора (становања, индустрије, пољопривреде, шумарства, енергетике, заштите животне средине, природног и културног наслеђа...).

Степен интегративности и холизма нас може одредити у закључку да се понуђени односно могући концепт умногоме разликује од постојећег. А да ли је и основа за планирање бољих и лепших предела питање је непредвидљивости будућег развоја планирања уопште. С обзиром на искуства вечите потраге за моделом интегралног

планирања, као и неизвесности у ком се планирање креће, отворена су нова питања и дилеме.

У условима инкременталистичког планирања у Србији, концепт смо развили и илустровали на примеру Просторног плана Републике Србије 2010-2020. Нисмо доследно пратили идеалан концепт који је понуђен као алтернатива садашњем европском планирању, али смо понудили оптималну варијанту у односу на транзицију која формира и атмосферу просторног развоја у Србији. У таквим околностима је логична дилема: да ли у условима у којима је неизвесност једино извесна можемо очекивати промене у репертоару планирања и које су наше моћи да их остваримо?

Међутим, постоје предуслови за реализацију овако постављеног концепта планирања предела у просторном развоју Србије: а) друштвена верификација карактера предела и његово препознавање у законској регулативи као и б) реализација пројекта карактеризације предела односно утврђивање типова предела и њиховог циљног квалитета на територији Србије. Перспективе се виде и у оквирима примене Европске конвенције о пределима у Србији као премисе савременог концепта планирања предела. Од пејзажних архитеката се очекује усмеравање акција у погледу методологије израде планова и пројеката, образовања пејзажних архитеката и преусмеравања научно-стручних истраживања за потребе планирања предела и примене Европске конвенције о пределима.

На крају, истраживања су показала да постоје два дискурса, две перспективе планирања предела: први је наслеђени традиционалан приступ планирања заштите предела, а други представља „вредност којој тежимо“ – планирање кроз предео. Сигурни смо да овај приступ планирању предела, који карактер предела посматра као вредност (јавно добро), има снагу животне логике која ће усмеравати планирање простора у Србији. Ако је корак превелик за данашње време, понудили смо систем малих корака (истраживање метода, унапређење образовања, усмерена научна истраживања) који ће у будућности обезбедити одређени ниво разумевања и прихватања идеје о карактеру предела као вредности и јавном добру.

Кључне речи: Планирање предела, теорије и модели планирања предела, планирање за предео, планирање кроз предео, карактер предела као јавно добро, институционализација планирања предела у систем просторног планирања у Србији

KEY WORD DOCUMENTATION

Accession number (ANO):	
Identification number (INO):	
Document type (DT):	Monograph documentation
Type of record (TR):	Textual printed document
Contens code (CC):	Doctoral dissertation
Author (AU):	M.Sc. Nevena Vasiljević
Menthor (MN):	Ph.D. Jasminka Cvejić, full professor of University of Belgrade Faculty of Forestry; Ph.D. Davorin Gazvoda, full professor of Biotechnical University of Ljubljana Landscape Architecture
Title (TI):	Landscape planning as an instrument of spatial development of Serbia
Language of text (LT):	Serbian/ Cyrillic alphabet
Language of abstract (LA):	Serbian / English
Country of publication (3II):	Serbia
Locality of publication (LP):	Belgrade
Publication year (PY):	2012
Publisher (PU):	The authors reprint
Publication place (PP):	11 030 Belgrade, Kneza Višeslava 1
Physical description (PD):	6 chapters, 206 pages, 255 references, 33 illustrations, 7 tables
Scientific field (SF):	Biotechnological sciences
Scientific discipline (SD):	Landscape architecture and horticulture
Subject/Key words (CX):	Landscape planning, theories and models of landscape planning, planning for landscape, planning through landscape, landscape character as a public benefit, institutionalization of the landscape planning in the system of spatial planning in Serbia
UC:	71(497.11)(043.3)
Holding data (HD):	Library of Faculty of Forestry, Kneza Višeslava 1, 11030 Belgrade
Note (N):	-

LANDSCAPE PLANNING AS AN INSTRUMENT OF SPATIAL DEVELOPMENT IN SERBIA

Summary:

The problem of defining the basis to the concept of landscape planning as an instrument of spatial development in Serbia is the central issue that this thesis deals with.

The basic thesis that initiated this study considers that the ideas underlying the existing landscape planning (especially in Serbia) are not the ideas valid at the present time any more. Global processes have created a new environment for nowadays planning: planning for landscape is outdated. The current theoretical paradigm changes the focus or spatial concept. The landscape is no longer only a reserve of cultural and natural heritage that should be preserved in the same state, but it is a holistic, hybrid entity of natural, cultural and social values, which has been changing and evolving through time, and as such, becomes the subject of research.

This paper provides elements for creating a different concept of planning through landscape, as an application model of the new paradigm that defines the spatial concept and planning principles. It integrates the application of scientific principles: landscape ecology, landscape aesthetics as a system and principles of communicative planning within the landscape as a spatial concept. In heuristic terms, descriptive and prescriptive theories of planning are unified, and solving scientific problems and tasks is based on: the concept of landscape as a whole, transdisciplinarity in research approach and landscape character as a new value in the planning system but also in an integral interpretation of knowledge about landscape.

Spatial development issues in the interpretation of the new concept of planning, lead to the determination of type and character of the future landscape, which is public benefit and public interest, and where the objectives of all sectors are incorporated (housing, industry, agriculture, forestry, energy, environmental protection, natural and cultural heritage, ...).

Level of integration and holism can prompt us towards the conclusion that offered or possible concept varies significantly from the existing one. And whether that concept is the basis for better planning and more beautiful landscapes, is the question of unpredictability of future development of planning in general. New questions and dilemmas have been raised, as it could have been predicted, given the experiences of the

eternal search of an integrated planning model as well as the uncertainty of the planning itself.

In terms of incremental planning in Serbia, we have developed and illustrated the concept on the example of the Spatial Plan of the Republic of Serbia 2010 - 2020. We have not followed strictly an ideal concept offered as an alternative to the current European planning, but we have provided an optimal option in relation to the transition which influences the spatial development conditions in Serbia. In such circumstances, there is a logical dilemma: can we, in conditions in which only uncertainty is certain, expect changes in the planning repertoire and is it in our power to achieve them?

However, there are preconditions for the realization of the previous concept of landscape planning in the spatial development of Serbia: social verification of landscape character and its recognition in the legislation, and realization of the project landscape characterization and definition of landscape types and their target quality on the territory of Serbia. Perspective can be seen within the implementation of the European Landscape Convention in Serbia as a premise of the modern concept of landscape planning. Landscape architects are expected to direct actions towards development of planning methodology, landscape architects education, and redirection of scientific research for the purpose of landscape planning and implementation of the European Landscape Convention.

Finally, the research has shown that there are two discourses, two perspectives of landscape planning: the first is the traditional, inherited approach of the landscape planning protection and the other is a "value we aim for" - planning through the landscape. We are confident that this approach to landscape planning which sees the landscape character as vitally important value (public benefit) that will guide the landscape planning. If the step is too long at the present time, we have offered a system of short steps (research of methods, education improvement, focused scientific research) that will provide in future a certain level of understanding and acceptance of the landscape character as a planning value and public benefit.

Key words: Landscape planning, theories and models of landscape planning, planning for landscape, planning through landscape, landscape character as a public benefit, institutionalization of the landscape planning in the system of spatial planning in Serbia

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ДЕО	
1. ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА: ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ	9
1.1. Домен планирања предела	9
1.2. Развој теорије планирања предела	15
1.3. Концепт планирања: заштита vs развој предела	26
1.4. Модели и методе планирања предела	33
1.5. Нова теоријска парадигма?	40
2. ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ	43
2.1. Просторни развој и планирање	44
2.2. Европска документа просторног развоја	46
2.3. Европска конвенција о пределима: карика која недостаје?	51
3. ИНТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА - ЕВРОПСКА ИСКУСТВА И ПРОБЛЕМИ	55
3.1. Концептуализација предела	58
3.2. Институције планирања предела	61
3.3. Критичне тачке система знања о пределу	75
4. ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА У СРБИЈИ: ОД ТЕОРИЈЕ ДО ПРАКСЕ	80
4.1. Развој научне мисли о планирању предела	81
4.2. Институционализација: планирање предела у систему планирања простора Србије	105
II ДЕО	
5. КА НОВОЈ ТЕОРИЈИ ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА: АЛТЕРНАТИВНИ МОДЕЛ	113
5.1. Концепт предела као целине	117
5.2. Трансдисциплинарни приступ	121
5.3. Карактер предела: део система вредности (јавно добро)	136
5.4. Алтернативни модел планирања предела: основни методолошки принципи и кораци (процедура)	143
6. ПРИМЕНА НОВОГ КОНЦЕПТА ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА У СИСТЕМУ ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ	155
6.1. Карактер предела: део система вредности у Просторном плану Републике Србије 2020	157
6.2. Систем планирања: могућност интеграције метода планирања предела	165
6.3. Искуства примене новог концепта планирања предела	167
6.4. Европска конвенција о пределима: отворена перспектива за планирање предела у Србији?	172
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	184
ЛИТЕРАТУРА	190
БИОГРАФИЈА	206

АКРОНИМИ И СКРАЋЕНИЦЕ

ELC - ЕКП	<i>European Landscape Convention</i> (Европска конвенција о пределима)
ESDP	<i>European Spatial Development Perspective</i> (Европска перспектива просторног Развоја)
ESPON	<i>European Observation Network for Territorial Development and Cohesion</i> (Европска мрежа институција које се баве прикупљањем информација и показатеља за просторно планирање)
ICOMOS	<i>International Council on Monuments and Sites</i> (Међународни савет за споменике и споменичке целине)
INTERREG - CADSES	Innovations and Environment Regions of Europe Sharing Solutions -Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space
МАВ	<i>Mans and Biospheres Programme</i> (Програм Човек и Биосфера)
ППППН	Просторни план подручја посебне намене
ППППНПП	Просторни план подручја посебне намене парка природе
ППРС 2020	Просторни план Републике Србије 2010 - 2020
РППАП	Регионални просторни план Аутономне Покрајине
СПРС	Стратегија просторног развоја Републике Србије до 2018
ТА	<i>Territorial Agenda of the European Union</i> (Територијална агенда Европске Уније)
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> (Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу)

СЛИКЕ И ТАБЕЛЕ

Слике:

Слика 1	Нивои планирања предела
Слика 2	Фазе израде плана предела
Слика 3	Шематски приказ улоге планера предела у изради планских докумената
Слика 4	Планирање: абиотички - биотички - културни ресурси (АВС модел)
Слика 5	Steiner-ов метод планирања предела
Слика 6	Steinitz-ов метод планирања предела
Слика 7	Ahern-ов метод планирања предела
Слика 8	Планирање <i>за</i> и планирање <i>кроз</i> предео
Слика 9	Нивои просторног планирања у Европској Унији
Слика 10	Модел тумачења и интерпретације предела
Слика 11	Предеони концепт
Слика 12	Концепт рањивости у оквиру концепта планирања простора
Слика 13	Кораци у процедури израде студије рањивости

Слика 14	Позиција планирања предела у систему просторног планирања
Слика 15	Веза између планова предела и просторних/секторских планова
Слика 16	Norbert-Wiener-ов модел комуникације
Слика 17	Карта типова предела Административног подручја Београда
Слика 18	Подела београдског подручја на предеоне целине према Просторном плану Београда из 1976
Слика 19	Концепт планирања предела као целине
Слика 20	Партиципација и нивои интеграције у планирању предела
Слика 21	Планирање предела: веза између предеоне екологије и друштва
Слика 22	Предеони образац: заједничко поље истраживања за предеоне екологе и планере
Слика 23	Нормативни приступ у планирању предела заснован на сценаријима
Слика 24	Стратегија планирања предела у односу на стање и трендове у пределу
Слика 25	Метода нове парадигме планирања предела
Слика 26	Процена карактера предела: информациона основа
Слика 27а	Физиографски образац предела
Слика 27б	Еколошки образац предела
Слика 27в	Културни образац предела
Слика 27г	Естетски (визулни) образац предела
Слика 28	Апликација нове парадигме планирања предела у Просторни план Републике Србије 2020
Слика 29	Шематски приказ планског концепта заштите и уређења предела у ППРС 2020
Слика 30	Шематски приказ приоритетних подручја за примену новог концепта планирања предела у ППРС 2020
Слика 31	Приказ осетљивости предела на траси коридора гасовода <i>Јужни ток</i>
Слика 32	Кораци у примени Европске конвенције о пределима и веза са планирањем простора
Слика 33	Визија, стратегија, тактика и акција

Табеле:

Табела 1	Приступи планирању предела
Табела 2	Својства и могућности развоја нових урбанизованих предела
Табела 3	Основна обележја предела: успостављена комуникација између еколога и планера
Табела 4	Постојећа парадигма vs. нова парадигма планирања предела
Табела 5	Методолошки кораци новог модела планирања предела: питања и одговори
Табела 6	Примена новог концепта планирања предела у планским документима
Табела 7	Кључне речи у пејзажној архитектури

Мапа света на којој није уцртана утопија не завређује ни поглед.

Оскар Вајлд, Душа човека у социјализму, 1891.

Предговор

Овај рад је настајао као одговор на питање: Куда иде планирање предела и која је његова улога у планирању просторног развоја на прагу XXI века?

Као парадигма просторног развоја, одрживи развој већ дуже време трпи критике. Детерминистички филозофски концепт, у ком се од науке очекивало да створи обећани рај хармоније и равнотеже у троуглу одрживости, са перспективом међугенерациске равноправности, у дубокој је кризи. Очигледно је и да просторни планови, као инструменти реализације принципа одрживог развоја, не могу да одговоре на неизвесну будућност. „Планирање“ се преиспитује.

Људи су о свему већ размишљали, тешкоћа је промислити о свему поново. Поновно откривање заборављеног представља подухват у ком покушавам да преиспитивањем важеће теоријске парадигме, модела и метода планирања предела, који по својој онтологији имају резилијентне оквире и траже нови поглед на одрживост, освежим претходна знања и искуства, и на почетку новог века предложим модел који ће изаћи у сусрет савременим захтевима просторног развоја. Ослоњено на утицајна практична искуства, крај XX века је било време сазревања планирања предела: напушта се традиционалан концепт заштите специфичних предела и прелази се на концепт предела као целине. Превазиђена је дихотомија: природно *vs* културно, урбано *vs* рурално, заштита *vs* развој. Данас се истражују могућности конципирања планирања *кроз* а не *за* предео, као и његова институционализација у планирање просторног развоја.

Истраживања у овој области су ретка у нашој средини. То је био додатан мотив да сагледам развој теоријске парадигме и да неке важне аспекте приближим стручној јавности. Свесна сам да озбиљност и свеобухватност задатка превазилази могућности индивидуалног напора и зато ми и није била намера да дам коначан модел институционализације планирања предела. Покушала сам да у времену и окружењу, које баштини скепсу према планирању предела, створим амбијент стручног дијалога о предностима планирања на предеоним основама. На нека питања сам дала одговоре, дилеме тек отворила, а бићу поласкана ако понеки студент, пејзажни архитекта или само пријатељ планирања буде заинтригиран идејом и настави да истражује започето.

УВОД

Планирање предела, као израз намере да се постојеће промени у жељено стање, тековина је друге половине прошлог века. Током развојног пута, од заштите природе до савременог развојног концепта, планирање предела је било тумачено и интерпретирано на различите начине. Баштинимо велико искуство пејзажних архитеката који су ову област развијали у односу на потребе друштва, тако да се данас може говорити о захтевима да се планирање предела бави савременим проблемима квалитета животне средине. Ипак, јаки су корени којима је оно крајем XIX века утемељено у покретима за заштиту природе.

Дуго постојање није решило дилеме: Шта је планирање предела и ко се њиме бави? Шта је предмет истраживања: заштита *vs* развој предела? Да ли је теорија планирања предела посебна теорија? У времену кризе просторног планирања траже се и аргументи којим планирање предела може да изађе у сусрет изазову просторног развоја у XIX веку.

Концепт и форма планирања предела се крећу од строге заштите до планирања развоја које је усклађено са потенцијалима предела. Постоји функционална веза између тумачења и интерпретације предела и концепта његовог планирања. Опредељење између заштите или развоја, као концепта планирања предела, везано је за традицију и наслеђе друштвеног окружења у ком се одвија. Можемо казати да у планирању предела, у већини земаља, данас, преовлађује концепт заштите.

Планирање се не дешава у изолованом простору. У ери глобализације која диктира опстанак на Земљи, не успевамо да одржимо дистанцу у односу на центрифугалне силе које ствара њена брзина промене. Идеал „прогреса“ нас води у сфере у којима полако, али сигурно, губимо додир са људским вредностима. У искушењу су и вредности које су дуго одолевале. Глобализација је узела свој данак и у простору: веома брзо напредује и ствара ефекат хомогенизације. Трансформација, нестајање и мутације облика живљења и опстајања у простору, ***деградација и нестајање препознатљивог карактера предела, као једног од носиоца културног идентитета људи који га настањују***, само су неке од лоших манифестација глобализације. Губимо идентитет. Стручна јавност се сложила: ако би се ова стопа промена наставила без планирања, коју заступа либерални модел планирања, последице за

опстанак и добробити човечанства би биле застрашујуће. Проспекција будућности је од суштинске важности за одржавање живота и развоја на планети. Каква перспекција у оквиру каквог планирања, питање је које покреће расправу у овом раду.

Истраживања која су спровођена у оквиру међународних пројеката (INTERREG-CADSES пројекта) показала су да постојећи просторни планови и инструменти за њихову имплементацију не сагледавају карактер предела као вредност коју треба очувати и унапредити. Постоји потешкоћа у усаглашавању процеса економских и друштвених промена и њихових реперкусија у простору што ремети равнотежу односа у традиционалним али и у савременим пределима. Разлог можемо пронаћи и у политици просторног развоја и инструментима за њено спровођење, како у Европи тако и у Србији. Владајући традиционалан приступ секторског планирања, усмереног на очување изузетних предела и њихову пасивну заштиту, слабост је постојеће политике а уједно и *полазна хипотеза* која је утицала на преиспитивање постојећег планерског концепта. Другим речима, *концепт планирања предела тражи промену у складу са проблемима које носи време у ком живимо*.

Слабости постојећег планирања предела нас усмеравају на разматрање владајуће теоријске парадигме. Очигледано је да аномалије које се јављају не могу бити решене постојећом парадигмом, на основу чега смо форирали следећу *хипотезу: темељно преиспитивање постојеће парадигме и истраживање могућности за стварањем алтернативе ће омогућити превазилажење постојећих слабости*. У односу на Khun-ов модел научне револуције данашња парадигма планирања предела је у дубокој кризи. Потребно је истражити нове просторне концепте и научне принципе. Овакво сагледавање садашњег тренутка покренуло је многе научне и стручне расправе, као и ово истраживање. Намера је да се преиспитивањем могућих правца планирање предела усмери ка конституисању у оквирима планирања просторног развоја.

Просторни концепт владајуће парадигме је оптерећен наслеђеном дихотомијом традиционално бинараних односа: *најбољи или остали* предели, *урбани или рурални* предели. Теорија система, гешталт теорија као и теорија холизма су направиле заокрет у приступу тако да је данас „предео свеукупно окружење у ком живимо, а категорије урбано, рурално и културно су често тешко раздвојиве у стварном свету“ (Steinitz, 2006: 88). *Концепт предела као целине* постао је иницијација савремене концептуализације планирања предела које напушта традицију заштите и уводи развојни концепт.

Проблематика планирања предела је поред сфере теорије и науке, добила и међународну верификацију, прво у оквиру начела Европске перспективе просторног развоја (*European Spatial Development Perspective, 1996*), а од 2000. године и у оквиру Европске конвенције о пределима (*European Landscape Convention, 2000*). У оба документа артикулисани су ставови да су *различити предели Европе наслеђе о коме треба бринути, да су оквир свакодневног живота и промена од којих зависи и квалитет живљења, и као такви треба да буду предмет озбиљне политике просторног развоја.*

У складу са савременим приступом, у овом раду:

- предео је дефинисан као *одређено подручје, онако како га људи виде и доживе, чији је карактер резултат акција и интеракција природних и/или антропогених фактора* (ЕКП, Члан 1);
- планирање предела као *обимни, далековиди поступци који имају циљ да унапреде, поново успоставе или креирју нови предео* (ЕКП, Члан 1);
- политике просторног развоја се сагледавају у оквирима просторног планирања.

Савремени теоретичари пејзажне архитектуре виде предност у наслеђеној хибридној концептуализацији пејзажне архитектуре и бинарности односа: архитектуре и предела, модерне и постмодерне, човека и природе, културе и природе, уметности и екологије, науке и праксе. Наше мишљење је да је управо *концепт предела као целине*, пружио могућност да се хибридниост и бинарност искористе у формирању нове парадигме планирања предела, чиме ћемо се бавити у овом раду.

Стварати друштвено прихватљиве теорије планирања предела, као и у Habermas-овој (1987) комуникативној теорији, значи да треба *уводити нове вредности*, трасирати акције и дискурсе етике усклађене са потребама и захтевима људи који настањују простор. Питање јавног интереса и јавног добра је контроверзно поље којим се баве теорије планирања. Консултујући расправе које су вођене на ту тему, наше мишљење је да о *пределу треба говорити као новој вредности - јавном добру*, а да се о очувању и унапређењу карактера предела, као носиоцу културног идентитета, може говорити као потреби и интересу свих учесника у процесу планирања. У карактеру предела, односно његовом обрасцу, интегрисани су *природни и културни елементи, научни са практичним знањем и интересима корисника* који живе и познају традицију коришћења и обликовања предела (Swanwick, 2002; Selman, 2006; Van Eetvelde и Antrop, 2007; Vasiljević, 2009). То

је још један од појмова око ког се формира нова парадигма планирања предела као један од начина да се у процесу глобализације сачува идентитет, односно карактер предела.

Очигледно је да се крећемо путем еволуције према *интегралном* и *трансдисциплинарном* планирању предела које је, у много чему, само разрада идеје за коју се залагао McNarg, многи пре (Mumford и Geddes) али и после њега (Steinitz, Steiner, Antrop, Ahren, Tress B., Tress G., Fry, Ogrin, Marušić, Gazvoda...). Ако желимо да правилно сагледамо изазове XXI века морамо да прихватамо све приступе, свих дисциплина и култура, као и да им омогућимо форум за отворену дискусију о будућности (UNESCO, 2000). Није без разлога очекивати да се тај нови форум великим делом, у разним сферама и дисциплинама људског деловања, ослони на трансдисциплинарност у примени принципа теорије резилијентности у оквирима предеоне екологије, теорије естетике предела као система и комуникативног планирања.

„Поновно откривање заборављеног“ се може назвати овај подухват у ком покушавамо да преиспитивањем важећих постулата и модела планирања предела, који по својој онтологији имају резилијентне оквире и траже нови поглед на одрживост, освежимо претходна знања и искуства, и на почетку овог века предложимо другачији поглед на модел планирања предела. То даје нови угао посматрања концепта планирања предела као начина за усмеравање и управљање променама у оквирима просторног развоја Србије.

Као одговор на претходне мотиве истраживања одређен је и ***предмет рада - стварање адекватног модела и методе планирања предела који би омогућили одговарајуће управљање трансформацијом простора***, користећи предео као референтни оквир на свим нивоима планирања простора (просторно и урбанистичко), како би се постигла комплементарност просторног развоја и развоја предела.

Изражена специјализација научно-истраживачког рада, у процесу планирања, постала је неизбежност; са једне стране довела је до значајног напретка у методском и садржајном погледу у појединим сегментима или областима планирања, а са друге стране „испуштања“ из вида комплексности и целокупности, односно међусобне условљености елемената простора и сукцесивних фаза у планирању (Ђорђевић, 1998). Методе планирања предела нису одговарајуће, каже Steinitz (2006) и наставља: „Нису довољно комплексне да би одговориле на велике теме,

а које су, како то каже еколог Eugene Odum, последица „*тираније малих одлука*“ (Steinitz, 2006: 89).

Потреба да се методе планирања предела преиспитају постоји већ дуже време, тврде теоретичари планирања, а нарочито када се све више у научним и стручним расправама говори о новом приступу планирању на предеоним основама. Потреба за свеобухватним планирањем, новим концептом планирања *кроз* предео а не планирања *за* предео добија све више присталица. Немогуће је не помислити да је потрага за овим моделом потрага за немогућим (неостварљивим и непостојећим), али вреди покушати. Зато ћемо се и усудити да много шире захватимо проблематику просторног планирања и планирања предела да би истраживањем различитих метода и њихових теријских постулата оправдали успостављање другачијег приступа који би, у односу на традицију планирања простора, могао бити применљив у систему планирања у Србији што је, коначно, и сврха овог рада.

Расправа ће структурно и садржајно бити усмерена ка једноставном научном **циљу** - ***делимичној реформи система планирања простора која може настати под утицајем нове парадигме планирања предела***, која, у низу могућих решења, нуди оптимални модел институционализовања планирања предела у укупан систем планирања у Србији, како у погледу *основних принципа, метода карактеризације и типологије предела*, тако и у *дефинисању основних смерница израде плана предела*. Имајући у виду историјски развој и традицију планирања простора у Србији, задатак је да се, поред идеалног, истраже могући, алтернативни модели планирања којим би проблематика развоја, заштите и уређења предела ишла у корак са савременим научним трендовима у овој области. У исто време, метод треба да буде усклађен са потребама и могућностима система планирања у Србији који се одвија на националном, регионалном и локалном нивоу.

Повећање ефикасности праксе планирања предела се намеће као крајњи и одговоран циљ овог теоријски постављеног рада, са идејом водилом да *нема боље праксе од добре теорије*.

Задатак је да се разуме и прихвати идеја планирања у оквирима предела, односно да се разуме сама природа предела и процени како се она уклапа у процес планирања. Постоји неколико главних идеја које формирају структуру овог рада којима се, кроз следеће **задатке**, остварују и постављени **циљеви**:

- ***Разумевање и прихватање холистичког приступа*** тумачењу и интерпретацији предела од ког зависи и концепт планирања предела: заштита vs развој;

- Формирање *окоснице нове парадигме* на основу анализе развоја научне парадигме планирања предела и систематизације његових теоријско-методолошких основа;
- *Успостављање веза између просторног развоја*, односно, *просторног планирања и планирања предела* са посебним освртом на документа Европске Уније у којима се показује непосредно и посредно „интересовање“ за предео и његове вредности;
- *Преглед модела институционализације планирања предела*, у односу на концепт предела, у системима планирања *у европским регионима и Србији*;
- Указивање на *могући правац развоја нове теорије планирања предела* као оптималног модела просторног развоја;
- *Примена „новог“ теоријског концепта, модела и метода у постојећим систем планирања у Србији*, приближавање концепту планирања кроз предео;
- *Отварање перспективе за планирање предела кроз модалитете имплементације Европске конвенције о пределима*, као метафоре нове парадигме планирања предела, у Србији.

Последњи у низу, али не мање важан задатак, је и рефлексивност резултата на процес образовања који се у овој области одвија на Универзитету у Београду, односно усмеравање промена у плану и програму који се реализује на Шумарском факултету.

Хибридна природа и комплексност планирања предела изискује употребу бројних метода које се користе и у другим наукама: метода анализе и синтезе, са елементима метода специјализације и генерализације, индуктивног и дедуктивног метода, компаративног и метода моделовања, као и других метода. Од метода које се примењују у процесу интегралног управљања простором, а у складу са фазама израде дисертације, издвајају се оне методе које се користе у тзв. сазнајној фази (управљање базама података и географски информациони системи - GIS) и у предеоно-планерској фази у којој ћемо применити методу Процене карактера предела (*Landscape character assessment, 2002.*, *Landscape opportunities for territorial transformations, 2006*). Примена ова методе обезбеђује висок степен истраживачке интегративности у новој парадигми планирања предела која омогућава и боље разумевање структуре предела, његовог функционисања, осетљивости и капацитета, као и трендова трансформација. На основу утврђеног карактера издвајају се типови предела, описују њихове основне вредности и квалитет у односу на које се формира предеоно стратегија. Поред методе карактеризације, ту

су и метод сценарија, SWOT анализа, као и инструменти за спровођење политика: законски, институционални, предеоно-еколошко развојни сценарији, итд.

Сама идеја да се на овакав начин бавимо планирањем предела говори да се не задовољавамо решењима која су унапред задата теоријско-методолошким оквирима или околностим у којима се налази цела област планирања предела у Србији. Очекивана научна оправданост овог рада је у намери да се дефинише **оптималан модел просторног развоја** који ће моћи да *заштити и унапреди све оне елементе карактера предела који су носиоци његовог идентитета* на локалном, регионалном и националном нивоу. Очекивани резултат овог рада је и систематизација досадашњих теоријско-методолошких и практичних истраживања која се односе на планирање предела, а могу имати употребу као део едукативног и дидактичког материјала. Практична примена резултата се примарно огледа у реконструкцији постојећег система планирања у Србији, односно у *предлогу модела формулисања законодавне материје планирања и уређења простора*, односно оног њеног дела који ће се односити на проблематику планирања предела као интегралног дела планирања простора. Резултати овог рада могу бити афирмативни како за науку и струку, тако и за школу пејзажне архитектуре (планирања предела) у Србији.

Очекујемо да ће закључци до којих будемо дошли, извршавањем постављених задатака, указати на *важност успостављања везе између предела и планирања просторног развоја* и формирања принципа концепта планирања предела који је примерен како заштити тако и развоју. Теоријска поставка добија на важности тек када се нађе у реалним оквирима, тако да ћемо покушати да виђење нове парадигме и развојног концепта планирања предела прикажемо на примеру Просторног плана Републике Србије 2010-2020. Пример није одабран већ је последица стицаја околности у којима је од аутора тражено учешће у његовој изради. Још непроверена форма парадигме планирања предела је имплементирана у мери у којој је то дозвољавало време и ниво општости у изради ППРС 2020. Покушали смо да дефинишемо основне елементе за модел који се касније може разрађивати и примењивати на просторне и урбанистичке планове. Уверење да је ово могуће постићи стекли смо захваљујући резултатима примене метода карактеризације и класификације предела на простору Административног подручја Београда.

Рад је подељен у два дела. У првом се бавимо истраживањем постојећих концепата и теорија планирања предела који се примењују у европским регијама и Србији. Критички осврт на постојеће указао је и на могуће правце развоја научне парадигме планирања предела. У другом делу ћемо приказати наше сагледавање

нове парадигме планирања предела, модела и метода за примену. Уследиће пример примене теорије на конкретном документу просторног развоја - ППРС 2020. Конкретан пример ће омогућити да се основне теоријске поставке провере, али очекујемо и многа отворена питања за даља истраживања.

Последња уводна напомена је цитат којима се професор Steinitz (2008: 74) обратио пејзажним архитектама, а које су биле идеја водила овог рада: „Данас, гледано у глобалним размерама, професија пејзажне архитектуре се налази на критичном раскршћу. Један крак води према значајном пољу које настоји да побољша квалитет животне средине, док други указује на подређивање областима површних улепшавања. То су биле мудре речи Hideo Sasaki-ја почетком шездесетих година прошлог века. На жалост, већина пејзажних архитеката и данас стоји на истом раскршћу. Пре више од четрдесет година и ја сам био активан на том пољу, и приметио сам да боље разумемо пределе када их планирамо. Имамо боље моделе и базе података. У демократским процесима, политика животне средине постаје отворенија и компликованија. Људима је постало несхватљиво шта се дешава и шта се може догодити у будућности. Може ли се разумети глобално загревање, ширење пустиња, недостатак пијаће воде, пренасељеност и све остале потенцијалне кризе? Ако смо на рубу озбиљне кризе у животној средини, веома је важно да људи схвате ситуацију и опције, или неће бити у могућности да направе виталне промене. То би требало да буде наш следећи велики изазов; *направити комплексно планирање предела које је разумљивије, у циљу да се прошири учешће јавности, да се унапреди процес одлучивања да би подржали праведну будућност*“.

1. ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА: ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ

1.1. Домен планирања предела

Планирања предела сеже у прошлост колико и човекова жеља да ствара свет по својој мери, али је као друштвено организована делатност тековина двадестог века. Ипак, релативно дуго постојање није решило многе недоумице. Трагање за одговорима на питања *шта је домен и предмет истраживања планирања предела и ко се њиме бави, шта је дефиниција а шта научна теорија*, требало би да нам осветли контекст у ком се о овом феномену може говорити као друштвено прихватљивом. Али, планери предела се углавном не баве филозофским расправама већ истражују како треба планирати пределе (Steinitz, 2008), користећи: начела појединих наука као што је предеона екологија (Dramstad et al., 1996; Botequilha, Ahern, 2002; Steiner, 2008), анализе стабилности предела и капацитета простора (Steinitz, 2002; Werthmann, 2007), анализе „рањивости“ предела (Marušič, 2002; Golobič et al., 2007), знања својствена шумарским наукама (Fry et al., 1998).

Почетке планирања предела налазимо у време првих покрета заштите природе, да би га у каснијем периоду друштво разумело као домен филозофије *енвајроментализма* (животне средине)¹. Размере се крећу од баште до региона, од дрвореда до националног парка, али како каже Steinitz (2008), *од размере зависи и приступ у планирању предела*. Широка лепеза различитих просторних размера, као и различитих знања и вештина, представља концептуални оквир пејзажне архитектуре која се професионално бави планирањем предела.

Када је почео да се користи термин планирање предела још увек није тачно утврђено, али неки званични почаци су везани за другу половину прошлог века (Turner, 1982; Hackett, 1971; Ndubisi, 1997, 2000)². Од тада се оно сагледава кроз

¹ То је било време стварања Patrick Geddes-а, шкотског биолога и географа, Frederick Law Olmsted-а првог пејзажног архитекте и његових синова, John Charles и Frederick Low Olmsted Jr., Charles Eliot и John Nolen-а, Lewis Mumford-а америчког историчара, филозофа и научника. Ian McHarg је унео ренесансу у пејзажну архитектуру, покушавајући да „обухвати читав спектар проблема животне средине унутар дисциплине пејзажне архитектуре, да обликује пределе од баште до региона, користећи њену праксу и теорију“ (Conan, 2007).

² Прво појављивање овог термина везује се за Конференцију коју је организовала Интернационална организација за заштиту природе (*International Union for Conservation of Nature and Natural Resources* IUCN,) 1949. године. Перцепција планирања предела је имала доминантно заштитни, а занемарљиво мали развојни предзнак. Чак је и „креативно очување“, као често коришћени синоним

различите теоријске призме што је и довело до формулисања јединственог става: *конфузија почиње од нејасног значења појма предела као објекта истраживања у планирању предела* (Turner, 1982; Ndubisi, 1997, 2002a, 2002b; Antrop, 2005).

Данас, употребом речи *предео* интегришемо екстремно различите феномене који се све мање повезују са физичком природом предела, која јесте део традиције и још увек има јако упориште у планирању. Одговор на кључно питање, *шта је предео и шта предео треба да представља*, умногоме зависи од парадигме која је постављена као полазна тачка различитим наукама, техничким или уметничким дисциплинама, планирању и заштити простора. Научни приступи су различити али за планирање је важно одредити се: *да ли је предео јединица која се истражује или је предео простор, животна средина*. Очигледно је да се савремено планирање предела креће по путањи од јединице према простору, који се налази на њеном крају.

Десетинама година уназад, планирање предела и сродне научне дисциплине су трагале за просторима изузетних природних или културних вредности да би се бавиле њиховом заштитом. Биолози, архитекти, географи, планери и остали, који су се већином тим послом и бавили, имали су дихотоман однос према вредностима. У начелу, опстају два супротстављена дискурса; један је *биоцентричан*, који вредност види у дивљини, без људи, и други, *антропоцентричан*, који привилегују културна (историјска) артефакта времена у ком су настајала (Philips, 2000).

Међутим, све је заступљенији став да дихотомији нема места у планирању и да је предео више него још један секторски интерес. Препознато је да се особеност места, региона, чак и државе, снажно ослања на карактеристике предела које интегришу и природне и културне вредности. Предела се састоје од „места“, а „места“ имају снажно егзистенцијално значење (Muir, 1999). Они доприносе стварању културног идентитета тако што простор који људи насељавају временом постаје симбол начина на који то чине. У планерском процесу простор постаје територија, а територија испуњена значењима које му својом перцепцијом дају становници - постаје предео. На тај начин се, истовремено, обликовањем предела ствара групни идентитет. Као резултат овог двосмерног процеса предео постаје део колективног културног идентитета. Другим речима, предео постаје један од начина на који групе, на пример националне групе, препознају и репрезентују себе (Weve-Rabehl, 2006)³.

за планирања предела, представљао дескрипцију погледа на ову „специфичну грану општег планирања која је била посебно погодна за усаглашавање конкурентских коришћења земљишта у пределу“ (Hackett, 1971: 10).

³ *Простор и време* су референтне одреднице у планирању предела. „О неприродности раздвајања просторне од временске димензије предела се говори у Аристотеловим филозофским расправама

Квалитет живота људи зависи од предела и због тога они (предели) заслужују систематичније, свестраније и свеобухватније приступе од једноставне секторске заштите најлеших простора. Данас, модерне теорије предео сагледавају као холистички, хибридни ентитет у ком су природни и културни процеси сједињени, где економски, друштвени и еколошки циљеви могу бити доведени у стање резилијентности, које може да буде пандан или супституција одрживом (хармоничним) просторном развоју (Antrop, 2000, 2005; Ahern, 2011; Selman, 2006, 2010; Steinitz, 2005). Истражујући научне теорије, као један од облика научног сазнања, које су се формирале у току дугог историјског периода кроз читав низ елемента (појмова, категорија, дефиниција, научних закона) још увек не можемо говорити о планирању предела као научној теорији која даје „целовит приказ који повезује све елементе на један кохерентан начин“ (Бешић, 2008: 14). Циљ сваке теорије јесте да буде аксиоматизована. Зато, на почетку, са сигурношћу можемо тврдити да не постоји спорење око првих и основних принципа (аксиома) из којих се може дедуковати читав корпус научног сазнања у планирању предела. Ови аксиоми, исконска начела планирања су: „планирање у сагласју са природом, рађе него против ње“ (McHarg, 1969; Hackett, 1977), као и „мултидисциплинарни концепт планирања на великим размерама“ (Antrop, 2000b; Steinitz 2008; Selman, 2006; Ahern, 2002, 2011). Постоје принципи који претендују да пређу у аксиоме, а једним од њих се може сматрати и инсистирање на трансдисциплинарном планирању које укључује „екосистемски и естетски аспект“ у коме се поштује дух места (*genius loci*) (Crowe, 1967; Meyer, 1997; Tveit et al., 2006; Ode et al., 2008; Fry et al., 2009). Марушић (2002) сугерише да планирање предела треба посматрати као пример „грађанске науке“ (*civic science*) у којој се „јавност бави колективним расуђивањем и креативним применама знања о средини у којој живи“ као допуна за неизвесност која се везује за чисто научни приступ. Ahern (2011) надограђује Марушић-ев поглед и говори о планирању предела које се ослања на теорије резилијентности⁴ и одрживости (Ahern, 2011) уводећи нову научну парадигму

о простору и времену, док у Кантовој филозофској расправи налазимо простор и време као услове за „сазнање путем искуства“ (Тркуља, 2008:13). Неспорно је да је овај мултифункционални систем нераздвојив, да је у стању сталног кретања, да су промене и динамика њиховог настајања основе за размивање постојећег, савременог обрасца предела и процеса који се у њему одвијају. Зато је важно говорити о просторној и временској перцепцији у којој се може сагледати однос између прошлости, садашњости и будућности, однос између људи и простора у ком живе. *Простор* је непрекидан. Реч *територија* се односи на одређени део простора чије су границе вештачки одређене. Територију одређује човек према различитим критеријумима. Критеријуми за одређивање територије су многобројни: административни, политички, статистички, функционални, институционални, плански, традиционални, ментални, индивидуални, настањеност, изграђеност, званични и незванични итд (Тркуља, 2008:16).

⁴ Изворно, теорија резилијентности је еколошка теорија која говори о способности комплексних

која комбинује принципе, циљеве, знања и методе ове две теорије. Акцент је на предеоној екологији и проучавању природних и друштвених интеракција у хетерогеним и динамичним системима на различитим предеоним нивоима (Wu, 2006). Теоријски приступ у новој парадигми „науке одрживости“ је проблем-центричан; фокусиран на решавање проблема, са циљем да обезбеди сва знања која су настала у сарадњи експерата и „лаика“ као одговор на неизвесност и ограничене информације које нуди „чиста“ наука (Clark, Dickson, 2003 преузето из Ahern, 2011).

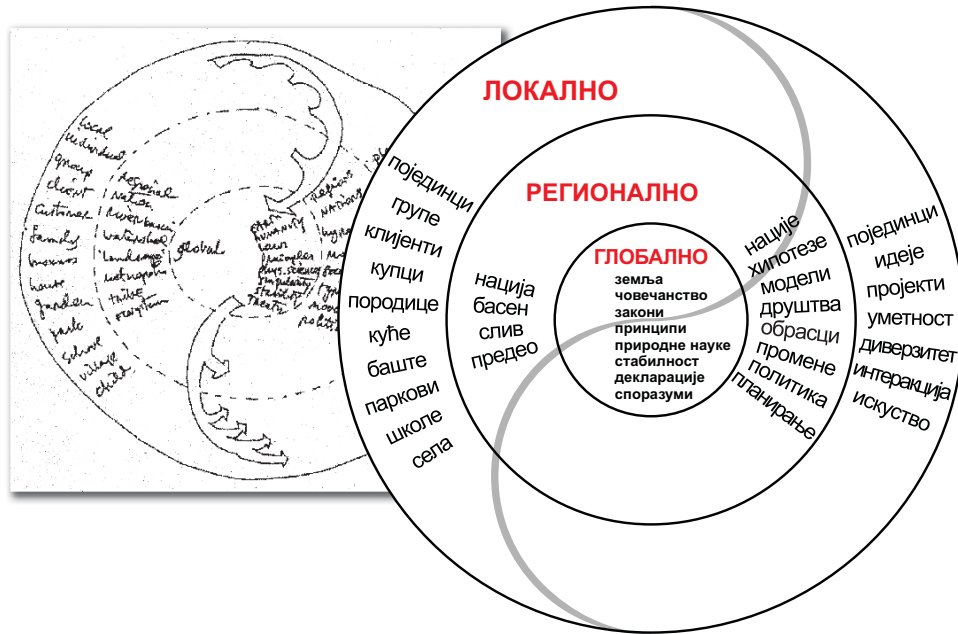
Проучавања у планирању предела су углавном вођена хеуристичким оквиром приказивања различитих метода и приступа, од традиционално секторско-заштитарског, преко интердисциплинарног, до савременог холистичког приступа у проналажењу сазнања која су кроз време обликовала процес планирања (Hackett, 1977; Ogrin, 1992, 1994; Ndubisi, 1997, 2002a; Steinitz, 2002; Marušič, 2004; von Haaren 2002; Selman 2006, 2008, 2009, 2010; Swaffield, 2005; Selman, Knight, 2006; Selman, Swanwick, 2010). Водећи планери, пејзажни архитекти, држе се подаље од изношења јасних и једноставних дефиниција планирања предела, и више воле да се фокусирају на само планирање⁵.

Не постоји једноставнија дефиниција планирања, каже Steinitz (2008), од Herbert Simon-ове (1968): планирањем се бави онај ко „развија активности са циљем да промени постојеће у жељено стање“ (Steinitz, 2002: 68). *Да је предео у једној размери концепт а у следећој контекст*, принцип је који нам омогућава да говоримо о три нивоа у којима се, планирајући пределе, бавимо решавањем проблема у животној средини и мењамо постојеће у жељено стање. То су: глобални, национални - регионални и локални ниво. Символ древног кинеског филозофског концепта *Јин и Јанг*, послужио је Steinitz-у да кроз концентричне кружнице прикаже три нивоа планирања предела и потврди тезу јединственог приступа пределу као објекту који се планира (Слика 1).

система да се стално мењају и прилагођавају, носе са променом, а истовремено наставе са развојем, задржавајући свој суштински карактер: интегритет, структуру и функцију. Ову теорију је први пут представио канадски еколог Buzz Holling 1973. године. Теорија резилентности је заснована на два радикална концепта; у првом, не постоје природни системи без људи, нити друштвени системи без природе; други, прихваћени модел по ком се системи мењају на линеаран и предвидив начин је погрешан.

⁵ У речнику *Dictionary: Landscape and urban planning (International organization of Landscape Architects - IFLA)*, проналазимо објашњење планирања предела као „процеса планирања у ком се примењују циљеви планирања животне средине (environmental planning), дизајн и заштита у оквиру урбаних и руралних предела који се остварују кроз планове предела, регионалне предеоно планове (претежно у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији).

Слика 1. Нивои планирања предела (Извор: Steinitz, 2002)

Цитирајући Галилеја, Steinitz каже: „Механизми, процеси који управљају простором на малим размерама не управљају на великим“ (Steinitz, 2005), што представља мото његовог целокупног професионалног рада, али и принцип на ком функционише професија пејзажне архитектуре. Говорећи о комплексности професије која се бави планирањем предела, пејзажној архитектури, овај аутор истиче широк дијапазон знања која су потребна да би се изашло у сусрет захтевима савременог развоја друштва. У центру су глобалне карактеристике, у средини су регионалне и националне, а на спољњем делу круга су локалне и индивидуалне карактеристике. Све су оне у континууму, имају своје домете, а екстреми тих домета су веома различити (Steinitz, 2002). На глобалном нивоу се срећемо са општим и посебим принципима, настају закони и уговори око којих се договарају нације⁶. Средина кружнице, простор за „нешто између“, размера је у којој се планирањем предела бави професор Steinitz, сматрајући га веома важним за примену, трасирање принципа од глобалног ка локалном нивоу. Размера речног слива и градског региона захтева да се разматрају специфичне културе, разлике између сиромашних и богатих, млађег и старијег становништва. Принципи се примењују кроз различите хипотезе и вреднују се алтернативе. Као додаток природним и еколошким наукама, срећемо се са друштвеним наукама: политиком, економијом, социологијом,

⁶ Оваква врста планова предела је суштински „одбрамбена“ и базира се већином на наукама: физици, хемији, биологији и екологији (фундаменталне науке), а занемарују се регионални и локални нивои. У оваквим студијама се „промене констатују, а следећи корак је усмерен ка њиховој стабилизацији“ (Steinitz, 2002).

планирањем. *Истражују се обрасци и издвајају типови предела.* Уместо да се тражи стабилност, покушавају се разумети промене и њихови покретачи, али се не зна, до краја, где све то води. Уместо да се креирају уговори, на овом нивоу се, кроз политику, постижу циљеви, са легитимним конфликтним погледима на проблем који, на крају, дају консензус. На ободу је највећа „гужва“, много је детаља; уместо категорије „човечанства“, културних група говоримо о мањим групама или појединцима и њиховим индивидуалним карактеристикама. Потребне појединаца знају да буду чудне и необичне, а решавају се кроз локалне планове и пројекте. За разлику од претходна два нивоа, где су доминирале науке, природне и друштвене, на овом нивоу, у јако важној улози, на сцену ступа уметност⁷. Дакле, *планирање предела је област нејзажне архитектуре: наука и уметност, али и политика.*

Теорија и пракса просторног планирања и планирања предела су у фази превирања из ког еволуирају нове могућности. Док теорија и пракса планирања простора запада у кризу тражећи нове перспективе (Dabović, Đorđević, 2008), савремени концепт предела нуди нове могућности.

Покушавајући да утврдимо домен планирања предела, налазимо се на раскрсници са које треба одлучити којим путем кренути. Први пут преузима традицију управљања пределом, уважавајући савремене приступе у начину интерпретације и процене предела, и може се сматрати планирањем *за* предео, или планирање предела као јединице у простору. Други, веома смело, али не без подршке у научним и стручним расправама, указује на потенцијал предела који може да потврди и обезбеди планирање *кроз* предео (Stainitz, 2002, 2006; Selman, 2006; Marušić, 2005; von Haaren, 2002; Ahern, 2005, 2011; Antrop, 2004a, 2005a). У њему је предео животна средина, ентитет који је на једном нивоу концепт, а на следећем контекст, каже Steinitz, и наставља: „Једноставне категорије као што су природни предели, насупрот урбаним или културним пределима, често је тешко утврдити у стварном свету. Више користи би имали када би смо мање нагласака стављали на дефиниције и класификацију, а више на флексибилне и инклузивне приступе планирању предела“ (Steinitz, 2006: 88). Коначно, то је изазов који је покренуо истраживање у правцу ка планирању *кроз* предеоне јединице (Selman, 2006).

⁷ Информације које се траже за размеру места, су локална литература и музика, људи и њихова перцепција локалних вредности што се манифестује кроз диверзитет и његове предности. На овом нивоу треба истраживати интеракције, треба откривати како се одвија суживот људи, биљака и животиња и њиховог окружења, и како се односе једни према другима. На овом нивоу се не бавимо конференцијским закључцима, већ стичемо директно искуство, ако је могуће, живећи у том пределу, постајући делом њега (Steinitz, 2005), и трагајући за *genius loci*-јем.

Напуштајући строго специјалистички поглед, издижући се у сфере генерализма, творци нове концептуализације кажу да је *предео територија где се место и простор поклапају*, - место као атрибут локалног и простор као атрибут универзалног. Без обзира на облик, место или пространство, стварни и имагинарни предели поседују квалитет који се огледа у кохерентности аутентичних „места“ који се уклапају у ширу просторну и информациону мрежу.

Домен планирања предела је обележен специфичним језиком, односно терминима којима се професија обраћа друштвеном окружењу. Језик дефинише и артикулише професионални идентитет и на тај начин се ствара одређени културолошки оквир. Као резултанта друштвене реалности, начин говора може да „осветли проблем“ који, захваљујући добром језику у комуникацији и разумемо, али такође може изазвати неразумевање и заблуду (Gunder, 2011) које воде у одбојност и неприхватање. Стварати друштвено прихватљиве теорије планирања предела, као и у Habermas-овој (1987) комуникативној теорији, значи да треба *уводити нове вредности, трасирати акције и дискурсе етике усклађене и са потребама и захтевима људи који настањују простор*.

Поглед у будућност отвара многа питања за планирање предела. Креирати заједнички концепт, циљеве и језик, имајући у виду традицију, наслеђе и бурну садашњост, као и стварати нову синтезу испод „кишобрана“ трансдисциплинарне науке о пределу, није лако. Али о „просторности“ треба мудро промислити, јер бавећи се планирањем, управљањем и заштитом, бавимо се истим простором, истом „земљом“. Синтеза и интеграција су неопходне, а да ли је то могуће остварити у оквирима трансдисциплинарног планирања предела као комуникативног теоријског модела уз заокрет од *простора* према *пределу* покушаћемо, корак по корак, да аргументујемо у наредним поглављима.

1.2. Развој теорије планирања предела

Теорију планирања предела ћемо пратити кроз фазе у којима је оно добијало статус друштвено разумљивог и прихватљивог сазнања у дефинисаном домену⁸. Пажљиво

⁸ Теорија је *координисано тело сазнања* у дефинисаном домену. Теоријама се постиже друштвено разумевање одређеног домена у погледу фундаменталних карактеристика и законитости које диктирају његову еволуцију и облике међузависности његових елемента. Пракса је организована примена теорије или сазнања, обично из више различитих домена, са циљем да се постигну промене услова ради задовољења циљева који су широко дефинисани и друштвено детерминисани (Ђорђевић, Д. 1998). Разумевање даљег тока излагања захтева упознавање са основним теоријама и моделима планирања, које су нам послужиле као основ за интерпретацију историјских прегледа теорија планирања предела. За Habermas-а (1987) теорија планирања је општа друштвена теорија, заснована на општим и апстрактним дисциплинама. Faludi (1973) прави разлику између *позитивне*

испитивање овог еволутивног пута нам је пружио поглед на перспективе развоја и одговор на питање *куда иде планирање предела*.

Полазећи од претпоставке да се у развоју сваке науке (и професије) издвајају периоди сагласности и неслагања у гледиштима на одређене научне проблеме, у делу *Структура научне револуције (The Structure of Scientific Revolution)* објављеном 1962. и допуњеном 1970. године, Kuhn је разрадио идеју о научним револуцијама и парадигмама која се уз дозу објективне критике може применити и у планирању предела.

Уместо да детаљно анализирамо друштвене околности које су кроз историју формирале парадигму планирања предела, за потребе овог истраживања ћемо интерпретирати еволуцију коју је истражио Ndubisi (1997), користећи већ проверен и успешан Kuhn-ов модел развојних парадигми⁹.

Према Kuhn-у, *парадигма је филозофски и теоријски оквир према ком се све мери и равна*. То је владајућа теорија у некој области науке. Под научном револуцијом Kuhn подразумева одсуство континуитета у „расту знања“ а то објашњава чињеницом да је историја знања испрекидана и да је често чине драстични преокрети. По Kuhn-у свака парадигма пролази кроз пет основних фаза:

1. Предпарадигматски период, када не постоји опште прихваћен консензус по питању одређеног научног проблема у теоријском смислу;
2. Период ране парадигме, када се издиференцира једна или више школа које промовишу парадигму и потискују остале. Парадигма је у суштини још отворена, са низом неразјашњених питања која заокупљају стручну тј. научну јавност;
3. Период када влада једна парадигма (она је неприкосновена а главни задатак

(дескриптивне) теорије планирања (*јесте*) и *нормативне* (прескриптивне) теорије (*треба*) које су обеједињене у оквиру појединачне планске парадигме која представља део шире идеологије планирања. Према Faludi-ју (1973), у хеуристичком смислу, планерски приступ решавању проблема одвија се према когнитивној шеми: теоријски позитиван модел - теорјски нормативан модел - планска парадигма (доктрина) - теоријска шема развоја - емпиријски налази, интерпретације и провере - планерски исказ, а сам *систем планирања је условљен друштвеним догађањима и наслеђеном односу према планирању*.

⁹ Steinitz (2008) је у раду *Планирање предела: кратка историја утицајних идеја (Landscape Planning: A brief history of influential ideas)* дао кратак, али веома илустративан, историјски преглед идеја које су „обликовале“ данашње планирање предела. Многе личности и њихове идеје које су утицале на планирање предела нашле су се у оба ова рада. Одлучили смо се за Kuhn-ов модел развојних парадигми који је Ndubisi (2002) применио у систематизацији и представљању историјског прегледа развоја планирања предела у америци, од почетне идеје до данас. Планери (Galloway, Mahayni, 1977), пејзажне архитекте (Rosenberg, 1986), географи (Тошић, 2005), урбанисти (Бајић-Брковић, 1986) као и многи други, користили су Kuhn-ову идеју о развојним парадигмама да би истраживали и представили еволуцију наука којима су се бавили.

научника је да се баве проблемима унутар парадигме) и када се знање на претпостављеној теоријској основи непрекидно увећава;

4. Постпарадигматски период је време када се у теорији и пракси знања јављају диспропорције и први знаци могућег одбијања парадигме;
5. Период кризе, када се постојећом парадигмом одређени научни проблеми и задаци не могу детерминисати те се стварају услови за развој нове парадигме тј. научне револуције.

Главне промене у научном размишљању јављају се периодично, када владајућа парадигма не може да одговори на одговарајући начин на све аномалије које се јављају. Промене иницијално добијају форму нове парадигме која омогућава други начин интерпретације постојећег знања. Развој парадигме планирања предела ће указати на динамику напуштања традиције схватања домена планирања за предео¹⁰.

Предпарадигматски период (1890-1910)

Ову иницијалну фазу и њену почетну деценију обележили су теоретичари и филозофи који су били оснивачи покрета *конзервације предела и заштите природе*¹¹. *Планирање предела се доводи у директну везу са заштитом природе*. У овом периоду се бележи повећано учешће пејзажних архитеката у пројектима „великих размера“ када се предео успостављао *као вредносни систем*. Вредносни

¹⁰ Владајућа теорија у области пејзаже архитектуре је, већим делом, праћена у контексту америчких догађаја. У европском контексту, парадигму није било могуће сагледати јединствено јер су фазе формирања парадигме планирања предела условљене различитим контекстима европских држава. За потребе овог рада је било важно констатовати на ком нивоу се теоријска парадигма данас налази, без обзира у ком делу света се формирала и ко су њени представници. Развој парадигме у појединим европским земљама би представљало додатно истраживање које излази из домена овог рада.

¹¹ Овај период обележавају четири важна догађаја. Први је промовисање вредности „дивљих предела“ коју је започео John Muir заједно са Henry David Thoreau-ом (овим догађајима је претходила реализација пројекта Central park-a у New York-у (1858) и Emerald Necklace у Boston-у (1880) Frederic Law Olmsted-a). Други догађај је доношење Закона о шумама из 1891. године који је убрзао проглашавање и развој националних паркова широм Америке, и који је омогућио пејзажним архитектама да покажу на који начин разумевање унутрашњих карактеристика предела може бити коришћено у планирању и дизајнирању на великим размерама (проглашењу националних паркова је претходила заштита Yosemite Valley-a, који је 1864. године проглашен за прво заштићено природно добро у чему је учествовао и Olmsted). Трећи период је везан за два великана пејзажне архитектуре, F. L. Olmsted-a и Charles Eliot-a који су развијали технике за разумевање „есенције предела“ користећи „sun prints“ отиске као претечу технике која је данас позната као „overlay“ техника; омогућено је систематично документовање и вредновање информација које се користе у дизајну и планирању. Четврти догађај је везан за рани XX век и Gifford Pinchot-a и William John McGee-a који су заштиту дефинисали као „коришћење природних ресурса за опште добро великог броја људи за дуго време“ и тако увели „заштиту животне средине“ у концепт дизајна и планирања у пејзажној архитектури.

систем је био лабава агрегација конкурентских идеја визионара тог времена (предео као слика, предео као дивљина, емоција, угођај...), али једна идеја их је уједињавала: *разумевање унутрашњих карактеристика предела мора да „води“ процес планирања* (Ndubisi, 1997; 2002a). Вера у исправност идеје је постојала али принципи још увек нису били засновани на исцрпним доказима. Иако је било недовољно техника да се идеје преточе у дело, вредносни систем је испитиван на плановима великих размера који су рађени за националне паркове. У сваком случају, можемо закључити да је овај период повећане бриге за природу отворио простор да се пејзажна архитектура као струка добро позиционира, а да пејзажне архитектуре учествују у проглашавању националних паркова¹².

Период ране парадигме (1910-1920)

Пејзажна архитектура добија нови домен друштвеног разумевања: из националних паркова се „премешта“ у град. Принцип поштовања унутрашњих карактеристика предела се проверава у планирању система отворених простора града и градских паркова. То је био период експериментисања: консолидација и дорађивање вредносног система на великом броју пројеката, на великим размерама, издвајајући оне који су били успешнији¹³. У исто време су се развијале технике примене добрих идеја у пракси¹⁴. Појавила су се и многа питања: *У којим просторним границама је најефективније анализирати информације везане за природне и културне карактеристике и зашто? Које информације треба анализирати и на којој основи?* На ова питања одговор је дао Patrick Geddes, 1915. године; *регион је простор у ком је могуће стећи увид у систем комплексних односа између људских активности и окружења*¹⁵. Истраживања су подразумевала систематичан приступ

¹² Пејзажни архитекти су учествовали у креирању националног парка, Yosemite National Park 1891, као и Bronx River Park-a 1907. године и Grand Canyon National Park-a 1908. године.

¹³ Ndubisi (2002a) овај период назива фазом *Формирања* када на Америчком континенту настаје планирање предела као дисциплина у пејзажној архитектури. Европа ће сачекати неких четрдесетак година да би доживела ову фазу.

¹⁴ Olmsted-ов ученик, пејзажни архитекта Warren Manning, 1913. године, у пројекту за град Billerica, применио је „over lay“ технику којом је током анализе могао да комбинује информације из различитих врста извора (природних и друштвених наука). Показало се да ова техника омогућава пејзажним архитектама да дођу до бољих закључака комбинацијом и организацијом релевантних информација.

¹⁵ У Geddes-овој паролу „место - рад - народ“ (*place - work - folk*) се налази суштина његове идеје о регионима као јединицама истраживања: „... људи, њихов начин живота и рада, свеукупно окружење, налазе се интегрисани у заједници која опет делује на појединце, њихове активности и место живота“ (Ndubisi, 1997 преузето из Geddes, 1915). Оно што је вредно и ново у Geddes-овом приступу није анализа места, људи и њиховог рада, већ анализа њихових *односа* чије манифестације нису увек део физичке структуре простора: невидљиве су, али неопходне за разумевање предела.

у разумевању односа између предела као региона, економских активности људи и њихове културе, што је педесет година касније послужило Ian McHarg-у као један од принципа теорије еколошког планирања.

Регионализам је био тема спотицања за пејзажне архитекте, географе и остале. Остала су питања: *Да ли регион подразумева речни басен, слив, физиографски одређено подручје, културни ентитет, политичку јединицу или комбинацију свега претходног?*

Почетне декаде XX века указале су на једну нову научну дисциплину, екологију, која се бави односом живих бића и њиховог окружења. Без обзира на значај у социолошким и биолошким истраживањима, њена улога у планирању предела је у то време, ипак, била рудиментарна. У овој фази формирања парадигме планирања предела примећује се потреба не само да се разуме његов унутрашњи карактер већ да се пронађе и начин да се таква сазнања на јасан и доследан начин примене у планирању (Ndubisi, 2002a). Очигледно је да нису постојала одговарајућа методолошка упутства, али се створила атмосфера за њихово формулисање.

Артикулација парадигме (1920-1950)

У овом периоду су формиран кључни постулати препознатљиве парадигме планирања¹⁶: *експлицитна веза између екологије и планирања; артикулација етичких принципа којима се усмеравао однос између човека и његовог окружења; усавршавање техника за примену еколошких принципа у планирању предела.* Планирање је активност која креира добробит стварањем оптималних односа између људи и региона, каже МасКауе, и наставља: „а регионално планирање је, укратко, хумана екологија... а регион је јединица животне средине у оквиру које се планира“ (Ndubisi, 1997: 18). Да би заокружио тему планирања МасКауе је предвидео и сет моралних, етичких принципа који ће „водити“ планирање. Иако

Концепт регионализма је промовисан током двадесетих и тридесетих година двадесетог века у оквиру Америчке асоцијације просторних планера чији су чланови били и Lewis Mumford, Benton MacKaye и многи други.

¹⁶ Ово време се везује за време Велике економске кризе и велике незапослености. У време Новог договора (*New Deal*) се појављује јединствен аспект у раду Агенције за конзервацију земљишта (*Soil Conservation Services*) у ком је усавршавана техника интеграције еколошких принципа у планирању предела. Настају такзване мапе „способности земљишта“ да би се утврдила подручја која поседују капацитет за пољопривредну производњу, базирано на способности земљишта да обезбеди један тип пољопривредне производње уместо другог. Поред тога, афирмација струке је остварена и кроз израду планова на великим размерама: национални паркови, рекреациона подручја, планирање отворених простора и њихов дизајн. Период *New Deal-a* је показао међузависност еколошких, друштвених и економских фактора, као и улогу пејзажних архитеката у планирању на великим размерама.

је разумевање природе било, по мишљењу многих (Olmsted, Marsh...), и даље основа планирања, у исто време однос између људи и земљишта формирају лични економски инетреси, где етика према природи губи „битку“. Била је потребна проширена форма етичког размишљања и понашања која не разматра само однос човека према човеку већ и човека према природи. У то време се први пут разматра увођење естетике у нови етички модел¹⁷.

Пратећи традицију Marsh-a, Geddes-a, Jensen-a и McKaye-a, водећи планери предела и еколози су наставили да истражују модалитете примене еколошких принципа не би ли „решили“ човекове негативне утицаје на предео¹⁸.

Ако парадигма представља тело састављено од коегзистентних идеја, теорија, потребних података и техника за реализацију идеја, онда се данас препознатљива парадигма планирања предела, према Ndubisi-ју (2002a), развијала током педесетих година XX века. Образложење за проширење планерске етике на природну средину је добило своју артикулацију:

- Примена еколошких идеја у планирању простора је постала пожељна међу пејзажним архитектама и планерима, иако се језик екологије није експлицитно користио;
- Речни слив је дефинисан као јединица планирања на великим просторима, а *вишенаменско коришћење, одржив принос и носећи капацитет* су били принципи планирања и управљања простором, док су се технике примене ових принципа и даље усавршавале.

Иако је већина елемената за формирање парадигме била довољно развијена, недостајао је потребан ниво кохерентности међу њима који је резултирао умножавањем конкурентских метода. Према Kuhn-у, ривалство и такмичење између метода је важна карактеристика ове фазе коју можемо видети и у Ndubisi-јевом називу - *консолидација*. Она траје све док се не формира једна или више метода које су у стању да дају конзистентне резултате.

¹⁷ За стварање „нове“ етике заслужан је Aldo Leopold, биолог и инежењер шумарства. Искуство на изради планова великих размера за речне сливове указало је да поред биљних заједица, етика „здраве земље“ мора да обухвати и земљиште, воду, биљке, животиње, људе, или све заједно: *предео*. Често се занемарује, а важно је истаћи да је Leopold у свом холистичком приступу планирању простора тражио да се *естетика уведе као део „новог“ етичког модела*.

¹⁸ Велики допринос на том плану представљају Mumford-ова истраживања о уској повезаности и преплитању човекових активности и природних процеса у граду и региону. Иако је ретко користио термин екологија, можемо казати да се Mumford-ов рад базирао на примени предеоне екологије у планирању града. Види: Luccarelli, Mark 1995. Lewis Mumford and Ecological Region: the politics of planning, Guilford Press.

Постпарадигматски период (1960-...)

Следећа фаза у формирању парадигме планирања предела се одвијала у времену социјалних и политичких потреба који су обележили период шездесетих година XX века, када су се преиспитивале основне вредности технолошког и индустријског друштва. Фаза *Прихватања*, како је назива Ndubisi, настајала је у времену када су еколошка етика и етика животне средине биле у жижи јавног интересовања. То је био период када је планирање предела почивало на парадигми консензуса; *етичка основа, теорије и концепти, технике и примена теорије у пракси имале су прилично кохерентну форму* (Ndubisi, 1997). Ово време је обиловало истраживањима о носећим капацитетима земљишта за различита коришћења (пољопривреду, шумарство, заштиту природе, становање, рекреацију)¹⁹, као и истраживањима визуелних вредности и природних карактеристика предела²⁰.

Појава пејзажног архитекте Ian McNarg-a направила је праву „малу револуцију“. Снажно инструисан радовима Geddes-a, а посебно Mumford-a, McNarg је оставио најзначајни печат у планирању предела XX века. У серији предавања и радова, истицао је *ethos* и методу која је јасно повезивала екологију са планирањем и дизајном. Овај метод је данас познат као *метод анализе погодности*²¹.

Године 1967. Carl Steinitz и његове колеге са Харвардског универзитета проширују употребу компјутерске технологије у планирању предела и примењују је на многим пројектима. Улога региона у планирању предела је добила и своју практичну потврду, а захваљујући истраживањима Burt Litton-a, Rachael и Stephen Kaplan-a

¹⁹ William Vogt, биолог, је увео појам носећег капацитета, као меру еколошког (здравственог) стања предела, који је касније постао концепт који су користили многи планери предела и пејзажни архитекти у решавању конфликта између човека и природе (Ndubisi, 1997).

²⁰ Philip Lewis, пејзажни архитекта, бавио се методама за заштиту јединствених рекреативних простора који су видно нестајали. Lewis је пронашао да је јединственост перцептивног доживљаја у комбинацији водених површина, мочвара и топографије. Његовим приступом је било могуће повезати перцептивни или визуелни квалитет предела, који се до тада веома ретко изучавао, са природним карактеристикама предела. Сматрао је да елементе предела треба везати у линеарни образац које је називао „коридорима којима се унапређује животна средине“ (Lewis, 1996. преузето из Rekha, 1997).

²¹ Основна карактеристика овог метода је да место сагледава као суму историјских, физичких и билошких процеса, који су динамични, и који стварају друштвене вредности, тако да свако подручје има своју унутрашњу погодност за одређено коришћење земљишта. Коначно, та подручја међусобно коегзистирају у различитим коришћењима. McNarg је развио и технику суперпонирања транспарентних, ручно цртаних мапа, на којима је представљена физиографија, дренажни систем, земљиште, као и културни и природни фактори ризика да би се утврдиле површине које су погодне за различите типове коришћења. Овај метод се разликовао од дотадашњих планерских метода у којима је највећи део потребних информација био базиран на критеријумима који су врло често били двосмислени и прикривени. Његов метод планирања предела се темељно базирао на заштити, што се може сматрати разлогом његове дугогодишње примене у пракси. Он је и данас незаобилазан део академских теоријских истраживања планирања предела.

као и Ervin Zube-a, следило је проширивање домена планирања предела на заштиту његове јединствене „сценске и културне вредности“.

Период између 1961. и 1972. године је био вема значајан у развоју теорије и метода планирања предела. Покрети у области заштите животне средине отворили су пејзажним архитектама простор за примену метода за процену природних, културних и визуелних ресурса на великим просторима. McNarg-ов метод анализе погодности је постао *modus operandi* у многим плановима предела као и у физичком планирању. Овај приступ је доказао своју способност у истраживању, постављању параметара и успешнијем решавању проблема који су везани за коришћење и злоупотребу земљишта.

Целокупно друштво улази у фазу свеопште бриге за квалитет животне средине, квалитет ваздуха, воде и земљишта, као и заштите флоре и фауне. Крај седамдесетих година обилује државним и локалним програмима којима се штите природни предели. Пејзажне архитекте много чешће сарађују са научницима на прикупљању информација о природи утицаја човека на предео. Велики напредак у компјутерским технологијама и развој географског информационог система омогућио је планерима предела да складиште, анализирају и интерпретирају велики број информација везаних за друштвене и природне појаве у простору. Повећано учешће локалног становништва продужавало је расправе о планским решењима у којима се појављује проблем приватног наспрам јавног власништва. Поставља се *питање јавног интереса* у планирању предела; *од формулације јавног интереса у пределу, који се може и одбранили законом, зависила је будућност планирања предела*. Овакви услови су створили атмосферу у којој је морало да дође до промене саме природе планирања предела.

Прихваћена парадигма *анализе погодности* је пролазила кроз даљу фазу артикулације и спецификације у новонасталим условима (Kuhn, 1967; Ndubisi, 1997). Међутим, поједине појаве се више нису могле објаснити владајућом парадигмом, а аномалије су последица:

- а) недовољних знања из области екологије и хумане екологије²²,

²² McNarg је препознао важност процеса који се одвијају у пределу, али, на жалост, није дао довољно инструкција да се могу уважити као фактор приликом управљања променама у пределу. „Overlay“ техником се добијао приказ и модел функционалних односа између елемената предела, као и њихов просторни распоред. Међутим, овај модел није могао да прикаже токове кретања материје, енергије и живих организама између елемената у пределу. Да би се то постигло, потребно је претпоставити природу токова када се преклопе издвојни елементи који су релевантни за анализу. У сваком случају, недостатак McNarg-ове методе се огледа управо у недостатку знања предеоне и хумане екологије.

- б) непостојања аналитичког приступа „културној компоненти предела коју перцепирају људи“²³,
 в) констатације да је урбани предео и даље изван домаћа пејзажних архитеката²⁴.

Да ли планирање предела доживљава аномалију парадигме, како би то Khun објаснио, или је то само фаза сазревања и увећавања знања? У сваком случају, у периоду између 1970. године и 1980. године, истраживања су се развијала у различитим правцима. Истраживане су функционалне везе између типова предела, који су потребни људима, и еколошких функција које су неопхоне да би они опстали.

Потреба да се сагледа и разуме унутрашње функционисање предела захтевало је да се уђе у проблематику *структуре, процеса и локације предела*. Под *структуром* се подразумева композиција „живих и неживих елемента“ у природном и антропогеном окружењу, као и функционална веза између елемента као што су клима, рељеф, земљиште, флора и фауна. *Процеси* подразумевају кретање енергије, материје и организама у пределу, а *локација* говори о просторној дистрибуцији елемената и процеса у пределу у односу на климу и рељеф. Одговорност еколога и планера предела да интегришу знања о функционисању предела, свако у свом домену, може се видети и у McNarg-овом принципу да „је природни баланс хидролошког режима кључ за успешно планирање предела и концепт развоја“ (McNarg, 1974; Conan, 2007).

У односу на основну еколошку улогу, Odum (1969)²⁵ је пределе поделио на:

²³ Разматрање процеса који су везани за становништво, обично се везују за социјалне, економске и демографске карактеристике друштвене заједнице која насељава регион. Недостаје суштинско размевање стеченог и акумулираног искуства људи који живе у одређеном пределу, значења која му придају, имајући у виду промене кроз време (Ndubisi, 1997).

²⁴ McNarg је почетком шездесетих година XX века „позивао“ пејзажне архитекте да прошире примену еколошких принципа у планирању предела у градовима, али дуго времена није било значајнијих одјека. Град је највећи изазов за планирање предела, али је с друге стране последњи је препознат. Разлоге треба тражити у доминантној изграђеној структури, оштром контрасту између реда који диктира с једне стране природа, а с друге човек, и на крају зато што су културни и историјски процеси густо испреплетани и прекривени. Пејзажни архитекти, Michael Hough и John Lyle, сложили су се да планирање предела може да игра важну улогу у усклађивању коришћења и злоупотребе урбаних предела (Hough, 1995; Lyle, 1994). Аутори заступају планирање предела које треба да тежи пределу који је *разноврстан, продуктиван и регенеративан*. Интересовање за истраживање еколошких процеса који су есенцијални за функционисање и одржавање града као екосистема, као и његова визуелна експресија, и данас не јењава.

²⁵ Eugene Odum, еколог и универзитетски професор, стицао је увид у начине промена екосистема у зависности од људских активности. Развио је и теорију у којој је постала јаснија функционална веза између типова предела који су потребни људима и еколошких функција које су неопхоне да би их подржале. Odum (1969) се залагао за поделу (компартиментизацију) предела на различите делове у односу на њихову еколошку функцију. Сматрао је да су нам потребни, сукцесивно, како „млади“ екосистеми због своје продуктивне функције, тако и они старији због заштитне улоге.

- Производне пределе (пољопривреда, шумарство);
- Заштитне пределе (мочваре, прашуме);
- Компромисне или мултифункционалне пределе (рубна зона града: субурбани предео са изданачком шумом) и
- Биолошки неживе пределе (градови, индустријске зоне).

Радови аутора са почетка седамдесетих година прошлог века, под руководством McHarg-а, пример су савремених напора интегрисања друштвених вредности у планирање предела²⁶. Тако је и настала *теорија о хуманом еколошком планирању* коју је McHarg (1981) објаснио следећим речима: „Сви системи теже опстанку и напредовању. Ово стање је синтропично и описује се као антитеза ентропичном у ком су смањене способности у ком влада болест. Да би постигао прво стање, систем мора да пронађе најбоље окружење, прихвати га и пронађе себе. Погодно окружење за систем је оно које захтева најмање рада на адаптирању. Способност и добро стање су индикатори здравља. Тежња да се способности и реализују захтева адаптацију. Културна адаптација, у општем, и планирање, у посебном смислу су инструменти за реализацију успешне адаптације. Чини се да су они најдиректнији и најефикаснији за одржавање и унапређење здравља и благостања људи“. Планирање које тежи бољој спрези између људи и предела, један је од обећавајућих начина да се поново успостави „дијалог“ између природних и хуманих процеса. Ипак, недостајала је солидна теоријска база која је требало да премости јаз и успостави дијалог између еколога и планера.

Предеона екологија је дала одговоре на неке од ових проблема²⁷; планерима је разјаснила еволуцију структуре предела кроз одређене еколошке процесе фокусирајући се на места где се појављује јасна интеракција природних процеса и процеса које условљава друштво. Коначно, планери и еколози почињу да

²⁶ Социолози и планери предела су постали свесни да овакве врсте информација не долазе само путем научних истраживања, већ и од „гласова“ локалног становништва. Дуго није постојао начин да се оваква врста информација интегрише у процес планирања, што је често доводило до конфликта. Пејзажни архитекти, James Sell, Ervin Zube, Jonathan Taylor, Yehudi Cohen, Joanne Jackson, Frederick Steiner, као и многи други, дали су свој допринос овом новом приступу ком су значајно унапредили знања о перцепцији предела, али још увек није постојао договор за формирање јединствене *теорије перцепције*.

²⁷ Класична дефиниција каже да предеона екологија „истражује структуру, функционисање и промене у хетерогеним структурама састављеним од екосистема који су у интеракцији (Forman, Godron, 1986: 594). Разлог за уважавање предеоно-еколошке перспективе у процесу планирања и сагледавања размере предела можемо потражити у одговору на питање: зашто биодиверзитет опада упркос класичним мерама заштите природе и контроле загађења које се предлажу у плановима? Погоршање се често објашњава појавом све веће фрагментираности станишта у одвојену „парчад“ која су се показала као недовољно пространа да би задовољила основне еколошке потребе у дужем временском периоду.

схватају предео у смислу релације између три нераздвојиве перспективе: *визуелне, историјско-хронолошке и екосистемске перспективе* (Zonnoveld, 1990). У простору се ове перспективе могу видети кроз: „парчад, ивице, коридоре и матрицу“ у односу на које се утврђују и планерски циљеви и задаци (Forman, Godron, 1986; Dramstad et al., 1996)²⁸.

Од периода касног деветнаестог века па све до средине двадесетог века, еволуција планирања предела је била спор и спорадичан процес. Ипак, могу се издвојити друштвене карактеристике које су формирале тежиште око којих се одвијала еволуција парадигме планирања предела су:

- Забринутост због све већег броја деградираних предела довела је до појаве свести да се мора планирати у складу са природом;
- Планирање „у складу са природом“ у плановима на великим размерама, и прелазак еколошких идеја из сфере биологије у сферу планирања;
- Јасна веза између екологије и планирања, и наставак усавршавања метода примене еколошких идеја у планирање;
- Плурализам области у којима се суштински примењује планирање предела.

Очигледно је да је интензитет еволуције развоја планирања предела од 1960. године до краја XX века превазишао онај интензитет који је забележен у претходном периоду. За разлику од претходних фаза, у којој се еволуција развоја идеје фокусира на елаборирање и разјашњавање теме планирања у складу са природом, прогресиван развој у периоду од шесте до осме декаде прошлог века креће се у више праваца који су повезани. *Анализа подобности* као приступ у планирању предела имала је неколико ревизија и напредовала је даље од оригиналног McNarg-овог теоријско-методолошког концепта. Алтернативне приступе, Ndubisi (1997) дели у три категорије као одговор на поддисциплине у еколошкој науци: *хумано еколошко планирање, примењено екосистемско планирање и предеона екологија*²⁹. Ипак, они нису успели да се интегришу у јединствен, интегралан део професионалне праксе у пејзажној архитектури и планирању предела. Али, ова фаза је омогућила

²⁸ Имајући у виду сложеност разумевања вишеструке функције које имају структура и процеси на нивоу предела, истраживачи су трагали за поједностављењем и генерализацијом коју је Fry (2002) понудио кроз феномене који су најприсутнији у предеоним анализама: повезаност, коридори, чворишта (нодови), суплемантарна и комплементарна станишта, хетерогеност, континуитет, величина и облик станишта, обухват (размера). Види: Fry, G. 2002. Culture and nature versus culture or nature, New dimension of the European Landscapes, Wageningen University, Alterra Research Institute.

²⁹ Хумано еколошко планирање је корисно када је „културни“ елемент у простору истакнут и доминантан, а када је акценат на односу између просторне дистрибуције људских активности и еколошких функција које их подржавају, примењено екосистемско планирање је најадекватније. А предеона екологија је вредна тамо где је брига за земљиштем примарна (Ndubisi, 2002a).

пејзажним архитектама и планерима предела да одговоре на комплексне захтеве који се постављају у процесу планирања и дизајна, и наравно, да омогуће боље разумевање и примену еколошких информација на свим нивоима планирања.

Савремени и комплексни проблеми које изазива човек на крају XX века довели су пејзажне архитекте и просторне планере у позицију да поставе *питање вредности* којима се руководи савремено планирање предела. Промене којима су изложени савремени предели представљају претњу која доводи до *нестајања диверзитета, кохерентности и идентитета* које се сматрају суштинским вредностима предела. Предео се хомогенизује кроз процесе глобализације и напуштања традиције што најбоље објашњава француски термин *банализација* (фр. *banalisation* - тривијализација). Ови процеси у простору нису само последица „неумољивих“ економских и технолошких иновација - делимично су узроковани и јавним политикама које постојећом парадигмом планирања предела не могу да их контролишу³⁰.

Граница поља којим се бави планирање предела, као област пејзажне архитектуре, знатно је проширена како у просторном (сада се и урбани предео посматра као подручје истраживања) тако и у садржајном смислу (природни и културни елементи). Поставља се питање *да ли планери, у исто време, могу сагледати предео из еколошки оријентисане перспективе као и перспективе људи за које он има неко друго значење, значење културног идентитета.*

Исто тако, још увек *није јасно дефинисано јавно добро* које би евентуално интегрисало вредности у пределу како би равноправно могло да конкурише осталим јавним добрима као планерским приоритетима. Уграђивање нових вредности у парадигму за собом доноси и преиспитивање концепата, метода и техника који постојећу парадигму уводе у фазу Kuhn-овске кризе.

³⁰ У последњој половини XX века, наука и политика су пропагирале монокултуру, монофункционалност и монодисциплинарност, као и конзервацију и заштиту као секторску активност (Selman, 2005). Као резултат специјализације и интензификације производње, функција заштите природе и управљање природним ресурсима имале су тенденцију да буду одвојене (Klin, Vos, 2000). Ову функционалну поделу земљишта Jongman (2002) сматра главним узроком многих проблема који су се јавили у животној средини. „Зонални“ планови, којима се утиче на локације будућег развоја, подстакли су сегрегацију коришћења земљишта. Исто тако, заступљеност засебних, секторских закона који се баве планирањем природних ресурса и планирањем развоја погоршала је тренд поларизације (Jongman, 2002; Antrop, 2004). То нас наводи да просторни развој (у конкретном времену и простору) не везујемо само за заштиту постојећих вредности предела, већ да разматрамо различите опције његовог развоја и стварања нових вредности.

1.3. Концепт планирања: заштита vs развој предела

Концепт планирања предела умногоме зависи од тога како разумемо, вреднујемо и интерпретирамо пределе (Ndubisi, 2002b). Анализом радова који се баве истраживањем проблематике предела констатовали смо да им се још од периода ренесансе приступа на различите начине и да сваки од њих има своју перспективу, терминологију, концепт и метод (Turner, 1982; Naveh, Lieberman 1994; Zonneveld, 1995; Muir, 1999; Antrop, 2000b; Farina, 2004; Olwig, 2002; Claval, 2004; Ogrin, 1994; Ogrin, 1999; Ogrin, 2004)³¹.

Имајући у виду различите аспекте лингвистичке концептуализације³² очекивана су различита научна тумачења, значења и приступи, који се мењају као одговор на контекст у ком се предео налази и ко га користи. Покушај да се научно приступи тој разноликости подразумевао је и систематизацију и класификацију. У зависности од тога како се у различитим научним дисциплинама сагледава предео, Turner (1982) разликује три категорије: *уметнички предео* (сцена), *географски предео* (парче земље) и *дизајнерски предео* (планирани парк или врт)³³. Слично Turner-у, Relph (1981) препознаје шест различитих значења која их везују за различите дисциплине; предео као објекат, појава у простору, историјски запис, градски пејзаж, животна средина и власништво, а Meinig (1976) проширује листу значења на десет „верзија исте сцене“. Широки дијапазон различитих научних приступа Antrop (2004) своди на три основна: *природне науке* (у којима екологија игра главну улогу), *друштвене науке* (са географијом, историјом и семиотиком) и *примењене науке* (са пејзажном архитектуром, архитектуром и планирањем).

³¹ Научни часопис са најдужом традицијом, *Landscape and Urban Planning*, послужио је као ризница информација историјске и савремене грађе која се бави како сазнајним, теоријско-методолошким, тако и практичним питањима о пределу из угла различитих научних области и подручја интересовања које се налазе на пресеку различитих области или предствљају њихову практичну примену.

³² Постоје разлике контекста речи у различитим језицима, па су поједностављени преводи проузроковали многе забуне и зато је пажљива употреба термина веома важна (Lowenthal, 1961; Brandt, 1998, 1999; Moss, Milne 1999; Naveh, 2000; Zonneveld, 1995; 2000; Antrop, 2001; Claval, 2004; 2005; Olwig, 2002, 2004). Етимолошки развој речи у индоевропским језицима, од оригинала до савременог значења, веома је исцрпно документован у литератури (Lowenthal 1975; 1985, Turner, 1984, Jackson, 1992, Muir 1999; Antrop 2000, Bruns, 2002; Swaffield, 2005; Ahern, 2006). Доживљај естетског на сликама предела ренесансних уметника био је први сусрет са *landscape-ом*, који је тек касније доживљен *in vivo* (Bruns, 2002). Следеће значење речи се односи се на територију (посед) којом се административно и организовано управља и може се наћи у француском концепту 'pays', немачком 'Landschaft' и холандском 'landschap' (Antrop, 2000).

³³ Прву користе уметници и јавност када говоре о „landscape“ сликарству, друга категорија има своје корене у XIX веку и користе га географи, а трећа се налази у објашњењу термина *пејзажана архитектура* која је дефинисана као „планирање паркова или башти у циљу стварања атрактиваних предела, често заједно са објектима, зградама и саобраћајницама.“ (Oxford English Dictionary, 1976 преузето из Turner, 1982).

У праћењу еволуције савременог значења предела Swaffield и O'Connor (Swaffield, 2005) говоре о класификација на: пределе који су имагинарни -замишљени (део су менталне концепције), пределе који су стварни и видљиви (феномен који је видљив оком) и холистичке пределе (интегрално схваћене). Класификација може бити базирана на различитим димензијама људског поимања стварности: имагинација, разум, око, тело и руке. Све ове димензије се међусобно не искључују, али пружају оквире различитог разумевања предела, од оних људским оком несагледивих, а разумом неухватљивих, до баште која је дело људских руку (Owing, 2002).

Ogrin (1999) поједностављује расправу и представља два нова концептуална феномена предела: *физички* и *метафизички*. Први концепт је првобитно, појавно, чисто спољашње обележје предела које објективно егзистира у физичкој стварности и предмет је изучавања за различите сврхе кроз инвентаризацију, анализу, поређење у циљу идентификације, премеравање, евалуацију и класификацију. Резултат оваквог когнитивног напора је боље познавање физичких својстава (статичне структуре) или проширено знање о текућим процесима у пределу (динамичне структуре предела). Други концепт је мишљење које се бави оним што је ван граница искуства, оним што је изван просторно-временске стварности, а почео је да се развија са раном цивилизацијом која је тражила суштину иза једноставне физичке појавности (асоцијативна структура). Дакле, идеја предела не постоји само у просторном аспекту окружења, већ све више добија карактеристике асоцијативности и апстрактности³⁴.

Први концепти планирања предела су везани за потребу заштите „дивљине“, исконски лепих предела као антитезу развоју градова и индустријализацији. Отворени простори су нестајали под „надирућом експанзијом“ градова када је планирање предела постало ближе и разумљивије онима који су се бавили регионалним планирањем (Turner, 1982; Selman, 2006; Swanwick, 2010). Тај рани период настајања планирања предела, на нивоу „несвесног“, имао је три упоришта. Прво, предео се везивао за природни и рурални предео чији је доживљај везан за лепо; друго, развој је имао предзнак претње која је требало да буде заустављена и треће, планирање предела је било на нивоу препознавања и исцртавања на картама оних простора које треба заштити од „пипака урбане хоботнице“ (William-Ellis, 1929 преузето из Selman, 2010).

³⁴ Види: Cosgrove, D., *Social Formation and Symbolic Landscape*. 293 p. Madison 1998; Kučan, A., *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana 1998; Ogrin, D., *Symbolism in landscape artefacts*. Proceedings of the Symposium on Symbolic Landscapes. Wageningen 1994.

Следећи корак је био „улазак“ планирања предела у град, али не зато што је предео препознат као део града, већ као израз потребе урбаниста да планирају пријатно окружење за становнике што је и записано у енглеском закону из 1947. године (*Town and Country Planning Act*). Тада је и дошло до сазревања пејзажне архитектуре као струке, формирања Интернационалне федерације пејзажних архитеката као рекције друштва на потребу да се заштите отворени простори, у граду и ван њега, по узору на Howard-ов концепт вртних градова (*Garden Cities*), као и на Olmsted-ов Бостонски „емералд ланац“ (*Emerald Necklace*) паркова и мочвара.

Различита значења појма предела, које је Turner (1982) артикулисао кроз уметничку, географску и дизајнерску интерпретацију предела, отежавају дефинисање концепта планирања предела. Аутор је истраживање лимитирао на три приступа планирању која су постојала независно један од другог, нису се временом смењивала, а разликују се по размерама, односно нивоима³⁵.

Табела 1. Приступу планирању предела (Извор: Turner, 1982)

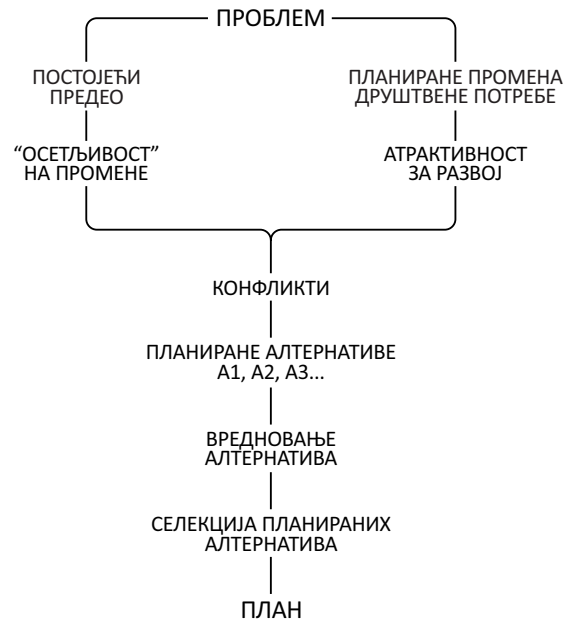
	Уметнички	Географски	Дизајнерски
Планирање простора од општег интереса <i>Планови за посебна и специфична подручја</i>	Естетски квалитет града	Подручја природних лепота, национални паркови	Улични дрвореди
Физичко планирање <i>Субрегионални ниво планирања</i>	Планирање отворених простора	Планирање коришћења земљишта	Дизајн предела
Опште планирање <i>Регионални ниво планирања</i>	Визуелни квалитет Процена	Системско планирање (интеграција различитих сектора)	Еколошки дизајн

³⁵ Први од ових приступа је вазан за индивидулане пројекте који су израђивани за појединачне парцеле са једним власником, односно за локални ниво планирања. Планирање простора од јавног интереса говори о коренима планирања предела који сежу на почетак XIX века када је постојала „брига за здравље и лепоту градова“. Издвајање овог планирања представља напор да се сачува оно што је John Burns, када је 1909. урбано планирање (*Housing Town Planning*) уведено у закон, описао као циљ планирања предела: „здрав дом, лепе куће, пријатан и достојанствен град, „лековито“ предграђе“ (Cullingworth, 1976: 16 преузето из Turner, 1982). Други приступ који је Turner (1982) сматрао релевантним за своје истраживање познат је и ван граница Уједињеног Краљевства, а то је „физичко планирање“ (*Physical planning*) које се бави планирањем на нивоу градова или природних региона у којима постоји неколико типова коришћења земљишта. Овај тип планирања је повезан са Законом о планирању (*Town and Country Planning Act*) из 1947. године којим се установљава систем развојних планова којима је земља зонирана за посебна коришћења и систем контроле којим се прати реализација (имплементација) планова. Развојни планови су лоцирали „просторе који су намењени за урбани развој (стамбене и индустријске зоне, школе и терцијалне делатности), трасе главних саобраћајница, зоне површинских копова минералних сировина, зелене „клинове и прстенове“, снабдевање водом, канализациони систем, заштићене шуме (Turner, 1982). Трећи приступ је „опште планирање“ (*General Planning*) и примерен је великим природним, социјалним и економским регионима, који захтевају ниво планирања за степену нижи од националног.

Turner-ов приступ имплицира девет различитих концепата планирања предела (Табела 1). У његовој интерпретацији постоје три главне професионалне улоге за планере предела. На малим размерама, које су домен планирања простора од јавног интереса, њихова улога је да заступају интересе заједнице у оквиру дизајнерског тима, да примене стратешке циљеве са нивоа плана на ниво пројекта и на тај начин остваре континуитет са вишим нивоима планирања. Задатак им је, такође, да у оквиру процене утицаја пројеката (нпр. путева, енергетских водова, станица, водних акумулација, нових насеља) на животну средину, наступају као адвокати интереса заједнице где се често конфронтирају са интересима инвестора пројеката. На средњим размерама планери предела могу бити ангажовани као појединци, експерти за зону рекреације и „зелене клинове и прстенове“ које је било потребно издвојити, али исто тако они могу бити вође планерског тима састављеног од архитеката, инжењера пољопривреде и шумарства итд., који су ангажовани на изради физичког плана за одређено место или регион. На овом нивоу се појављује урбано и рурално планирање, али како тврди Turner урбано планирање је добро профилисано, па је било потребно више ангажовања на развоју руралног планирања. На великим размерама улога планера предела више није лидерска, али се њихова улога у тиму се огледа у „просторном дизајну и естетици“ (Turner, 1982).

Говорећи о планирању предела, у дедуктивном маниру, Ogrin (1994) полази од општег планирања и каже да под тим подразумева антиципиране активности којима треба утврдити неке промене у начину коришћења земљишта, при чему оне могу бити двоструке: реконструкција постојећег коришћења или уношење нових намена (стамбене или индустријске зоне) и обликовање структурних елемената као делова новог предеоног идентитета (Ogrin, 1994).

У реализацији циљева, планирање нуди одговоре на питања као што су *шта*, *где* и *колико*, односно одређује начин коришћења земљишта, смешта га на одређену позицију у простору и дефинише његову величину, односно површину. Обично се креће у размерама од 1:50000 до 1:1000, која „не дозвољава“ уношење нових елемента у предеону структуру (објекте, зграде...), што је компетенција следећег, пројектантског нивоа (урбаног, архитектонског и пејзажног пројектовања). Суштинска разлика ова два нивоа планирања је у томе што је код планирања предела резултат у генерализованим планским категоријама, као што су *зоне за посебна коришћења* (туризам, становање, зелени простори, пољопривреда), док се у пројекту захтевају конкретни елементи дефинисани у три димензије са свим неопходним детаљима и описима (Ogrin, 1994).

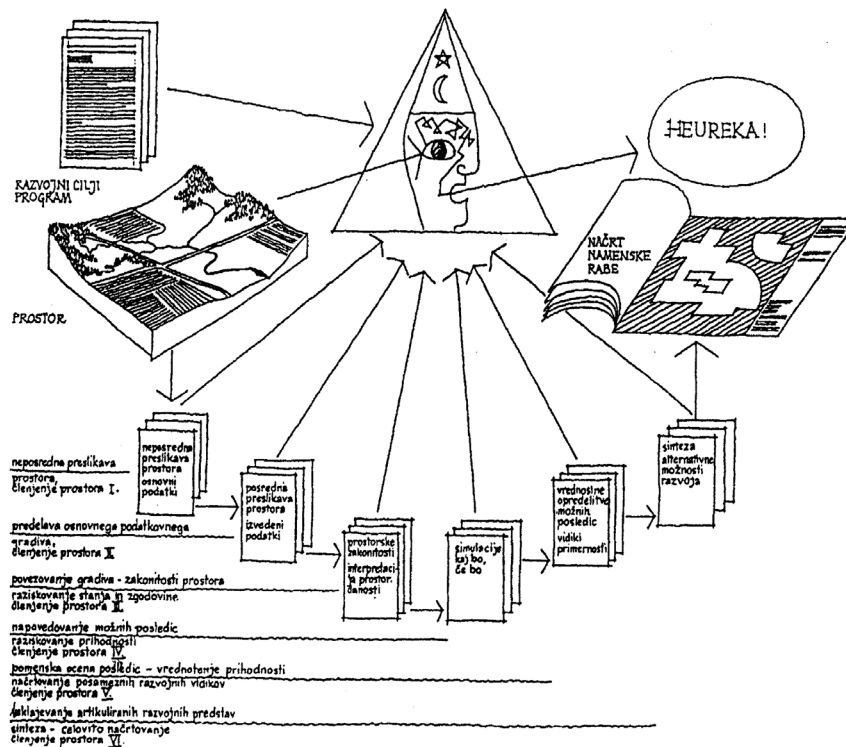

Слика 2. Фазе израде плана предела (Извор: Ogrin, 1994)

Ogrin-ова дистинкција такозваног развојног, физичког планирања и планирања предела на најбољи начин говори о домену традиционалног концепта планирања заштите предела. Планирање предела нема свој објекат истраживања; предео „дели“ са осталим дисциплинама, које решавајући проблеме уносе нове елементе у структуру, док планирање може да се држи концепта заштите, односно одржавања *status quo* стања.

Питање односа планирања предела са секторским планирањем (шумарским пољопривредним, водопривредним и осталим сличним техничким дисциплинама) чији је предмет истраживања део предела, настајало је заједно са захтевима за очувањем и одрживим коришћењем природних ресурса. Веома је интересантна концепција планирања предела коју је дала Dame S. Crow (Crow 1967: 14, преузето из Magušić, 2004), која каже: „Замена термина *планирање земљишта* термином *планирање предела* означава намерно проширивање схватања планирања које сада посматра изглед (слику) предела као и коришћење земљишта, задовољство као и плодност, а цео комплекс органског животног ткива простора као и непосредне потребе човека, дефинишући планирање предела као *креативну конзервацију*“. У разматрању улоге планирања предела Ogrin (1992) даље каже: „Регионално и урбанистичко планирање, као и остала планирања која се баве коришћењем земљишта, у тражењу решења за одређене друштвене проблеме, уносе промену у предео (...) из тог разлога они се карактеришу као развојна планирања (...) а планирање предела у суштини није такво“ (Ogrin, 1992: 4).

Док је овакав концепт заштите у планирању предела био одговарајући за период све до краја прошлог века, Marušič (2004) заступа мишљење да, у садашњим условима, концепту планирања треба дати *корективну* улогу у односу на развојно планирање, као и на остала планирања која мењају предео. *План предела треба да обједини секторске развојне планове* који се брину о непосредним потребама човека, економичном коришћењу ресурса и њиховој плодности, и допуњује их како би се обезбедио пријатан изглед, рекреативно коришћење и очување природе. Marušič каже да планирање предела афирмише свеобухватност секторских планова што је најбоље илустровао у графикону: Планер предела, експерт који анализу простора почиње са интерпретацијом базе података, наставља са евалуацијом, додаје симулацију будућег развоја и завршава са будућим коришћењем земљишта (Marušič, 2004).

Слика 3. Шематски приказ улоге планера предела у изради планских докумената (Ивор: Marušič, 1986)

Из претходних опсервација планирања предела уочава се дистинкција између концепта заштите и концепта развоја. Планерски *концепт заштите предела* наступа са позиција вредносно дефинисаног подручја истраживања (национални паркови, природна добра) и предствља концепт планирања *за* предео. Од *планерског концепта развоја предела*, поред заштите, очекује се и упављање развојем на целокупном подручју истраживања, пржимањем кроз различита

секторска планирања што гради концепт планирања *кроз* предео. Очигледно је да се тежиште све више помера према концепту развоја. Циљ планирања је јасан: спречавање и ограничавање деградације животне средине на минимум, док се, у исто време, и што је више могуће, стимулише „креативност“ у циљу задовољавања развојних потреба. Отуда се планирање предела често поистовећује са планирањем животне средине (*environmental planning*) или еколошким планирањем (*ecological planning*) (Golobič, 2009; Ndubisi, 2002a), што одговара схватању и интерпретацији планирања предела у овом раду.

На почетку XXI века, институција Европске конвенција о пределима промовише триптих инструмената: заштиту, планирање и управљање пределима. Дефиниција планирања предела, као „обимних, далековидих акција којима се унапређује, поново успоставља или ствара нови предео“ (ELC, 2000), подржава развојни концепт планирања. Остала два инструмента функционишу независно тако да је пропуштена прилика да се Конвенцијом постави јединствен концепт планирања и разреше контроверзе; *заштита vs развој*. Сматрамо да би јединствен развојни концепт планирања предела, користећи Магушић-еве моделе, успоставио и бољу сарадњу секторских политика.

Планирање предела тражи другачије упознавање са предметом истраживања. Нагомилани проблеми који се једноставно сагледавају кроз нестајање карактера предела, довели су у питање концепт који ми данас познајемо. Јасно је да се заштита предела не може одвијати паралелно, или независно од просторног развоја које трансформише предео. У том смислу треба разумети напоре стручне јавности да институцијом каква је Европска конвенција о пределима покушају да реше проблем; од дефинисања предела, за које више није нужно вредносно опредељење, до инструмената за реализацију његове заштите, управљања и планирања.

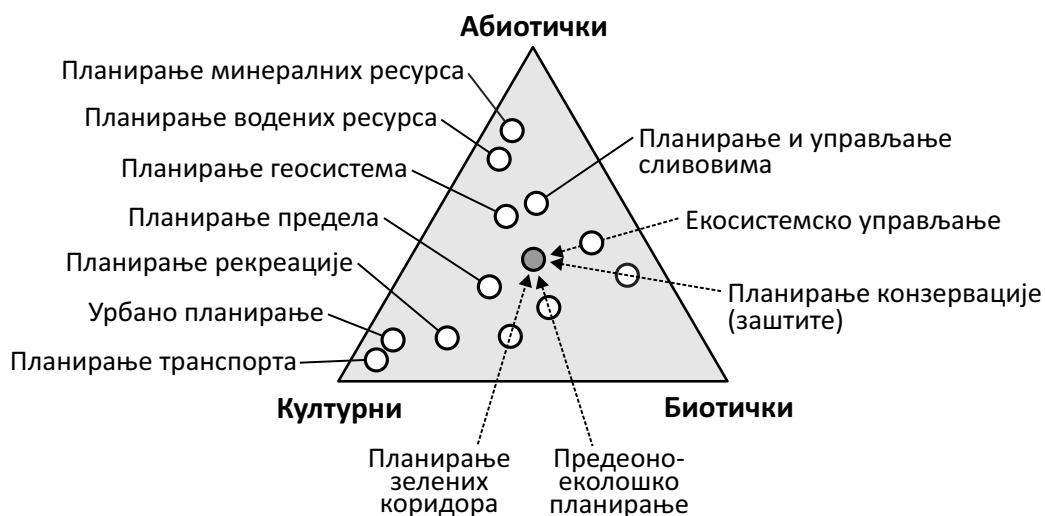
Конвенције су нужно опште и пружају довољно простора за различита тумачења. Три водећа принципа примене Европске конвенције о пределима су *заштита, управљање и планирање*. Као „три стуба“ на којима почива планирање предела (Магушић, 2006), ови принципи граде развојни концепт у ком се наглашава креативност у рестаурацији, реконструкцији и стварању нових предела.

1.4. Модели и методе планирања предела

У току свог развоја, планирање предела је, као и већина наука и научних дисциплина, претрпела значајне промене које смо пратили кроз развој научне парадигме. Оне

су изражене како у теоријском концепту тако и у моделима³⁶ и методама. Теоријска подела планирања предела се заснива на Faludi-јевој дистинкцији између *теорије у планирању* и *теорије планирања* која је повезана са дистинкцијом између *садржаја* и *форме*, *субстантивне* и *процедуралне* теорије планирања. Примењујући овај оквир на теорије планирања предела Ndubisi (1997) говори о два типа теорија у планирању предела: *субстантивној* и *процедуралној*³⁷.

За разлику од секторских планирања, која су оријентисана према специфичним ресурсима (вода, земљиште, шума), планирање предела је циљно оријентисано (комбинација абиотичких - биотичких - културних циљева) (Слика 4).

Слика 4. Планирање: абиотички - биотички - културни ресурси (ABC модел) (Извор: Votsequilha, 2001)

Већина метода које су настале у последњој половини прошлог века следила је Faludi-ијев предлог тако да су *методе*, у ствари, *процедуре у које је уграђена*

³⁶ Теорија планирања се бави и анализама различитих схватања планирања, такозваним моделима. Модели планирања припадају групи тзв. нормативних, политичких модела планирања и још увек су у повремениј или сталној употреби. *Рационални модел планирања* је извор и инспирација за све остале моделе који су настали његовом модификацијом. Основне фазе/кораци овог модела су анализа ситуације, формулисање циљева, дефинисање могућих праваца акције ради постизања тих циљева, поређење и вредновање последица тих акција (Meyerson, Banfield, 1955, преузето из Ђорђевић, Дабовић, 2009б). Јасна и прецизна процедура, *корак по корак* је основна одлика овог модела у којој влада принцип повратне спреге између основних корака. Критикован је због технократског и *status quo* приступа, као и због хијерархије „одозго на доле“ што одговара политичком естаблишменту. Као реакција на овај модел настају сви остали.

³⁷ *Субстантивне теорије планирања* су дескриптивне и прескриптивне. Дескриптивне су везане за научна истраживања природних и друштвених наука (биологија, екологија, геологија, географија, историја, антропологија). Процедуралне теорије се фокусирају на методолошка питања и практичну употребу субстантивне теорије, како и сам Faludi каже: „планери треба да схвате процедуралну теорију као оквир за субстантивну теорију (...) а не као *vice versa*“ (Faludi, 1973 преузето из Ahern, 2005).

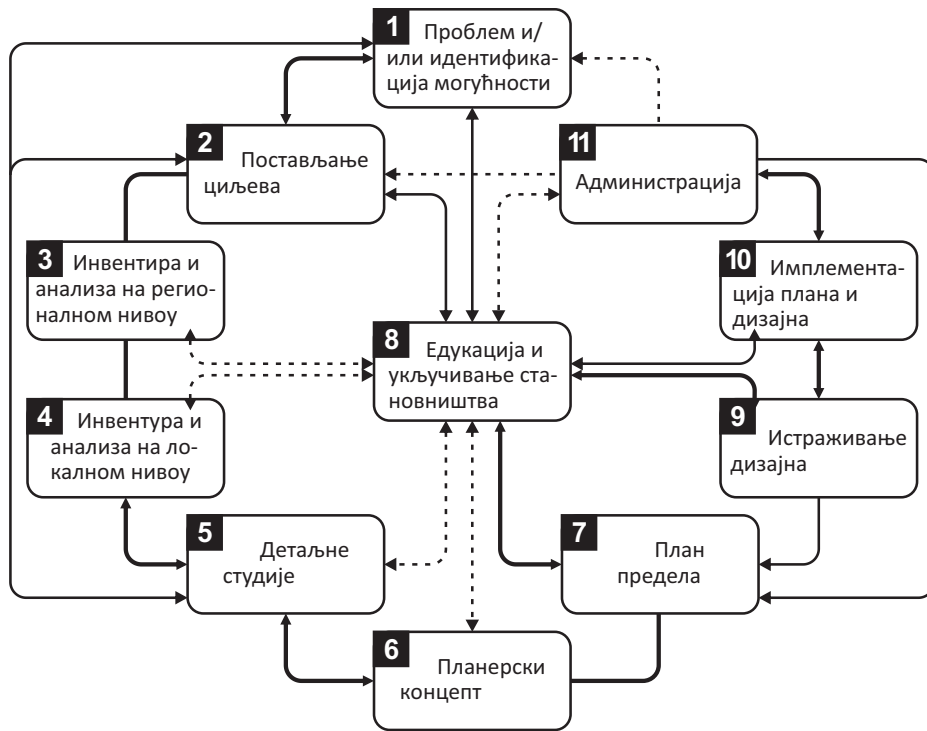
субстантивна еколошка теорија. Ако под рационалношћу подразумевамо методичност у раду, солидно техничко знање и формално декларисане циљеве, онда са сигурношћу можемо тврдити да методе које су данас заступљене у планирању предела припадају рационалном теоријском моделу. Устаљена процедура која се састоји из анализе ситуација, формулисања циљева, дефинисања могућих праваца акције ради постизања тих циљева, поређења и вредновања последица тих акција, може се препознати у савременим методама планирања предела. Како постоји тесна веза између концепта и методе планирања, указаћемо на неке карактеристике постојећих метода које су настале у периоду када је криза у парадигми усмерила истраживања према утврђивању пределе погодности за различита коришћења³⁸.

Steiner-ов метод еколошког планирања се бави вишеструким абиотичким, биотичким и културним циљевима са фокусом на алокацији коришћења земљишта. Модел је једнаестостепенa процедура у којој се проучава биофизички и социокултурни систем предела да би се установило где се налазе најпогодније локације за специфична коришћења земљишта. Метод је базиран на McNarg-овом *Еколошком планерском методу (Ecological Planning Method)* у ком је акценат на успостављеним циљевима, а затим на имплементацији, администрацији и учешћу јавности кроз системско образовање (Слика 5). План предела има форму *просторног концепта* који представља алокације различитих коришћења и може се примењивати у различитим просторним контекстима³⁹.

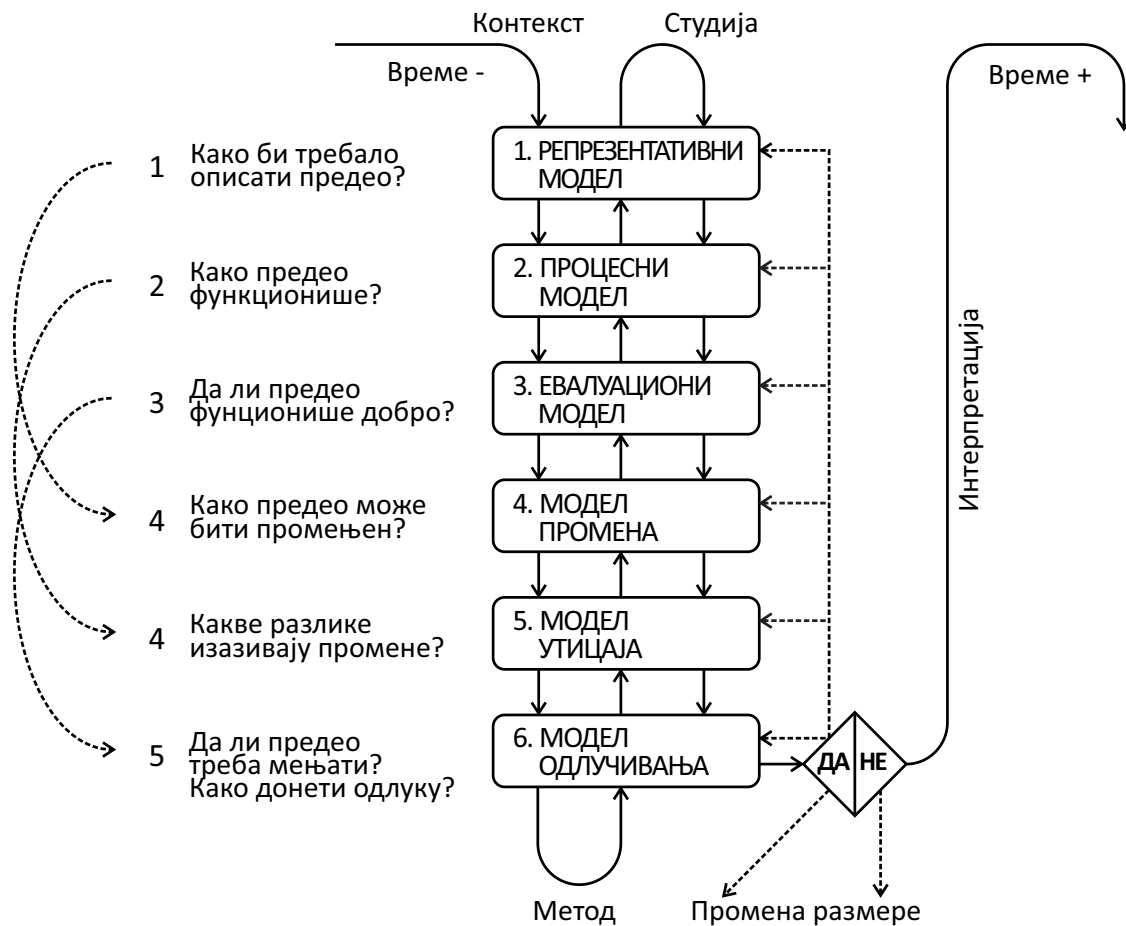
Steinitz-ов метод планирања предела функционише у форми серије од шест питања која су фундаментална у планирању предела (Слика 6). Следећи Faludi-јеву препоруку он обједињава дескриптивно-евалуациону и прескриптивно-планерску фазу. Steinitz-ов репрезентантивни, процесни и евалуациони модел представља дескриптивно-евалуациону фазу и уско је повезан са предеоно-еколошком

³⁸ У развоју савременог планирања предела најупечатљивије промене су се десиле седамдесетих година прошлог века. Преломну 1969. годину Ndubisi (2002a) је искористио да укаже на промене које су следиле. Према овом аутору, појава пределе погодности, као приступа у планирању, направила је јасну диференцијацију на период пре и после његове појаве. Ndubisi (2002a) дели планирање предела на основу пет приступа који се разликују по теоријској основи и процедуралним принципима. То су: пределеона погодност 1 (пре 1969), пределеона погодност 2 (после 1969), примењена хумана екологија (половина XX века), примењени еколошки концепт (1970-2000), примењени предеоно-еколошки принципи (1970-2000) и пределеоне вредности и перцепција (1970-2000).

³⁹ Просторни концепти пружају информације о суштини плана или стратегији планирања. Често се употребљавају као метафоре (модел) које је могуће представити јавности која ће их разумети, али који такође морају бити подржани процесом планирања (Zonneveld, 1991). Просторни концепти су добро прихваћени у планирању, али мање у науци јер су по дефиницији субјективни и интуитивни. Ипак, они представљају важно поље преклапања емпиријског и интуитивног знања кроз који је рационално знање допуњено креативношћу. Могу бити схваћени као нека врста „алатки“ са којима планери могу да артикулишу стратегије које одговарају датом контексту предела, конфигурацији, снагама и динамици промена у пределу.

Слика 5. Steiner-ов метод еколошког планирања предела (Извор: Steiner, 1995, 2000)

Слика 6. Steinitz - ов метод планирања предела (Извор: Steinitz, 1995)

интерпретацијом динамике предела. У прескриптивно-планерској фази, у оквиру модела промена, утицаја и одлучивања Steinitz се такође ослања на знања предеоне екологије. За разлику од Steiner-овог, Steinitz-ов метод не укључује просторни концепт „по себи“, већ развија *сценарије* који представљају форму просторног концепта који је промењив.

Као и претходна два метода, Ahern-ов метод одрживог еколошког планирања предела дефинише вишеструке абиотичке-биотичке-културне циљеве (Слика 7).

Слика 7. Ahern-ов метод планирања предела (Извор: Ahern, 1999)

Метод је представљен као линеаран процес, али је у ствари цикличан, итеративан и може бити примењен у било којој фази планирања (нпр. планирање може почети са ревалуацијом постојећег плана). Иако потврђује стратешку оријентацију, просторни концепт служи да би решио просторне компатибилности и конфликте. Предеоно-еколошка теорија је основу за процену стабилности предела. Овај метод је јединствен по комбинацији просторног концепта са планерским стратегијама: *заштитна, одбрамбена, офанзивна или опортунистичка* (Ahern, 1995).

Вођене теоријом о хуманом еколошком планирању (McHarg, 1980), ове стратегије, у суштини, дефинишу планерски контекст водећи рачуна о макро силама промена које мењају простор у датом пределу. Када постојећи предео омогућава несметано одвијање процеса примењује се *заштитна стратегија* која дефинише оптималан предеони образац који треба заштити од промена, док су у околном пределу промене дозвољене⁴⁰. Када је постојећи предео већ фрагментиран, и када је кључна област ограничена (лимитирана) и изолована у простору, обично се примењује *дефанзивна стратегија*⁴¹. *Офанзивна стратегија* се базира на пожељној, односно структури предела која је прихваћена као циљ, а разликује се од заштитне и дефанзивне у томе што користи рестаурацију или реконструкцију да би поново изградила елементе предела у претходно поремећеном или фрагментираним пределу⁴². Предео често садржи јединствене елементе или образац, који представљају посебну могућност за планирање предела. Јединствени елементи не морају бити на оптималним локацијама, али представљају потенцијал који обезбеђује одређене жељене функције. *Опортунистичка стратегија* укључује препознавање посебних могућности за додатним функцијама, тако да постојећи елементи на тај начин подржавају еколошке и културне процесе у пределу. Ова стратегија зависи од постојања одређених јединствених предеоних елемената (нпр. напуштене железничке пруге, напуштене сеоске куће или катуни).

Као и Steinitz-ов метод, овај методолошки оквир води процес планирања кроз серију сценарија, информише и повезује процес планирања са потенцијалним резултатима. Сценарији описују тренутне ситуације, алтернативу, неопходне кораке и акције којима се ствара веза између садашњости и будућности. У сценаријима се не представљају комплетни планови, већ се даје ниво детаљности који је одговарајући за подстицање дискусије о могућностима. Сценарији се процењују и

⁴⁰ Venton MacKaue-ова (1962) визија метрополитенских система отворених простора структурираних као систем заштићених „брана и насипа“ је пример из Северне Америка. Може бити ефикасан као превенција фрагментисања предела у урбанизованим пределима тако што се унапред дефинишу „парчад“ и системи коридора који се штите. Ова стратегија примењује планерска знања да би се постигла жељена просторна конфигурација, односно циљ (Ahern, 1995).

⁴¹ Овом стратегијом се покушава успоставити контрола над негативним процесима фрагментације у пределу. Као последње средство, дефанзивна стратегија је често неопходна, али такође се може посматрати као реакционарна јер покушава да „ухвати корак са“ или „закочи“ неизбежан процес промена предела у одбрани природе које је све мање (Sijmons, 1990).

⁴² Офанзивна стратегија се ослања на планерска знања, знања еколошке рестаурације са значајном друштвеном финансијском подршком. То захтева измештање или замену интензивног коришћења земљишта (нпр. грађевинско или пољопривредно земљиште) екстензивним коришћењем земљишта. Ова стратегија се често примењује на локацијама где је интензивно коришћење земљишта створило културни предео са ограниченим могућностима за заштиту природе. У односу на прихваћени план или визију, у офанзивној стратегији се инсистира на „враћању природе“ у предео. Ретко се примењује јер је скупа и полички осетљива (Ahern, 1995).

дискутују у јавности са експертима и заинтересованим странама. Дискусија доводи до плана предела који је прилагодљив у смислу примене, мониторинга (праћења и посматрања) и образовања.

Претходна дискусија одабраних метода представљена је да би указала на недостатке, постојеће баријере и изазове у примени метода планирања предела.

Захваљујући субстантивној теорији у планирању предела долазимо до неопходних информација, док процедуралном теоријом оне добијају организовану форму која се лако може употребити у решавању планерских проблема. Употребљивост информација из субстантивне теорије зависи од начина на који су оне представљене планерима и дизајнерима. Када постоји разлика у разумевању стварности између планера и осталих професионалаца који учествују у процесу планирања предела, може се појавити и другачије тумачење одговарајуће информације. Захваљујући предеоно-еколошким принципима ово традиционално нераумевање је донекле умањено. Без обзира на проблеме који и даље постоје, плуралитет циљева се може остварити једино правом употребом информација добијених субстантивном теоријом. Кључна реч у овом процесу је *интерпретација*. У планирању предела то је свестан напор да се информације разумеју у смислу односа структуре и функционисања предела на којима се базира екологија као наука (Ndubisi, 1997; Ahern, 2005). Односи су и део културне традиције становништва које ствара локални карактер предела као сублимацију вредних информација за планере. Али и даље се трага за методом у којој би интерпретација информација у смислу односа изашла у сусрет савременим захтевима планирања предела.

Како планирање предела иде у сусрет изазовима савременог просторног развоја, тако предстоји прилагођавање постојећих метода за различите потребе и циљеве. Главне баријере постојећих метода су *непоузданост* и *адаптибилност*. Непоузданост је очекивана и логична последица вишециљног планирања која може бити везана за географско-просторне информације, временску димензију планског процеса, процес преговарања као и непредвидљивост реализације планских решења (Antrop, 2004, 2009; Ahern, 2005).

Планери се крећу и раде у реалном свету где је императив „делање“. Свет не стоји и чека док планери раде на сакупљању података да би смањили њихову непоузданост. Планирање се креће према циљу који је по дефиницији покретан. Адаптибилан, прилагодљив приступ подразумева непоузданост али и могућност учења кроз истраживање и рад. У традиционалном планирању предела, одлуке о имплементацији и програм за њено праћење се доносе на крају планског процеса

што носи велики ризик и неизвесност. Као пандан традиционалном, све се више говори о адаптивилној планерској методи у којој су извори непоузданости (студије о становништву, просторно-временска размера и географско простирање) део хипотезе, која касније може бити информација у планирању и имплементацији (Holling, 1978; Walters, 1986; Antrop, 2009; Ahern, 2005).

Да би се досегло суштинско адаптивилно планирање, метод захтева процес у ком учествују и корисници простора, у ком планер треба да прихвати одређени ниво неизвесности и ризика, да прати процес, и можда оно најважније, буде спреман на промене у самом планском процесу.

1.5. Нова теоријска парадигма?

У претходним разматрањима смо покушали да прикажемо основне карактеристике планирања предела и еволуцију парадигме која се од краја XX века налази у Khun-овој фази кризе. Теорија планирања је оно што је планерима потребно када се „заглаве“; други начин формулисања проблема, други начин да антиципирају, предвиде резултате, подсетник на оно што је важно, начин да се пажња усредсреди на правац, стратегију и кохерентност (Forester, 1989). У Forester-овој дефиницији се може пронаћи разлог за формирање једног од задатака којим смо се бавили у овом делу рада: преиспитивање теоријских основа планирања предела и њихове улоге у планирању предела, јер је очигледно да је *планирање предела на раскрсници где треба одлучити на коју страну кренути*.

Khun-ов оквир развоја научне парадигме је инструктиван у објашњавању еволуције планирања предела, али не даје основу за спекулисање о будућем сценарију по ком ће се она наставити. Закључивања о стању у планирању предела произашла су на основу анализе логике формирања самог концепта који је оптерећен традиционалним предзнаком заштите.

Промена вредности, која се појавила у пејзажној архитектури, видљива је и у основној професионалној мисији. Традиционална дефиниција дизајна и планирања је наглашавала „уклапање“ предела у различита коришћења која су последица човекових потреба. Одрживост, еколошки интегритет и диверзитет, одржавање функционалног предела су термини које налазимо у дефиницијама новијег датума, али увек са заштитом као императивом.

Еколошко „уклапање“ је већ увелико у употреби као главни критеријум за процену планова предела. Rosenberg (1986) сматра да теоријска основа треба да предствала

прелазак „екологије, као важног разматрања у планирању и дизајну предела, на екологију као водећи принцип на оном најдубљем, суштинском концептуланом нивоу разумевања“ (Rosenberg, 1986: 82). Другим речима, пејзажне архитектуре треба да буду веште у разумевању екологије као науке, јер као што лекари морају да знају анатомију, тако и пејзажне архитектуре треба да разумеју предеону екологију (Rosenberg, 1986).

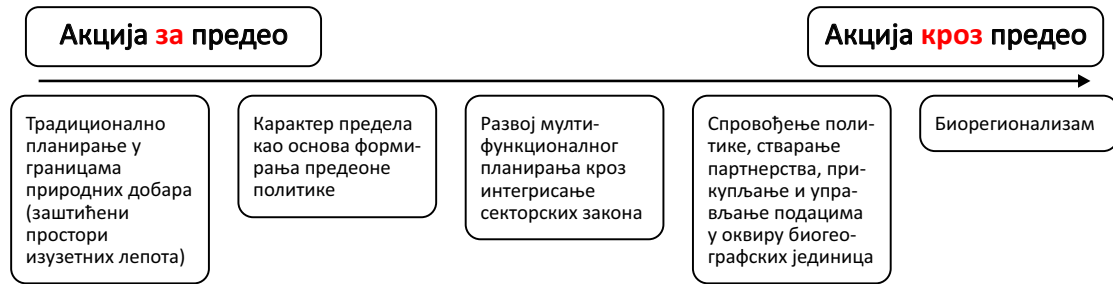
Покренуте су универзитетске и академске дебате на тему да ли теорија има одговоре на питања: *Који процеси доводе до промена у пределу? Шта такве промене значе људима који насељавају предео? Како утичу на карактер предела?*

Препознавање и разумевање *односа* између екологије и естетике, на концептуланом нивоу, веома је важно поље у ком се могу тражити одговори на постављена питања. Gobster и сарадници (2007) су истраживали заједнички теоријски основ екологије и естетике и направили контуре модела интеракције човека и његовог окружења у оквирима предела. Фокус овог модела је перцептивна димензија „у којој се естетско искуство људи који насељавају простор, кроз визуелни доживљај, усмерава на планерске акције које могу директно или индиректно утицати на његове еколошке функције (...) и у ком процес перцепције води до најдиректнијих веза између људских заједница и екосистема“ (Gobster et al., 2007: 960).

У одсуству свеобухватне теорије, пејзажна архитектура, односно планирање предела, наилази на проблеме; формирање идентитета професије дефинисање домена, артикулисање теоријских основа за истраживање (Ndubisi, 1997). Треба тражити за теоријама које су „у форми модела просторних или функционалних односа или стања које треба да буде“ (Zube, 1986, прузето из Ndubisi, 1997).

У односу на претходно речено, можемо говорити о два дискурса, две перспективе планирања предела. Једна истражује предео као јединицу и задржава секторски приступ, а друга је она која посматра предео као територију, мултифункционалан, динамичан систем, хибридни ентитет који свој карактер и интегритет црпи из унутрашњег склада, међузависности, комплементарности форме, функције и вредности његових саставних елемената.

Претходна дистинкција једноставно артикулише планирање *за* предео и планирање *кроз* предео (Слика 8). Први је наслеђени традиционалан приступ планирања заштите предела (у оквирима заштићених добара), а други представља *вредност којој тежимо* - планирање развоја *кроз* предео. На крају ове путање кретања планирања предела налази се биорегионализам који је, сам по себи, веома споран и оспораван, као и било који тип мултикритеријумске регионализације који формира предмет, односно јединицу планирања.

Слика 8. Планирање за и планирање кроз предео (Извор: Selman, 2006)

У сваком случају, питање планирања на предеоним основама се више не доводи у питање. Разлоге које смо до сада истражили су пре свега у предеоној размери која пружа кохезију у оквиру различитих просторних јединица као и флексибилно и инклузивно коришћење комлементарних секторских мера. Планирање предела ће морати да се ослања на спој стратегије и тактике којом актери раде заједно како би заштитили и поново стварали препознатљива места и пределе. Комбиновањем различитих приступа, од природних наука до планирања, планирање предела је развило низ различитих метода и „алата“ за интеграцију циљева заштите животне средине у процесу анализе и развоја сценарија. Представљене методе (Steiner-ова, Steinitz-ова, Ahern-ова) су транспарентне и систематске, што их чини применљивим у свеобухватном планирању простора.

Могућност успостављања везе између научних приступа, естетског и еколошког, представља теоријско подручје истраживања на ком је могуће формирати нову парадигму пејзажне архитектуре. Савремена наука је пред изазовом да применом дискурса планирања предела, који се базира на теоријама естетике и резилијентности социо-еколошких система на предеоним нивоу (Ahern, 2011; Selman, 2006; Meyer, 1997, 2002), напусти традиционалан концепт секторског планирања предела - планирања *за* предео и примени концепт планирања *кроз* предео.

2. ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ

Питање просторног развоја смо ставили у средиште дефинисања концепта планирања предела. Ово одређивање је условно, а по нашем мишљењу потребно, како би направили дистинкцију од досадашњег преовлађујућег концепта који се бави заштитом.

Просторно планирање, као инструмент просторног развоја, прихвата и примењује концепт заштите предела. Међутим, у светлу савремених трендова развоја планирања предела, требало је истражити могућност успостављања веза између просторног развоја, односно просторног планирања и планирања предела. Упориште смо потражили и у међународним активностима Европске Уније у области просторног развоја, са посебним освртом на документа у којима се показује непосредно и посредно „интересовање“ за предео и његове вредности.

О самом појму развоја можемо говорити као о сложенем процесу квалитативних и квантитативних промена, али и као еволуцији друштва. Стојков (2009) појмом *просторни развој* означава све битне промене у распореду активности на одређеној територији и унапређење веза између њих, уз стриктну контролу заштите и унапређења елемената система јавног интереса и јавног добра (природна и животна средина, културна баштина, коридори инфраструктуре, јавне службе и др.), одрживо коришћење ресурса, и поштовање онога што представља приватни интерес и право власништва¹. Просторни развој подразумева трајне промене простора које настају деловањем људи. Промене се усмеравају политикама развоја које Тркуља (2008) представља кроз урбанизам, регионални развој и просторно планирање. Сваки од ова три аспекта афирмисао се као научна дисциплина;

---

¹ Тркуља (2008) дефинише развој и као повећање сложености друштва и пораст броја могућности које се нуде становништву, наглашавајући да му путања може бити прогресивна (напредак), али и регресивна (криза). У прегледу значајних теорија развоја које су биле мање или више популарне у одређеном временском периоду, он закључује да за разлику од некадашњих теорија (теорије раста, теорије зависности, централистичко планирање, неолиберални модел, културализам) које су више значаја придавале различитом нивоу развоја у виду поларизације, данас је најшире прихваћена теорија одрживог развоја која у свим деловима света поставља исте крајње циљеве не одвајајући центар и периферију. Иако се развој посматра целовито, и то кроз призму одрживости, треба нагласити и посебне видове развоја, међу којима се налази и просторни развој, а то су: а) привредни или економски развој који се често погрешно поистовећује са целокупним развојем, б) друштвени или социјални развој који је често запостављен, а у блиској је вези са привредним развојем и в) регионални развој који се односи на смањење диспаритета у простору и представља саставни део просторног развоја.

урбанизам првенствено у оквиру архитектуре, регионални развој првенствено у оквиру економије и просторно планирање првенствено у оквиру географије².

Неспорно је да планирање развоја у простору захтева интегрални приступ и да се ове дисциплине међусобно прожимају, али поставићемо питање *где је у том систему место за планирање предела* које се као научна дисциплина развија у оквиру пејзажне архитектуре.

2.1. Просторни развој и планирање

Просторно планирање је одувек сматрано активношћу које, у тражењу решења за одређене социјалне проблеме, доноси промене у простору. Примарно се бринуло о социјалним потребама, економском коришћењу ресурса и њиховој плодности, да би данас, због претежно економске оријентације, просторно планирање било синоним за развојно планирање. Не постоји једна дефиниција просторног планирања³, а она која се најчешће цитира у литератури је дефиниција: *Просторно планирање је оптималан распоред људи, добара и делатности на некој територији ради његове оптималне употребе* (Marinović-Uzelac, 2001). Тај се распоред усклађује на темељу праћења стања у простору и научних истраживања која спроводе демографи, биолози, инжењери и бројни други стручњаци. Позната је и дефиниција Савета Европе из 1983. године са скупа у Торемолиносу (Шпанија), где је просторно планирање дефинисано као „географски израз економске, социјалне, културне и еколошке политике читавог друштва; оно је истовремено научна дисциплина, административна вештина и политика замишљена као интердисциплинарни и глобални приступ који тежи одрживом развоју региона и организацији простора према идеји водилји“ (СЕМАТ, 1983). С обзиром на мноштво дефиниција и формулација постоји заједнички именитељ који се може комбиновати на различите начине са циљем дефинисања просторног планирања: *будућност, процес (континуитет), мултидисциплинарност и интердисциплинарност, одрживи развој, партиципација*.

² Неприродно је раздвојити урбано и регионално планирање. Ова два сегмента планирања су међузависна и испреплетана. Сваки регион има свој центар (град) и сваки град има свој регион. Зато је просторно планирање назив научне дисциплине у којој се проучава целовит простор, али и специфичности урбаних, руралних и регионалних просторних целина (Тркуља, 2008).

³ Свеобухватност природе планирања простора креће се од науке, технике до уметности, али планери воле кажу да је просторно планирање најлакше назвати *praxis* - добровољну и свесну акцију. Прахис није обична акција – то је пракса која познаје теорије кажу аутори и настављају „...теорија је пракси потребна не само да би структурирала свет, односно средину, који представља предмет акције, већ и да би објаснила смисао акције самим ауторима, таква врста акције, која захтева више од једноставне техничке вештине да се посао обави и производ направи, је оно што Аристотел назива прахис, а то просторном планирању пасује као „рукавица“ (Ђорђевић et al., 2008).

Крај двадесетог века донео је нове изазове за традиционално просторно планирање. Промене у социјалној и економској сфери, као и повећана свест о животној средини, захтевале су редефинисање улоге и одговорности просторног планирања управо у премиси одрживог развоја и очекивању друштва да учествује у процесу планирања. За почетак промене свести према окружењу и проблемима у животној средини савремено друштво може да захвали аутору Rachel Carson и њеној сада већ антологијској књизи *Тихо пролеће*, која се сматра претечом свих сличних публикација које се баве проблемима животне средине. Те, сада већ давне, 1960. године ова књига је постала тема широке јавне расправе, која је довела до повећања свести о последицама које по животну средину имају одлуке и акције које доносимо. У Ванкуверској декларацији о људским насељима из 1976. године (*Vancouver Declaration on Human Settlements - UNCHS*) је констатовано да просторно планирање мора бити усклађено са потребама заштите животне средине⁴. Следи Brundtland- ов извештај из 1987. године (Brundtland Report, WCDE, 1987) који је претходио Декларацији из Рија (Rio Summit, UNCED, 1992) у којој је промовисана одрживост као владајућа премиса са својим оперативним смерницама у Агенди 21.

Од тада су идеје о природи и улози планирања простора еволуирале. Од раних деведесетих година прошлог века све је веће истицање одрживог развоја и препознавање планирања као кључног у његовој реализацији. Без обзира на актуелне дискусије и преиспитивања одрживости, као водеће развојне премисе краја прошлог и почетка овог века, планирање је препознато, и све више постаје инструмент за успостављање просторне „правде“ и за ослушкивање „гласова“ свих заинтересованих на чији квалитет живота може утицати одлука: *у ком правцу ће тећи развој?*

Планирање простора се појављује да би повезало две кључне карактеристике. Са једне стране, да би заменио место застарелом развојном планирању које је, често као последица законске надлежности, било фокусирано само на контролисање промена у изграђеној средини. Док се бави јасно дефинисаним пољем активности, планирање има експлицитни циљ - *интеграцију секторских одговорности у тежњи за квалитетнијим животом*. Просторни план се налази у хијерархији упоредо са осталим плановима (економским, социјалним, друштвеним...) и координише механизме усклађивања закона о коришћењу простора, друштва,

⁴ Истакнуто је да закони о насељима морају бити усклађени са законима о животној средини и културној баштини.

економије и животне средине. Док многи закони у својој концепцији немају просторну димензију, значајна улога просторног планирања је да обезбеди њихову интеграцију, смештање у простор на локалном, регионалном и националаном нивоу. На другој страни, у постиндустријском друштву, друштву умрежавања, нова *просторност*⁵ има глобалне размере (Selman, 2006).

Промене које се дешавају у простору, као последица планирања различитих активности, део су глобалног процеса трансформације. Овај процес утиче на промену специфичних предеоних образаца са којима се губи и карактер предела, односно његов препознатљиви идентитет. У Европи су примећени трендови: повећане просторне концентрације економских активности у комбинацији са све значајнијом централном улогом глобалних и регионалних градова; интензивирани конкуренције између градова; поларизације економског просперитета између градова (која је у вези са претходним трендом); све веће разлике међу социјалним групама унутар градова које доводе до појаве социјалног искључивања; и негативних последица урбаног развоја на животну средину (Shaw, Nadin, 2000). Просторно планирање и државна регулација унутар држава чланица Европске Уније имају значајну улогу у усмеравању ових трендова.

2.2. Европска документа просторног развоја

У последњих тридесет година усвојен је велики број докумената Европске Уније, као и неколико свеевропских развојних иницијатива. По свом духу, усмерењу и садржају они представљају једну нову генерацију докумената за које Вујошевић каже да „чине најновију фазу у дугој историји европског девелопментализма и, нешто краћој историји енвајронментализма“ (Vujošević, 2010: 22). С друге стране, наставља Вујошевић, „они представљају својеврстан „инструмент“ за остварење мисије и циљева Уније у периоду након пада Берлинског зида, међу којима су најважнији: ширење Уније на већи део Европе; ново просторно структурирање европске територије у процесу ширења Европске уније на земље бившег социјализма; остваривање стратешких интереса крупног и другог капитала, а нарочито транснационалних компанија; настојање да се развој конципира и реализује у духу парадигме одрживости (која циља ка уравнотеженом социјалном,

⁵ Просторност се може дефинисати као дејство које простор стиче кроз акције, интеракције, ентитете, концепте и теорије. Физичка просторност такође може имати и метафоричко значење: да покаже снагу друштва; тронове су на вишим местима од обичних седишта, двоци су грађени на узвишењима, а владе и јаке институције архитектонским здањима и местом у просотру указују на своју моћ и изазивају страхопоштовање, Oxford Dictionary of Geography.

културном, економском и просторно-еколошком/енвајронменталном развоју, као и међугенерациској солидарности у том погледу); настојање да се повећа конкурентност Уније и укупног европског континента у међународној политичкој, економској, културној и другој утакмици, и да се Европа у томе позиционира с обзиром на своју посебност, односно, у складу са стратешким циљем остварења тзв. социјалне, економске и територијалне кохезије; итд“ (Вујошевић, 2010: 25).

Концепт планирања заштите предела, посредно се може пронаћи у многим стратешким документима просторног развоја Европе, који поред одрживости промовишу и принцип територијалне кохезије кроз балансиран социјални и економски развој региона и побољшање конкурентности простора. Могућност тумачења проблематике вредности предела и његове заштите пронашли смо у многим документима, али смо се определила за кратак преглед најважнијих који усмеравају европски просторни развој.

- *Перспективе просторног развоја Европе*⁶. Наглашавајући територију, као нову димензију политике Европске уније, овај документ препознаје културну разноврсност, локалне и регионалне идентитете као потенцијално један од најзначајнијих фактора њеног развоја, у контексту јачања интеграција, али и обогаћивања квалитета живота грађана. Европски културни предели, градови и насеља као и разноврсни природни и историјски споменици, чине део европског наслеђа. *Квалитетни предели* се могу користити да промовишу вредности у циљу привлачења нове индустрије, туризма или других облика економских инвестиција.
- *Водећи принципи одрживог просторног развоја европског континента* и пратеће препоруке⁷, теже да допринесу друштвеној кохезији, наглашавају територијалну димензију људских права и демократије, уводе културну димензију одрживог развоја и препознају значај културног диверзитета и културног наслеђа као потенцијала за одрживи развој. Они препознају да територију Европског континента чине *разноврсни природни и културни предели који представљају значајан део националног и Европског идентитета* и наслеђа. У складу с тим, афирмишу значај *еколошких мрежа и културних путања*, не само у циљу очувања вредности већ и као фактора развоја одређене територије и унапређења територијалне кохезије.

⁶ ESDP/ European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU, 1999

⁷ “Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent”, 2000 и “Recommendation Rec (2002) of the Committee of Ministers to member States on the Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European continent”, 2002.

- *Територијална агенда Европске уније*⁸. Овим акционо оријентисаним политичким оквиром сарадње између држава тежи се одрживом економском, друштвеном и еколошком развоју кроз промовисање територијалне кохезије и полицентричног територијалог развоја којим би се боље користили регионални ресурси. Као нови изазови развоја препознају се: јачање регионалних идентитета и боље коришћење територијалног диверзитета, и у складу с тим формулишу се територијални приоритети развоја у оквиру којих *“еколошке структуре као и културно и природно наслеђе, а посебно културни предели, квалитет дизајна и архитектуре, треба да конституишу, у складу са специфичним регионалним условима и потенцијалима, основу за еколошки и културно оријентисан развој који нуди различите развојне перспективе, истовремено подржавајући различите културне идентитете, посебно у развојно заосталим регионима или онима које су у фази структурних промена”*. Координисане транснационалне интервенције и управљање треба да промовишу *културне путање и еколошке мреже* као и остале територијалне пројекте од значаја за природу и културу.

О савременом просторном планирању Вујошевић говори као о „новом европском планирању одрживог развоја“, које је у многим погледима различито од традиционалног физичког и регионалног планирања. Важна констатација коју Вујошевић (2008) повезује са новим европским планирањем је *наглашена интеграција активности политике стратешког просторног развоја са политиком заштите животне средине*. Многе од тих активности се међусобно преплићу, понекад и преклапају што додатно потенцира проблем и императив њиховог усклађивања у областима: урбаног и регионалног економског развоја; мера које се користе са циљем да се оствари уравнотеженији демографски раст и развој између регија, односно између урбаних и руралних подручја; планирања саобраћајне и друге комуникацијске инфраструктуре; заштите станишта, предела и природних вредности од посебног значаја; све детаљније регулације у области изградње, коришћења (урбано-грађевинског и другог) земљишта и земљишне својине (власништва); мера и инструмената којима се настоје координисати просторни утицаји (консеквенце, импликације итд.) разних секторских политика (најпре оних у традиционалним секторима реалне економије, као и оних у области социјалне политике и старања).

⁸ Teritorial Agenda of the European Union: Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions 2007

Од свих претходно наведених докумената, *Перспектива просторног развоја Европе - Ка уравнотеженом и одрживом развоју територије Европске уније (ESDP/European Spatial Development Perspective - Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU)* доминантно утиче на формирање савременог концепта предела и његове улоге у перспективи просторног развоја Европе, који ћемо у наредном поглављу сагледати кроз призму нове институције просторног развоја: *Европску конвенцију о пределима*.

Поред тога што се ESDP бави европским и националним законодавством у области управљања просторном трансформацијом, он даје значајан допринос третману предела у законској регулативи. Општи заједнички циљеви који су прокламовани у ESDP везани су за балансирани и перманентни социоекономски развој у Европској унији који се базира, поред осталог, на:

- признању да територију Уније карактерише културни диверзитет који је концентрисан у ограниченим просторима;
- схватању да је управо то потенцијал развоја који мора бити сачуван у оквиру процеса европске интеграције;
- констатацији да он суштински доприноси унапређењу квалитета живота становника Европе.

ESDP сугерише да просторно планирање треба да утиче на циљеве секторских политика:

- Имплементацију уравнотеженог полицентричног урбаног система и креирање новог односа између градова и окружења који треба да се креће изван традиционалних подела међу њима;
- Обезбеђивање равноправног приступа инфраструктури и доступном знању чиме се подстиче полицентрични развој европске територије;
- Развој, заштита и управљање природним и културним вредностима у циљу заштите идентитета и очувања природних и културних разлика у оквиру Европе.

У овом документу који се првенствено бави проблемима просторног развоја на европском континенту и даље влада традиционалан однос према појединачним вредностима у простору (природним, културним, урбаним, руралним). Предео егзистира као једна од просторних, статичних вредности (културних или природних) са интенцијом да се у оквирима културних предела вредности по први пут интегришу.

Политика заштите природног наслеђа се заснива на циљаној заштити подручја (заштићена природна добра, предели изузетних одлика) и формирању еколошких мрежа којима су она повезана на нивоу региона, националног и транснационалног европског интересног оквира. Постоји интерес за формирањем структуре у којој ће се поштовати природни ресурси и која ће се интегрисати са осталим стратегијама чији је циљ заштита животне средине на територији Европе⁹, а он се састоји у следећем: Заштита биодиверзитета; Заштита територије у погледу квалитета и квантитета; Спречавање ризика од природних катастрофа; Смањење загађења ваздуха; Пажљиво управљање водним ресурсима; Примена секторских политика (пољопривреде, шумарства, транспорта) поштујући биодиверзитет као вредност која се штити, унапређује и развија.

Политика заштите историјског културног наслеђа и предела у ESDP-у идентификује три категорије у оквиру којих спроводи заштиту: Урбано културно наслеђе¹⁰; Културни предео¹¹; Одређене културне и друштвене појаве у популацијама¹².

Политика заштите отворених простора, у којој се преплићу потребе за заштитом вредности субурбаног и урбаног простора, даје предност издвајању и заштити одређених типова елемената у простору који су изузетно важни због своје јединствености и препознатљивости.

Иако постоји потреба да се поделе превазиђу, модел за остваривање тог циља још увек није јасан. *Можемо закључити да ESDP предео посматра као есенцијални*

⁹ Поред ESDP-а и остали међународни документи и пројекти Европске Уније и Савета Европе доприносе развоју и суштински анализирају област заштите природних ресурса и одрживог перманентног развоја који се базира на еколошкој одрживости. Системски концепт политике животне средине се постепено развија, и без обзира на његову важност и суштинско истицање потребе за сагледавањем проблема на великим просторима, на великим размерама, ипак је „секторски“ иако постоје неки наговештаји који свеобухватно сагледавају предео и историјске вредности. Неки од таквих покушаја су: *Директова европске уније о хабитатима “Natura2000” (Brussels 1992)*, *Међународна конвенција о биодиверзитету UNESCO-а (Rio 1992)*, *Паневропска стратегија биолошке и предеоне разноврсности (Sofija, 25. октобра 1995)*, *Конвенција о заштити археолошког наслеђа Савета Европе (La Valeta, 16. јануара 1992)*.

¹⁰ Категорија „урбано културно наслеђе“ обухвата „историјско наслеђе велике вредности“ што представља одговор ESDP на Конвенцију из Гранаде (1985), која предлаже смернице не само у погледу очувања, већ и задовољења потреба савременог живота; она се такође бави модерном и иновативном архитектуром коју сматра потенцијалом и доприносом урбаног наслеђа.

¹¹ Категорија „културни предели“ су простори које треба заштити као „сведочанства историје и одраз интеракције човека и природе“ или „свдочанства локалне културе“, „карактеристике древних предела“, „историјских итинерера“; поред „културних, историјских и естетских разлога помињу се и еколошки инетеси.

¹² Ова категорија се бави проблематиком заштите различитих стилова живота урбане популације која показује ризик нестјања под притиском културне стандардизације, друштвене струкутре и поремећаја који настају услед изградње нископрофитних објеката, вишак инфраструктуре, концесије масовног туризма, итд, које су поменуте али се њима суштински не баве.

*елемент различитих развојних стратегија*¹³. Иако није увек експлицитно речено, овај документ несумњиво отвара шири поглед на проблематику предела који јесте близак концепту заштите предела, али отвара расправу и о питањима која су битна за ближе одређење концепта развоја о ком ће се расправљати и који ће бити ближе одређен у Европској конвенцији о пределима као и у неким другим документима (Recommendation n. R(95)9 of the *Committee of the Ministers of the Council of Europe on the conservation of cultural sites integrated in landscape policy, 1995, Charter of Mediterranean Landscape, Seville 1994*).

2.3. Европска конвенција о пределима: карика која недостаје?

Питање континуланог разматрања дихотомног односа којим је обележен традиционалан однос према пределима у двадесетом веку (природни vs културни, урбани vs рурални, изузетни vs свакодневни, заштита vs развој) резултирало је једноставном дефиницијом: предео је *област, онако како је види становништво, чији је карактер резултат акција и интеракција природних и/или културних фактора* (Council of Europe 2000).

Европска конвенција о пределима је усаглашена са Европским принципима просторног развоја што се може видети у следећем:

- Прво, предео је *целокупна територија* и представља предмет којим се бави Конвенција. Пределу су природна, рурална, урбана и периурбана подручја; могу бити изузетни, свакодневни, обични или деградирани. Примењен је принцип *инклузије*: свим пределима је загарантован исти приступ, односно не даје се предност изузетним у односу на свакодневне и обичне пределе, нити руралним у односу на урбане.
- Друго, у њој се препознаје и истиче улога људи у стварању али и перцепцији предела која је део процеса утврђивања вредности. *Принцип*

¹³ „Креативни менаџмент“ који се бави урбаним културним наслеђем и културним пределом предвиђа стратегију конзервације која прихвата и интервенције, унапређење, рехабилитацију девастираних подручја. Отворен је и за нове трендове који не морају да спрече нити успоре економски развој, али, на супрот случајном планирању они морају да признају важност урбаног предеоног обрасца и квалитативну вредност нових интервенција. Концепт динамичног управљања наслеђем се појављује у ЕСДП-у да би заменио класичну стратегију заштите (која је прилично распрострањена и операционализована у политикама и инструментима који се односе на културно наслеђе, предео и заштиту природе у многим земљама, па и у Републици Србији); сугерише се планирање које обухвата и поглед на квалитет социо-економског развоја који је круцијалан у формирању глобалног концепта квалитета територије (Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе Савета Европе (Гранада, 1985), Европска Директива о архитектури и животној средини (Париз, 1997), Резолуција Европске уније о квалитету архитектуре у урбаним и руралним срединама (Брисел 2001).

демократичности се спроводи кроз став да сви људи имају право на здраве и квалитетне пределе, који су део њиховог културног идентитета, као и на право да учествују у процесу одлучивања о њиховом развоју.

- Треће, фундаменталне појаве у пределу се огледају у његовом јединственом *карактеру*, који је настао као резултат комплекса акција и интеракција, а манифестује се кроз историјски легат и савремену динамику. *Холистички принцип* дефинише однос према пределима који није ограничен на његове културне или природне елементе: предео је целина, структурно јединство свих елемента и њихових међусобних односа.

Политика предела је дефинисана као израз општих принципа, стратегија и смерница, дефинисаних од стране надлежних јавних органа власти, који омогућавају предузимање одређених мера чији је циљ заштита, управљање и планирање предела. Спровођење политике предела захтева претходно утврђивање *циљног квалитета предела* чему претходи:

- идентификација предела на целокупној територији и анализирање њихових карактеристика, као и сила и притиска који их трансформишу;
- праћење њихових промена;
- процена квалитета идентификованих предела водећи рачуна о посебним вредностима које им придају заинтересоване стране и становништво (ЕКП, Члан 6).

Неспорно је да предео нема исто значење за све. Наглашавајући различита значења од којих је и сачињена вредносна скала, утврђивање циљева за остваривање квалитета предела је, поред осталог, и когнитивни акт који се остварује кроз аргументовано поређење и дефинисање активности које се спровode у циљу њихове примене кроз време¹⁴.

Оно што је веома важно истаћи, а што је *карика у ланцу који недостаје* осталим европским инструментима просторног развоја, је *да питање предела није секторски нити специјализовано питање које се једноставно „додаје“ или „наслања“ на остале области којима се регулишу промене у простору*. Констатација да су предеоне карактеристике резултат интеракције природе и/или човека и њихових међусобних односа, упућује на интеграцију различитих погледа (економског, друштвеног, историјског и културног, перцептивног и визуелног) на основу којих

¹⁴ “Циљни квалитет предела” означава, за специфичан предео, формулацију, од стране надлежне јавне власти, тежњи (жеља) становништва (јавности) у погледу предеоних карактеристика њиховог окружења (ЕКП, Члан 1а: Дефиниције).

се територија „интерпретира и планира“. Заокрет у односу на претходну политику која се базирала искључиво на заштити одређених елемената и делова територије, чији је квалитет препознат и признат, према политици чији је интерес квалитет целе територије, имплицира и *промене у методама сазнања, интерпретације и планирања предела* који узима у обзир целу територију, а не само места која су претходно заштићена.

У оба документа, Перспективама просторног развоја Европе и Европској конвенцији о пределу, налазимо да је *разноврсност и разноликост предела вредност и квалитет које треба заштити, али исто тако треба је ставити у функцију развоја и квалитета живота људи који их настањују*. Трансформације којима је изложен простор, неводећи рачуна о вредностима предела, доводе до губљења идентитета предела, као и идентитета, које је локално становништво наслеђивало и стицало током дугог временског периода. То доводи до подривања самопоуздања и односа између различитих територијалних субјеката и становништва. Традиционално, законска регулатива се „заштитарски“ односи према пределима изузетних вредности, а савремени трендови, артикулисани кроз Европску конвенцију о пределима, изједначавају предео и целу територију у којој је немогуће избећи развој и промене који се морају мудро усмеравати.

Не постоји дилема да је синергија између предела и планирања простора неопходна, а намеће се и питање: *на који начин успоставити везу између планова и савремене концептуализације предела?* Исто тако, неопходно је идентификовати посебне комуникационе моделе који могу обезбедити разматрање карактеристика предела: постојећих, будућих и могућих. У просторним плановима, проблематика предела је сагледана *успостављањем вертикалних, хоризонталних и трансверзалних веза и координацијом са планирањем просторног развоја*, па се аналогно сагледавају и могућности интеграције проблематике квалитета предела у сваком од ових облика деловања:

- *Нивои управљања простором: Вертикално повезивање и координација* обезбеђује и штити опште интересе и одлучивање на нижим и јавности блиским нивоима. То подразумева интеграцију проблематике квалитета предела на различитим нивоима планирања и управљања простором: националном, регионалном, локалном. Интеграција проблематике квалитета предела у просторно планирање може се остварити: а) *израдом планова предела* (што у одсуству традиције оваквог приступа представља тежу форму за реализацију) и б) *израдом студије карактеризације предела* као фазе у изради просторних планова на свим нивоима планирања.

- *Међусекторска интеграција - хоризонтална координација* обезбеђује кохерентност националних мера у свакој држави, као и конзистентност циљева и територијалних ефеката секторских политика. Подразумева интеграцију проблематике квалитета предела у различите секторске политике које на директан или индиректан начин остварују утицај на развој предела, као што су: шумарство, пољопривреда, водопривреда, урбанизација и изградња инфраструктуре, рударство и енергетика, туризам и рекреација. Интеграције је могуће остварити на различите начине. Планирање у појединим секторима треба да има информације о карактеристикама стања и квалитету предела, што посредно може да усмерава правце доношења одлука о алтернативама будућег развоја.
- *Трансверзално повезивање и координација: демократизација вредности предела* подразумева комплексан приступ питањима просторног планирања који укључује различите невладине и неполитичке актере, подстиче партиципацију, друштвену активност и креативност. Традиционално ослањање искључиво на научну заједницу и државне институције у одређивању, дефинисању и проглашавању вредности појединачних предела неке територије, последњих година се мења па се партиципација грађана у идентификацији и вредновању предела, као и у процесу њиховог очувања и унапређења сматра кључном. Због тога се промовише јачање опште свести о вредностима предела, а партиципативно планирање и управљање, као и развој широког спектра мера, подстичу се на свим нивоима и у свим секторима планирања¹⁵.

У сваком случају, тема овог истраживања је усмерена у правцу сазнања о новим инструментима који се баве управљањем просторних трансформација водећи рачина о пределу као референтном оквиру за све врсте планова и пројеката (од локалих до нациланих и транснационалних). На том путу се обједињавају различите истраживачке методе које користи планирање предела које се у овом раду промовише као „делатност која означава обимне, далековиде поступке са циљем унапређења, поновног успостављања или креирања новог предела“ (ЕКП, Члан 1а).

¹⁵ Искуство говори да се у време просторно-временске компресије и брзих промена обезбеђење друштвене покретљивости, економских могућности, визуелне комплексности и еколошких квалитета предела не дешава спонтано и да су потребне свесне интервенције, или ће вредне карактеристике предела нестати и биће их тешко поново обезбедити. Планирање у том смислу представља форму “локалног отпора” силама хомогенизације и средство артикулације људских потреба за локалним идентитетом и везом са местом (Selman, 2006)

3. ИНТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА - ЕВРОПСКА ИСКУСТВА И ПРОБЛЕМИ

Разумевање нових трендова у планирању предела и европских документа којима су они артикулисани, захтева упознавање ширег контекста, односно институција планирања простора у Европи. Говорећи о институцијама, мислимо на стабилан вредносни образац понашања, док је институционализација процес који се одвија на различитим нивоима, уз учешће великог броја актера, у ком различите организације и процедуре стварају вредности и омогућавају стабилност. Институције нису организације и процедуре већ структуре које их повезују дајући им смисао и значење. У најширем смислу, институцијама се могу сматрати споразуми, норме, обичаји, правила, закони, права и обавезе које се у пракси узимају као унапред дате. Институционални ред и хијерахија су традиционалне тековине које се јављају у различитим структурним облицима¹.

Без обзира на мишљења да постоје независно од људи и система, институције су друштвено засноване и морају бити подложне променама. Када покажу своју слабост, институције је неопходно мењати, услед чега традиционална „структура“ бива замењена „живим догађајима“, „плимом“ искуства и применом дијалектичких принципа који се тада могу назвати и еволуцијом. Промена институција није једноставна *ad hoc* промена. Она је резултат: еволуције, неког несрећног случаја или планиране намере². Без обзира што институционализација европског просторног планирања подржава сва три процеса који изазивају промене, у фокусу нашег истраживања је *планирана институционализација* као део намере да се европски закони, процедуре, формална и неформална правила примене на националне и регионалне системе планирања, што у ширем контексту можемо назвати и европеизацијом.

¹ Институције нису само формални закони, правила и организације, односно скуп инструмената и платформа на којој се одвијају „интеракције различитих сила“. Оне су културни оквир који има своје значење и утиче на понашање у друштву. Данас се може говорити и о дебатама као институцијама у којима се формира и утиче на понашање у друштву. Види: Waterhout, B.: *The institutionalization of European spatial planning*, Thesis Delft University of Technology, Netherlands, 2007; Ђорђевић, Д.: *Фундаментално и апликативно преиспитивање методологије просторног планирања*, докторска дисертација, Географски факултет, Универзитет у Београду, 1997.

² Waterhout, Ibid., стр 18-19, Ђорђевић, Ibid., стр 57.

Делу овог процеса припада и усклађивање односа према европским пределима, као ризници културног и природног наслеђа, али и носиоцима вредности у простору. Инсистирање на термину *територијалност* у дефинисању предела, као и подстицање реализације циљева кроз интеграцију предела у политике просторног (регионалног) и урбанистичког планирања (ЕКП, 5Ц), говори о јаком утицају европских стратешких докумената просторног развоја (*European Spatial Development Perspective - ESDP, Territorial Agenda of the European Union - TA*) на Европску конвенцију о пределима. С обзиром да нас је, током овог истраживања, првенствено занимао однос према пределима и њихова институционализација у сфери просторног планирања, фокус је био на истраживању *модела тумачења и интерпретације предела који постоје на различитим нивоима планирања у Европи*.

Поред националног, регионалног и локалног нивоа планирања, све више се говори о наднационалном и транснационалном планирању које треба да усклади европски диверзитет у планирању и омогући просторну интеграцију и усмеравање новог развоја на принципима субсидијарности и кохезије (Tewdwr-Jones, Williams, 2001) (Слика 9).

Слика 9. Нивои просторног планирања у Европској Унији (Извор: Tewdwr-Jones, Williams, 2001)

Европске транснационалне димензије, како их формално дефинише Европска Комисија су: прекогранична - подразумева сарадњу између географски повезаних граничних региона; међурегионална - сарадња међу географски неповезаним регионима и транснационална димензија, у ужем смислу (трансгранична) сарадња преко великих мултинационалних региона (Shaw, Nadin, 2000).

Транснационална сарадња, која се остварује путем INTERREG пројеката, показала се као добар начин да се национални системи просторног планирања „позиционирају“ у оквиру европског просторног планирања³. У једном од таквих пројеката - INTERREG III B 2002-2006 CADSES LOTO (Landscape Opportunities for Territorial Organization), који је базиран на принципима ESDP и ЕКП, анализирани су европски регионални културни оквири да би се утврдила могућност институционализације савременог концепта планирања предела у систем просторног планирања⁴. У оквиру пројекта је истраживан културни образац европских региона у ком се формирао однос према пределима (италијанске регије: Lombardia, Umbria, Emilia Romagna, Veneto, Marche, немачког региона Bayern, Републике Словеније и Републике Хрватске) са циљем да се омогући свеобухватан увид у различитост.

Као и у случају просторног планирања, које има различите традиције⁵ и јавља се у виду физичког планирања или регионалних политика и управљања регионалним развојем, или урбанистичког планирања са ретким примерима интегралног просторног планирања, и планирање предела је условљено националним (регионалним) културним оквиром, традицијом и важећом парадигмом. Развој парадигме планирања предела указује на функционалну зависност модела планирања предела од концепта предела, односно од методолошког оквира за његово тумачење и интерпретацију.

Европска искуства нас упућују на различите традиције у односу према пределима од којих зависе правци у којима ће се одвијати процес стварања институција⁶.

³ Европски ниво планирања служи као платформа у покушају хармонизације националних система планирања држава чланица, али и држава које тај статус очекују. Највећи утицај на стратегије регионалног просторног развоја, у том смислу имају: Европска перспектива просторног развоја - ESDP (European Spatial Development Perspective), INTERREG и други програми који обезбеђују приступ Структурним фондовима Европске Уније.

⁴ Резултати истраживања пројекта INTERREG III B 2002-2006 CADSES - LOTO (Landscape Opportunities for Territorial Organization) коментарисани су у духу и за потребе израде овог поглавља. Поред регија чија су искуства била основа за формирање увида у различите односе према пределима, анализирани су и могућности примене савремене концептуализације предела и планирања предела у осталим европским земљама. Мађарска, Грчка, Литванија, Турска и Словачка су показале потенцијал, за разлику од Србије, Босне и Херцеговине, Албаније у којима није постојало довољно индикатора који би говорили у прилог успешне примене савремених трендова у овој области.

⁵ Национални системи планирања у Европи развијали су се у оквиру пет основних „породица“ (између њих постоји велики број прелазних облика): Британској (Енглеска, Ирска, Шкотска и Велс); „Наполеоноској“ (Француска, Белгија, Грчка, Холандија, Италија, Луксембург, Португал и Шпанија); Немачкој (Немачка, Аустрија и Швајцарска); Скандинавској (Данска, Финска, Исланд, Норвешка и Шведска) и Источноевропској (Neuman, Thorneley, 1996).

⁶ За истраживање и преглед светских искустава у институционализацији савременог концепта планирања предела коришћени су и резултати са радионица на којима су истраживани модалитети

Претходно истакнуте теоријске чињенице су формирале дискурс истраживања у три правца:

- један је био усмерен ка дефинисању културног оквира у ком је *предео концептуализован*,
- други се бавио *различитим моделима институционализације*, односно применом важећег концепта предела на различитим нивоима планирања (националном, регионалном и локалном),
- а на крају су *дефинисане критичне тачке система знања*, које се појављују као „камен спотицања“ у примени новог концепта планирања предела⁷.

Истраживање услова за примену интегралног приступа, односно холистичке концептуализације предела, дало је смернице за даља истраживања са модалитетима обнове, организације и употребе система знања у новом концепту планирања предела.

3.1. Концептуализација предела

Приступ тумачењу и интерпретацији предеоних вредности одређује концепт предела којим се формира модел планирања, а тиме и предеона политика. Анализа европских искустава која су сублимирана у пројекту INTERREG III B 2002-2006 показује да визуелна перцепција има приоритет у детерминацији предела: *предео је „слика“ дате територије*. Следи тумачење и интерпретација предела као дела шире просторне јединице (територије) која се користи у урбанистичком планирању. Различитост у концептима, заједно са новим тумачењем и интерпретацијом предела на ком инсистира Европска конвенција о пределима, пружа систем основних принципа који формирају различите приступе и опредељења у планирању. На основу принципа доминирајућег научног метода и професионалног приступа, предео се у европским оквирима сагледава као:

- систем хомогених јединица,
- мозаик екосистема,

примене Европске конвенције о пределима. Радионице је организовао и спроводио Европски Савет у сарадњи са експертима из ове области. Посебно су били вредни резултати са радионице: *Предео и просторни развој: изазови Европске конвенције о пределима*, која се бавила модалитетима примене принципа Конвенције у систем просторног планирања (Landscape and sustainable development - Challenges of the European Landscape Convention Council of Europe, 2006).

⁷ У овом истраживању било је неопходно формирати и систем индикатора који је указивао на постојеће стање у систему знања о планирању предела, као и потенцијале за примену новог концепта. Индикатори интегралног приступа пределу су формиран коришћењем историјско-културних извора, извора о физиографским и природним карактеристикама, друштвено-симболичких извора и интеракција међу њима.

- носилац биодиверзитета,
- културна баштина и
- визуелна перцепција.

Концепт *предела као система хомогених јединица* својствена је географским наукама које су, кроз историју, имале различите еволутивне фазе у тумачењу и интерпретацији предела. За време прве половине прошлог века предео је играо централну улогу у италијанским, руским, немачким и француским школама, намећући се као референтан концепт интеракције природних и културних елемената са простором. Дедуктиван приступ и дескрипција оног што је сагледиво у пределу претходили су детаљној анализи узрока који доводе до утврђивања и издвајања појединих предела (заштита природних или културних вредности). Детерминистички приступ почива на историјским и статистичким изворима који омогућавају кретање од сагледиве структуре према геолошким, геоморфолошким и вегетацијским карактеристикама предела. Предеоне јединице се дефинишу анализом којом се, на крају, идентификују хомогена места према: географским и морфолошким карактеристикама, климатским карактеристикама, вегетацији, коришћењу земљишта, шеми насеља, дистрибуцији становништва, историјским и културним карактеристикама.

У другој половини прошлог века, кроз афирмацију англосаксонског предеоно-еколошког приступа, у многим европским регионима је дошло до „употребе“ предела као концептуалног и оперативног инструмента који је релевантан како за екологију тако и за науке које се баве просторном димензијом. Полазна хипотеза овог приступа је да се на основу екосистемских критеријума предео може свести на хомогене јединице које могу бити описане квантитативним методама и индикаторима. Предеона екологија поставља концепт предела као систем екосистема, *мозаик екосистема*, као ентитет чија је карактеристика диверзитет екосистема, али не и њихов прости збир. Предеона екологија поред статичног сагледавања структуре предела, узима у обзир и процесе који формирају и мењају структуру, истражује њихове интеракције и моделе управљања које они захтевају⁸.

⁸ У Плану предела за регију *Umbria*, применом предеоно-еколошких критеријума, регија је подељена на предеоне јединице: а) предеоне јединице које су дефинисане пољопривредним површинама чија је функција заштита простора и пољопривредног предела; б) предеоне јединице које су дефинисане пољопривредним површинама са повишеним степеном пољопривредне производње и в) предеоне јединице који су дефинисане руралним пределима и историјским обрасцем шума и пашњака. На овај начин је простор подељен на предеони субсистем који се карактерише одређеним нивом хомогености, схваћен као „константан (сталан) степен структурне и функционалне хетерогености на одређеном просторном нивоу који је дефинисан као предеона јединица“.

И управо је овај концепт омогућио да се интереси заштите простора на прави начин разумеју и примене у плановима просторног развоја.

У земљама северне и централне Европе је присутна концептуализација предела: *предео је биодиверзитет*. Мишљење великог броја научника, који су учествовали у пројекту INTERREG III B 2002-2006, је да је такав приступ конфузан јер тежи да споји концепт предела са концептом животне средине. Идеја о биодиверзитету, као водећа и одређујућа приликом тумачења предела, примарно се односи на препознавање генетског, специјског и геодиверзитета, занемарујући културни и историјски диверзитет, без обзира на његово присуство у истом простору. Последњих година прошлог века, овај концепт је подстакнут дебатом на тему „преживљавања“ екосистема, која је омогућила предеоној екологији да постави „мрежу“ као референтни модел планирања у просторима где је заштита природе имепратив развоја. Отуда се идеја о *еколошким мрежама* може наћи у многим студијама и инструментима за управљање северноевропским пределима. Аналитичка апаратура за тумачење предела упућује на структурне компоненте, али, изнад свега, на индикаторе средине као што су карта вегетације и фитоценолошка карта, мапа кретања и дистрибуција фауне, гео-ботаничка карта и остале сличне тематске карте. На овај начин је пажња са предела, као комплексног система, „разводњена“ и усмерена на природан систем. Овај приступ се може наћи и у немачком законодавству. О немачком Закону о заштити природе, који је инспирисан еколошком матрицом, влада опште мишљење да је „опседнут“ опстанком природног система (ЛОТО, 2006). Последње смернице Европске Уније указују на неопходност успостављања кохерентног односа између циљева заштите биодиверзитета и валоризације предела што је највећу примену нашло у предлозима за успостављање еколошких мрежа, законодавству у области заштите објеката природе и законодавства у области процене утицаја на животну средину. На овај начин је пажња са предела као комплексног система минимизирана и сведена само на природни систем.

Концепт *предела као културне баштине* у њему види богату, цивилизацијски веома значајну, историјску ризницу. Овај дифузан концепт првенствено је заступљен у италијанским регијама. У колективној свести, вредност предела је поистовећена са архитектонским, археолошким и историјским ресурсима, који су распрострањени по целој територији, а подаци о њима се могу пронаћи на листи непокретних културних добара. Процедура тумачења предела подразумева обилазак места где се утврђују и бележе (пописују) вредности (цркве, виле, замкови...). У

последње време, поред традиционалног пописа вредности, пажња је усмерена и на индустријско наслеђе, као и на попис наслеђа историјских пловних путева и канала, објеката руралне вернакуларне архитектуре (куће, помоћни објекти..). Овде можемо говорити о елементима предела као предмету појединачне заштите, односно о пределу као збиру, суми појединачних објеката које треба заштити, као што је и дефинисано у категоризацији ICOMOS-а. Делимо мишљење са немалим бројем аутора, теоретичара и практичара, који тврде да је управо ово начин да се изгуби вредност карактера предела, односно вредност заједничког обрасца ког формирају предеони елементи и њихови односи, што коначно ствара визуелну форму предела и ставља га у контекст.

Дескрипција, а потом и холистичка интерпретација предела у форми карактера предела, део је традиције и искуства планирања у Великој Британији и Француској. Овај концепт се налази на врху „еволуционе“ лествице различитих приступа тумачењу и интерпретацији предела и представља њихову синергију. Метода тумачења *предела као карактера (визуелне перцепције)* је део добро дефинисане процедуре у англосаксонским земљама. Ова метода се бави идентификацијом предела на основу његовог јединственог карактера, предеоног обрасца који настаје посебном комбинацијом геологије, геоморфологије, вегетације, начина коришћења земљишта, шеме поља и насеља. Процедура процене карактера се одвија у два корака: карактеризација и процена. Карактеризација подразумева класификацију и опис предела, са циљем да се издвоје типови предела (*landscape character type*) и подручја (*landscape character area*), која се разликују по свом карактеру, без изношења било каквог става о њиховом квалитету. Процена предела одговара намени и циљевима у односу на које се формира (планирање, заштита или управљање пределима)⁹. У процени учествују и становници и корисници простора, чиме се објективност процене повећава, а корисници учествују у процесу планирања од самог почетка (формирања информационе основе) до доношења одлука о имплементацији планских решења.

⁹ Види: Swanwick, C., 2002. Landscape Character Assessment, Guidelines for England and Scotland, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage; Van Eetvelde, V., Antrop, M., 2007. Landscape Character beyond Landscape Typologies. Methodological issues in Trans-Regional Integration in Belgium, Landscape Assessment - From Theory to Practice: Application in Planning and Design, 18th International Annual ECLAS Conference, Belgrade; Countryside Commission, 1996: Views From the Past – Historic Landscape Character in the English Countryside, CCW4. Countryside Commission.

3.2. Институције планирања предела

Постоје различити ставови о укључивању предела у обиман и нарасе комплексан законски оквир који се бави трансформацијом простора. Ставови су се мењали у односу на развојну парадигму планирања предела, али без обзира на савремене трендове, истраживања су потврдила хипотезу о преовладавајућем традиционалном планирању заштите предела, односно планирања *за* предео. У већини земаља и региона Европе, предео је своје место пронашао у законима о заштити природне и културне баштине, а често је и део интегралног закона о заштити животне средине. Суженост или једностраност у сагледавању квалитета предела је само у неким регијама Европе еволуирала у институцију планирања предела која има довољно елемента за примену холистичке концептуализације предела. Потписивањем ЕКП, поједине земље су се обавезале да спроводе принципе и правила савремене концептуализације предела кроз предеону политику, односно систем закона и прописа које примењују различити актери кроз административне одговорности и обавезе.

Овим прегледом смо обухватили типичне моделе планирања предела који су формиран у односу на претходно приказане концептуализације предела. Пратили смо њихов развој кроз законодавни систем с посебним акцентом на систем планирања и инструменте реализације плана предела кроз урбанистичко планирање и предеоне пројекте. Европске регије (италијанске регије и немачка регија Бајерн) као и Република Словенија су најтипичији репрезентати развојног пута ка институционализацији планирања *кроз* предео¹⁰.

У *италијанским регијама* наилазимо на две оперативне матрице планирања предела. Прва, добро позната традиционална матрица, уведена кроз Закон о заштити природних и културних вредности, привилегује естетске аспекте предела. На нивоу регија су издвојени елементи предела који имају естетско-уметничке вредности и налазе се на листи природне и културне баштине. Овим приступом предео се сагледава као велики историјски архив за чију анализу се користе индикатори као што су попис историјско-архитектонских ресурса, попис природних ресурса, земљишни регистри, а све у складу са добро утврђеном процедуром која је успостављена у свим италијанским регијама.

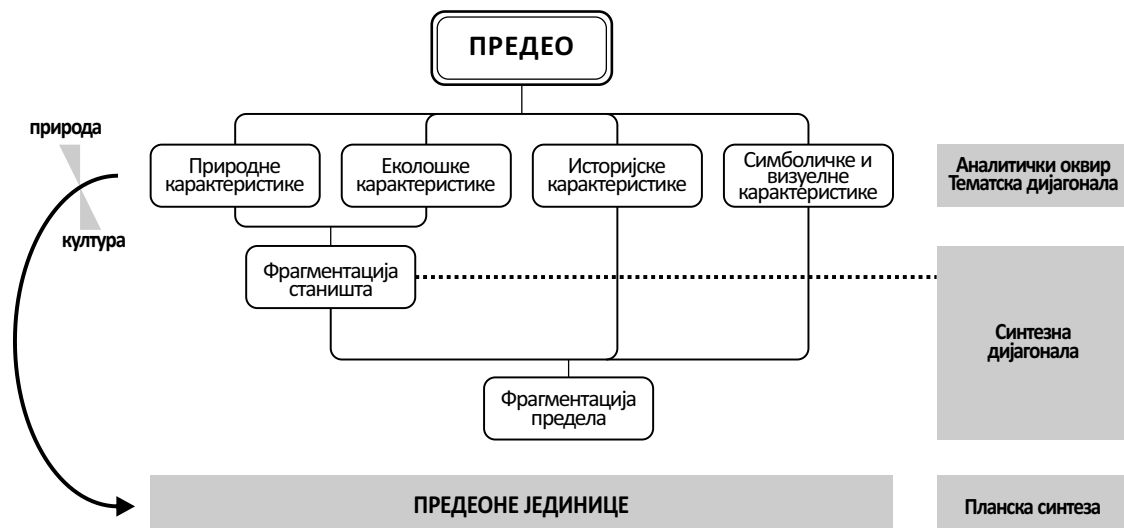
¹⁰ Овим истраживањем су обухваћене и неке друге земље (Хрватска, Грчка, Мађарска, Литванија, Шпанија, Турска) али њихови модели планирања су, на основу постављених критеријума, процењени као недовољно развијени да би се у скорије време могла очекивати институционализација планирања „кроз“ предео.

Друга оперативна матрица је везана за област животне средине и еколошког планирања, а користи све оне теме које су присутне на том немалом пољу. Индикатори који се користе приликом сагледавања проблематике предела су бројне тематске студије и мапе (геолошке, хидролошке, вегетацијске,...).

Када се говори о законодавству у области планирања и обликовања предела, у италијанским регијама су прихваћени приступи са специјализованим процедурама и знањима која су неопходна за њихово извођење. Очигледно је да у процедурама *недостаје сагледавање компоненте динамичности предела* (сценарио, анализе процеса промена..). Упркос неким помацама, још увек је широко распрострањена „визија замрзавања“ очигледног стања, игнорисањем процеса и тенденција економског и друштвеног развоја, што је у колизији са принципима савременог планирања предела. Недостаје приступ пределу кроз процес „тумачења - интерпретације - вредновања“ предела, усмерен према одрживим трансформацијама простора. Сигурно је да преовлађује концепт заштите предела, али, у исто време, може се констатовати и постојање свести о „планерском приступу пределима“ и намери да се размотре све секторске политике и квалитет просторних трансформација које утичу на квалитет предела. Потписивањем ЕКП, та свест се појачала и италијанска влада је преузела кораке за њену имплементацију. Потписан је Споразум о имплементацији принципа ЕКП у Регионалне просторне планове са акцентом на карактеристике различитих типова предела о којима се мора водити рачуна приликом трасирања будућег развоја.

Влада региона Lombardia је законом из 2002. године „увела“ Регионални просторни план предела (*Piano Territoriale Paesistico Regionale D.g.r.7/II045 del 2002*) у ком се посебна пажња поклања културним и естетским, симболичким и перцептивним вредностима предела. Увођењем три важне теме овим планом је направљан заокрет у предеоној политици: а) предео је вредност коју треба валоризовати и штитити унутар целокупне територије регије, узимајући у обзир како посебне тако и „обичне, свакидашње“ пределе; б) валоризацији и заштити предела претходи познавање предеоних карактеристика, а након тога следи обнављање културних вредности у пределу; в) ефективност поцеса валоризације предела захтева употребу инструмената просторног и урбанистичког планирања, али морају се узети у обзир и различите секторске политике као и разматрање аспекта предела у свим процесима обликовања (дизајна) и трансформације предела. План припада систему планирања простора, који такође укључује Кординациони просторни план провинција и Генерални план општине (*Piani Territoriali di Coordinamento*

Provinciale e Piani del Comuni). Овим законом се појавила и потреба за јачом интеграцијом између предеоне политике и секторских политика којима се бави регионални ниво планирања. Тако су настали услови за очување предела који су обавезни део планирања инфраструктурних система као што су саобраћајнице, електроводи, гасоводи и систем комуникација. У циљу артикулације ставова учесника у процесу доношења одлука о утицају на предео, метода за процену је заснована на утврђивању предеоне осетљивости и процени утицаја на предео. У Критеријумима за израду Просторног плана и Координацију провинција (*Criteri per redazione di Piani Territoriali di Coordinamento Provinciale*) установљена су три основна методолошка оквира: *утврђивање нивоа значаја предела, идентификација девастираних предела (постојећих и потенцијалних) и идентификација простора, система и елемената који су значајни за животну средину и предео на нивоу провинције*. Регионални просторни план предела је инструмент који у методи израде примењује интегрални приступ природним и културним вредностима на територији. У исто време, њиме се предлаже проширење на целу територију не би ли постао инструмент интеграције различитих секторских приступа (Слика 10).

Слика 10. Модел тумачења и интерпретације предела у планском процедури (Извор: LOTO, 2005)

У регији *Marche* се примењује методолошки приступ који артикулише свеобухватно значење предела кроз три субсистема: геолошко– геоморфолошко–хидролошки, ботаничко–вегетацијски и историјско- културни. Политика заштите предела обједињава различите дефиниције слике предела, географског и еколошког предела у јединствен појам животне средине – предела. Значајан индикатор приступа тумачењу предела, у ком учествују становници, коришћен је у Плану за координацију територије (*Piani Territoriali di Coordinamento*). Примењен је

стереотип за дистинкцију предела - *један је културни а други природни*. Ипак, уважена су и она места која су значајна локалном становништву, а разлоге треба тржити у : а) „унутрашњој“ лепоти и посебно препознатим вредностима које се често поклапају са просторима или објектима културно-историјске вредности, вредним природним просторима, панорамским местима и рутама; б) сусретима, комуникације или рекреације у току одређених периода године (шетња дуж градских зидина, коришћење градских скверова и башти...); в) повремено организованим догађањима (изложбе, пијаци, сајмови, фестивали...).

У региону *Umbria* постоји богата информационо база о физичким, природним ресурсима и културно-историјским вредности (мапе археолошких налазишта, историјских места и путева). Утврђена је и листа заштићених дрвенастих врста које представљају вредност природног и културног наслеђа. Овим законом су пописани посебни предеони критеријуми које треба узети у обзир приликом пројектовања и конструкције планинских путева (уклапање у околни терен, одржавање попречних профила, реконструкција вегетације на падинама...). Влада регије *Umbria* је, након одржане Научне конференције „Предео и одрживи развој“, објавила документ којим је објединила све регионалне субјекте који се баве пределима након чега је приступила и изради пројекта „Истраживање предела региона *Umbria* за унапређивање приступа изради Плана за координацију територије и Критеријумима за израду Просторног плана (*Investigation of the Umbrian Landscape for the Updating of the PUT and the PTCP*). Из овог истраживања су произашла: упутства за планирање и управљање пределима на регионалном нивоу са елементима за примену у регионалној администрацији; упутства за укључивање заинтересованих група, као и примена одговарајућих инструмената за унапређење квалитета предела на различитим нивоима планирања и управљања простором.

У региону *Emilia-Romagna*, Регионални територијални план предела је законски документ који је претрпео одређене промене у складу са новом концептуализацијом предела. Пределу се приступа свеобухватно, територија се интерпретира као комплексан предеони систем са вредностима које припадају како природној тако и културној средини. Партиципација локалног становништва је заступљена кроз планску процедуру која је загарантована законом (*Planning Agreements and Technical Review Committers, 20/2000*) и остварује се кроз: партнерство са економским и друштвеним асоцијацијама, посебне врсте јавних расправа и грађанских консултација, као и асоцијација које су створене да би заштитиле дифузне

интересе. Као вид имплементације, планови предвиђају обавезну израду пројекта „Заштита, обнова и валоризација предела“ којим се, на нивоу региона, повезују јавна и приватна добра намењена стварању нових могућности за друштвени напредак (запослење и профит). Овакава врста пројеката је активирана на нивоу провинција и градова уз суфинансирање региона. На регионалном нивоу постоји упутство за дизајнирање предеоно одрживог транспортног система у ком је предео „медијум“ за усаглашавање различитих закона. Занимљив је допринос који је дала ова регија у виду „Регионалног програма за промоцију архитектуре и предела“ кроз опште циљеве и политике за заштиту и валоризацију елемената који поседују историјски, културни, архитектонски и предеони значај, као и значај за животну средину. У овом програму се предвиђају „интервенције за обнову предела“ који су у процесу трансформације простора изгубили историјски, архитектонски и предеони идентитет.

Регија *Veneto* поседује драгоцену информациону базу о простору која функционише у ГИС систему (*Sistema Informativo regionale del Veneto - SIRI*). У складу са променама које су настале и у осталим италијанским регијама, покренута је иницијатива за креирање програма за „читање“ предела који би користио постојећу базу информација о простору. У исто време, истражују се индикатори којима ће се пратити промене у пределима на регионалном нивоу.

Без обзира на разлике у моделу институционализације планирања предела, у италијанским регијама постоји јединство и доследност у настојању да се савремени трендови у науци примене. Иако и даље концепт предела као културног наслеђа детерминише заштитарски плански приступ, можемо констатовати да се све више институција бави: *применом различитих критеријума за оцену квалитета предела у холистичком маниру, применом упутстава за развој и очување предела на регионалном и локалном нивоу, и на крају: формирањем информационе основе која интегрише постојеће податке са оним који су потребни да би се пратио квалитет предела*. Неспорно је да се италијанске регије сигурно крећу у релацијама савремене развојне концептуализације планирања предела.

Словеначко искуство у планирању предела своје почетке везује за седамдесете године прошлог века. Данас се то искуство може сматрати драгоценим са аспекта праћења еволуције предела од „заштитарског“ ка холистичком¹¹ концепту

¹¹ Сам почетак указивања на квалитет предела је изградња хидроцентралне на реци Сочи, у пределу изузетних одлика. Овај догађај је узбуркао јавност, после чега су се појавиле процене утицаја на животну средину које су биле корисна алатка за веома важну фазу у институционализацији - фазу социјализације предела. Период седамдесетих година прошлог века је важан и у контексту

планирања *кроз* предео. Институционализација планирања предела се развијала у неколико праваца, али у овом истраживању смо се задржали на оквиру планирања просторног развоја. Заједничка југословенска традиција у систему просторног планирања пружила нам је основ за компарацију планирања предела у Словенији и Србији. Словеначко искуство у усаглашавању законодавног система планирања простора на путу до чланице Европске Уније било је драгоцену у опредељењу за концепт имплементације планирања предела у систем планирања у Србији.

Током деведесетих година прошлог века у законску регулативу о просторном развоју уведен је план предела, као посебан дугорочан плански документ, који је израђиван за пределе изузетних вредности, али и за оне којима је претила „опасност“ од пољопривредне модернизације и осталих развојних пројеката¹². Задатак овог плана је био да, поред заштите вредних елемената предела, унапреди и квалитет одлука које су се доносиле приликом утврђивања најпогодних простора за различита коришћења.

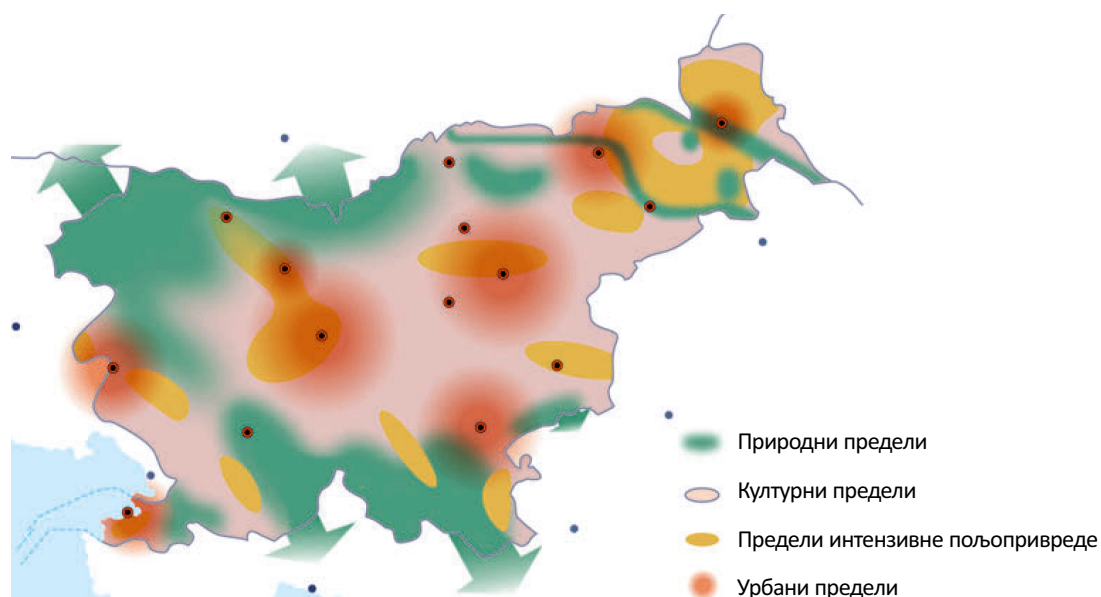
Двадесет година касније, предео добија обресе холистичке концептуализације. У Стратегији просторног развоја Словеније, као крунском стратешко-планском документу, формулисан је један од приоритетних циљева: *Препознавање предела Словеније, њиховог карактера и диверзитета, као дела европских предела* (Spatial Development Strategy of Slovenia, 2004). С обзиром на настанак, степен антропогенних промена и начин коришћења, простор је подељен на: *претежно природне, претежно културне, претежно урбане и пољопривредне пределе* (урбани, рурални, пољопривредни) (Слика 11).

Политике просторног развоја су конципиране према циљном стању предела Словеније, а реализују се кроз мреже насеља, инфраструктурне мреже и пределе. Концепт развоја предела је посебан део плана у оквиру кога се утврђују циљеви. План се посебно бави питањима просторног развоја активности које се одвијају у пределу (коришћење природних ресурса, коришћење земљишта за пољопривредну производњу, коришћење воде, развој туризма), а такође се бави питањима просторног развоја насеља и планирања даљег развоја инфраструктурних система.

покретања програма на љубљанском Универзитету који се бавио истраживањем предела у оквиру планирања и управљања пределима. Интернационална конференција о планирању предела која је одржана 1972. године у Љубљани донела је и насавременије комјутерске планерске технике оног времена што је промовисало планирање предела као вредну алатку у планирању просторног развоја (Ogrin, 1976).

¹² Act on Spatial Planning, Off. Bull. SRS, 18/84 (Zakon, 1984): Овим законом је методологија планирања предела била уведена у Закон, а план предела је постао обавезан секторски план у оквиру просторних планова.

Слика 11. Предеони концепт (Извор: Spatial Development Strategy of Slovenia, 2004)

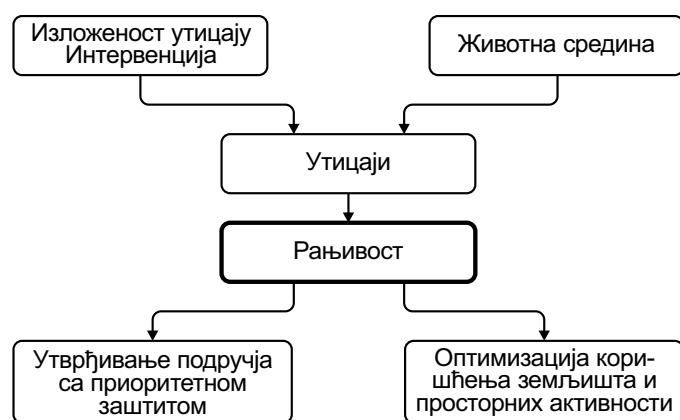
Концепт антиципира деобу територије Словеније на три просторне категорије: простори са развојним приоритетима, простори са усклађеним развојем и простори где је заштита вредности приоритет. Простори у којима је приоритет заштита обухватају највредније природне и културне пределе у којима је развој подређен вредностима и карактеру предела. Трендови у области заштите природног и културног наслеђа, који такође узимају у обзир искуство осталих европских земаља и интернационалних договора, за просторни развој предела са великом природном и културном вредношћу предлажу заштиту „малог броја малих простора“ (сужени простори заштите) и истичу потребу да се у процедуре просторног развоја укључе циљеви заштите природних и културних вредности осталих предела (широки простори заштите).

Пратећи ову шему, само скроман број природних резервата и изузетних културних предела треба да буде обухваћен мерама строге заштите (конзервације). У оквиру заштите највреднијих културних предела, који су формиран пољопривредним коришћењем земљишта, акценат је на очувању карактеристичног предеоног обрасца (раритетни, јединствени или типични и угрожени обрасци структуре предела).

Разлог за овај савремен, холистички приступ пределу треба тражити у Студији која је претходила изради Стратегије просторног развоја Републике Словеније. Почетком 90-тих година прошлог века словеначка влада (Министарство за физички развој Словеније) је иницирала пројекат *Регионална дистрибуција типова предела у Словенији*, који је имао за циљ да:

- прикупи сва постојећа знања о карактеру предела у Словенији, као и о променама до којих је у њима дошло,
- да категоризује културне пределе Словеније у односу на визуелну привлачност, као и
- да припреми упутство за заштиту и развој предела које је коришћено у Старегији¹³.

Планирање предела у Словенији је „понудило“ још једну вредну алатку планирања предела - *Студију процене рањивости*, која се показала као најефикаснији инструмент којим су, увођењем у процес планирања, усаглашавани захтеви из области животне средине и различитих сектора¹⁴. Студија рањивости је поступак вредновања просторних карактеристика у процесу планирања просторног развоја (Слика 12). Њена намена је оптимизација расподеле делатности у простору из угла заштите јавног интереса у области заштите животне средине. Анализом целокупног простора истраживања утврђују се локације где је ризик за настанак негативних утицаја на животну средину, због карактеристика простора, већи или мањи. Тако се утврђују најпогодније локације за одређене делатности да би се избегли каснији конфликти са другим корисницима простора и заступницима јавног интереса.

Слика 12. Концепт рањивости у оквиру концепта планирања простора (Извор: Golobič, Breskvar Žaucer, 2010)

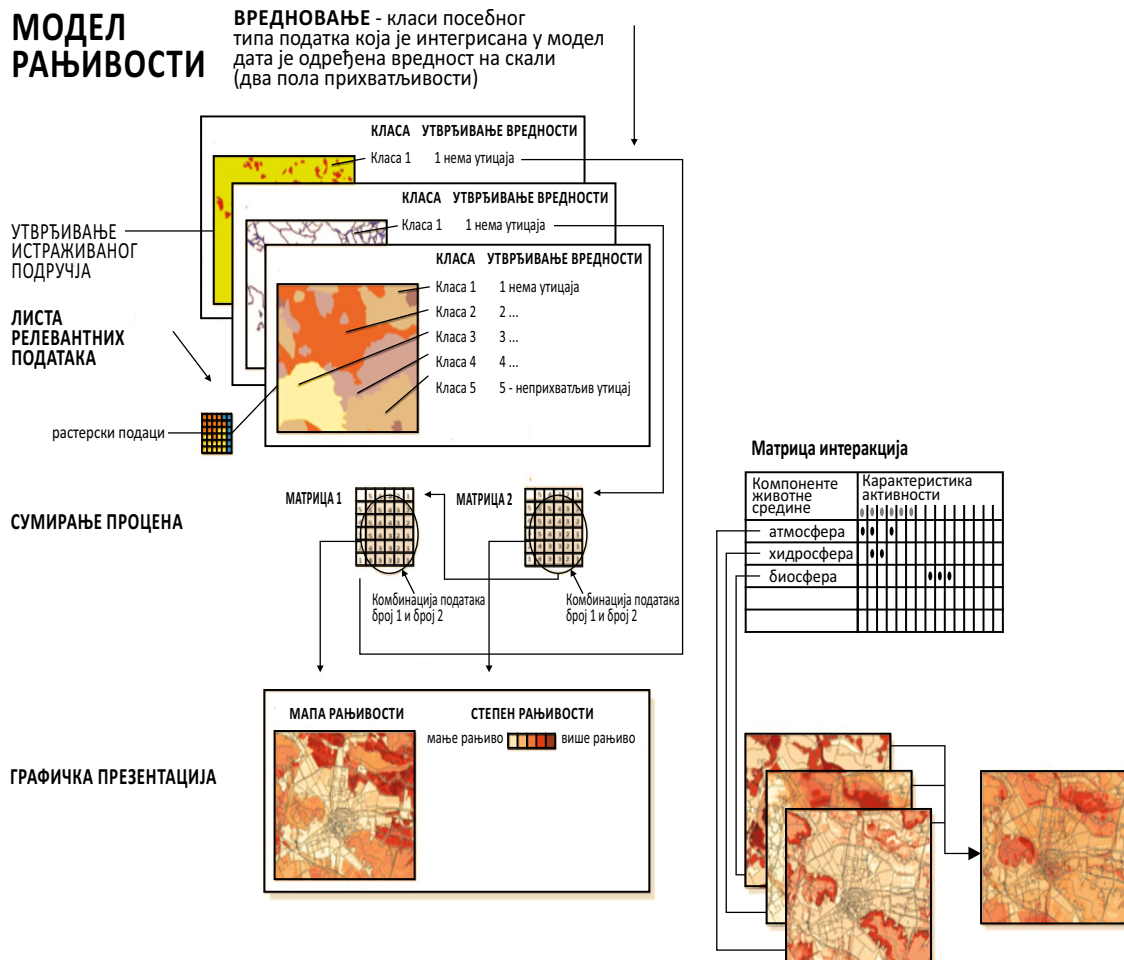
¹³ У упутству су се налазиле препоруке за управљање пределима у зависности од типа, односно карактера предела. Овај материјал је дистрибуиран на различитим административним нивоима (националног до локланог) али никада није добио обавезујућу форму. Види: Marušič, I., Jančič, M. (1998). *Methodological Bases, Regional Distribution of Landscape, Types of Slovenia*, MOP, Ljubljana.

¹⁴ Почетак седамдесетих година прошлог века било је време „увођења“ процена утицаја на животну средину за пројекте великих инфраструктурних коридора, електрана и индустријских погона. У почетку је процена рађена само за елементе природе у пределу, да би се данас развила у студију процене рањивости. Види: *The Assessment of the Potential Sites for an Oil Refinery in the Outskirts of Ljubljana from the Environmental Conservation Point of View*, Ljubljana, March 1972 (Peterlin, 1972), *The Environmental Assessment of the Motorway Šmartno-Vodice*, Ljubljana, 1977 (Marušič, 1977).

Студија рањивости се користи на два начина:

- *ex ante*: као стручна основа за планирање и оцену будућег просторног развоја (размештај развојних зона и инфраструктуре као и комплекса тј. стратешки планови кориштења земљишта)
- *ex post*: као стручна основа за анализу и оцену текућих развојних процеса.

Графички приказ резултата су мапе рањивости које омогућавају идентификацију подручја и коридора са најмањом рањивошћу за развој/коришћење земљишта, као и подручја највеће рањивости, где се препоручује ограничавање развоја (Слика 13). Без обзира што се за словеначки приступ планирању предела може казати да иде у сусрет савременој концептуализацији планирања *кроз* предео, Марушић, као један од твораца и реализатор концепта планирања предела, истиче да успешност не треба тражити у плану предела, као инструменту секторског планирања, већ институционализацији која ће омогућити „укључивање знања и јачање свести о вредностима предела, процесима у њему, циљевима и сврси развоја и заштите предела као дела свеобухватног процеса планирања” (Marušić, 2006: 41).

Слика 13. Кораци у процедури израде студије рањивости (Извор: Млакар, 2004)

Планирање предела (*Landschaftsplanung*) има најдужу традицију у Немачкој и позиционирано је као централни плански инструмент заштите природе¹⁵. Од 1976. године, када је усвојен Федерални закон о заштити природе, планирање предела је институционализовано на свим нивоима планирања простора. На федералном нивоу се израђује предеони програм који се на регионалном нивоу израђује у виду структурног плана предела, док су локални планови израђени за више од половине државне територије (Dietwald, 2005).

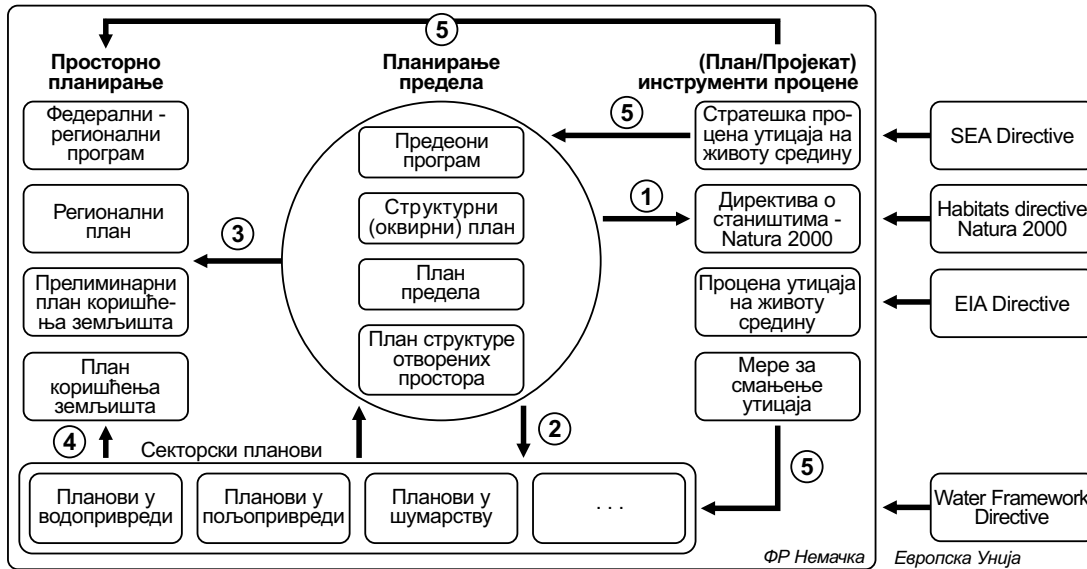
Заштите природе је основни циљ планирања предела, али савремени трендови у овој области доводе до холистичке коцептуализације предела: површина земље са естетским, културним, еколошким и економским системом који се одражава на људску перцепцију и припадање (von Haaren, 2004). Планирање предела се првенствено бави истраживањем одрживости постојећег и планираног коришћења земљишта у односу на капацитет животне средине и карактер предела, детерминишући границе као и могућности за организацију друштвено-природних система у простору. Истражује се широки спектар функција предела као и природни капацитети који омогућавају: функционисање пољопривреде и шумарства, заштиту и коришћење воде, као и функционисање станишта и рекреацију. Овакав свеобухватан концепт потенцира мултифункционалан карактер предела као и мере за његову заштиту и унапређења¹⁶.

Управо је оваква коцептуализација планирања предела и метода израде омогућила да се изађе у сусрет светским и европским директивама и конвенцијама које су долазиле из различитих области: Natura 2000, Директива о водама, Стратешке процене утицаја на животну средину и Процене утицаја на животну средину, и да омогући њихову ефикасну примену¹⁷ (Слика 14). Захваљујући информационој основи која се базира на подацима о елементима животне средине, планирање предела представља подршку за обавештавање јавности о квалитету средине у којој живе и на тај начин обезбеђује ефикасну примену Архуске конвенције (Aarhus convention, 2003). Савремене технологије су омогућиле да се базе података релативно лако осавремењавају, а у исто време пружају платформу за комуникацију са становништвом и њихово учешће у процесу доношења одлука.

¹⁵ Корени „заштитарског“ концепта предела се могу пронаћи у првом немачком закону о заштити природе из 1935. године. На основу њега је конципирано и планирање предела које и данас има тај предзнак и основни циљ да заштити природу (Dietwald, 2005).

¹⁶ На пример, живица није само станиште; она такође доприноси заштити земљишта од ерозије и унапређењу предеоних вредности. Овакви примери ојачавају аргументе заштите природе на локалном ниво (Bathke et al., 2003).

¹⁷ European habitat network ‘Natura 2000’ (RL Directives 92/43/EWG and 79/409/EWG1), Strategic impact assessments (EU RL Directive 2001/42/EG) and plans required by the Water Framework Directive.

1. Планирање предела обезбеђује информације и циљеве из области животне средине или посебно обрађује предеону проблематику
2. Планирање предела разматра циљеве и информације секторских планова, као и њихов утицај на природне ресурсе и интерсекторске задатке, усаглашава их са осталим циљевима заштите природе и формулише захтеве за остале секторске планове и кориснике
3. Интегрише циљеве који концептуално обједињавају све природне ресурсе
4. Секторски циљеви
5. Примена инструмената за процену планова, програма и пројеката

Слика 14. Позиција планирања предела у систему просторног планирања (Извор: von Naaren, C. 2008. et al.)

Планирање предела је стандардни и потврђени инструмент заштите природе¹⁸. Користи се и у просторном планирању и секторским областима (пољопривреди, шумарству и водопривреди), као и у свим приликама када треба донети брзе и поуздане одлуке, али није законски обавезан. Циљеви и мере постају обавезујући тек када се интегришу у просторно планирање (регионално и урбанистичко планирање) и секторско планирање или када се имплементација одвија са неким другим значењем, а спроводе је грађани или невладине организације¹⁹. Зато је веома

¹⁸ Основна метода планирања предела (прикупљање основних информација о природи и пределу; анализе конфликта и прогнозе; евалуација/процена критеријума, и на крају концепт циљева и мера) је флексибилна па је могуће одговорити на тренутне захтеве било у смислу потребног времена израде или садржаја (Natura 2000, Стратешке процене утицаја, Директива о водама). Фундаментална база података даје примат природним и еколошким елементима, у односу на културне елементе предела, са циљем да се унапреди њихов квалитет и биодиверзитет.

¹⁹ Промовисање интерактивног плана предела (The Interactive Landscape Plan), као интегративног система, подржава планирање предела и учешће (партиципацију) становништва коришћењем алатки које омогућавају комуникацију и визуелизацију ГИС-ових информација у партиципативном процесу планирања. Види: von Naaren, C., Warren-Kretschmar, B. 2006. The Interactive Landscape Plan: Use and Benefits of New Technologies in Landscape Planning and Discussion of the Interactive Landscape Plan in Koenigslutter am Elm, Germany, Landscape Research, 30/1(2006) 83-105.

важна улога планирања предела као информационог система који, захваљујући постојећој методологији израде, представља: а) основу за постављање приоритета и контролу спровођења мера заштите, ремедијације и унапређења природних елемената структуре предела; б) информациону основу која корисницима предела (јавност и организације) служи у едукативне сврхе, формирајући свест о вези између културног идентитета и предела, после чега постају равноправни учесници у процесу одлучивања и в) основу за валоризацију природних вредности и предела као и формирање приоритета заштите.

Област планирања	Планирање предела	Просторно планирање	Секторско планирање ⁴	Размере планирања предела
Федерална држава	Програм за предео ¹	Федерална држава / регионални програм	Секторски програм или секторски план на федералном нивоу	1:500.000 до 1: 200.000
Регион / административна јединица	Структурни (оквирни) план предела ¹	Регионални план	Секторски оквирни план	1:100.000 до 1: 25.000
Град	План предела ²	Прелиминарни план коришћења земљишта	План или пројекат за усаглашени ниво и / или конструкциони план	1:10.000 до 1: 5.000
Део градског подручја	План структуре отворених простора ³	Обавезујући план коришћења земљишта		1:2.500 до 1: 1.000

1. Називи планова су различити у различитим федералним државама
2. Осим градова држава: Berlin, Bremen и Hamburg као и North Rhine-Westphalia и Thuringia
3. Планови нису предвиђени за све федералне јединице, у неким они имају другачији назив
4. Укључујући Процену утицаја на животну средину и „landscape envelope planning“ „Landscape envelope planning“ је термин који се употребљава за планове којима је циљ заштита зелених простора и рекреационих подручја у градовима, као и повезивање система биотопа у околини насеља у периурбаним деловима градова.

Слика 15. Веза између планова предела и просторних/секторских планова (Извор: von Haagen et al., 2008.)

Циљеви и мере се реализују на свим нивоима система просторног планирања, од федералног до локалног (Слика 15). Програм за предео има форму функционалног концепта заштите природе за целу територију, док за градове државе он представља задатак који треба реализовати на локалном нивоу. Овим програмом се практичним задацима и упутствима, који су део законодавства у заштити природе (објекти заштите природе, мрежа биотопа, области које се предвиђају за заштиту), даје просторна димензија коју, касније, федерални ниво просторног планирања лакше усваја и примењује. Структурни (оквирни) план предела разрађује ове задатке узимајући у обзир особености региона: предеоне елементе који треба сачувати јер су јединствени за регион, заштићене елементе предела и природне споменике,

области за развој мреже биотопа, области ретких и плодних земљишта, површинске воде и плавне области. Циљеви, захтеви и мере се примењују у секторским плановима као и у регионалном просторном плану. План предела је везан за локални ниво планирања, односно план коришћења земљишта као ниво који претходи урбанистичком планирању. У великој мери извештај из овог плана се подудара са делом који се односи на животну средину у плану коришћења земљишта. Акцентат је на заштити природних елемената предела. Зато се, у последње време, тежиште у планирању предела помера ка културним аспектима како анализе тако и упутстава за развој и очување карактера предела као носиоца идентитета.

У Перспективама просторног развоја Немачке (*Perspectives of Spatial development in Germany, 2006*), документу који је објавила Немачка Федерална канцеларија за изградњу и просторно планирање, изазов просторног развоја, поред *економског раста и иновација*, препознат је и у *развоју предела и заштити отворених простора*. У концепту *Заштите ресурса и обликовања културних предела* „одмеравају“ се захтеви за коришћењем земљишта, штите отворени просторни и природни ресурси и обликују културни предели. Концепт почива на принципима савременог планирања предела у ком се тежиште помера са заштите према развоју. Инсистира се на: а) компатибилности заштите еколошких функција простора и његовог адекватног коришћења у економске сврхе; б) хармонизацији идеја о коришћењу и потенцијалима регионалног развоја са еколошком забринутошћу. И наравно, коначан циљ је да се очува и унапреди слика културног предела која почива на специфичној структури (систему природних и друштвених елемената). У овом приступу, један детаљ нам говори о померању тежишта планирања предела ка новом концепту планирања *кроз* предео: под категоријом културних предела разматрају се како територије урбаних тако и рураланих области, а отворени простори, који су под великим притиском развоја, конструктивни су део како једних тако и других.

Можемо закључити да је увођење концепта културног предела у домен планирања просторног развоја Немачке довело до отварања простора за примену савременог концепта планирања предела: један се односи на промену објекта планирања предела који се сада, кроз отворене просторе, прожима кроз целу територију, а други отвара простор за истраживање културних елемената предела у циљу њиховог унапређења и заштите. Тако долазимо до холистичке концептуализације предела као територије и као објекта који се интегрално тумачи и интерпретира. Без обзира што постоје различите спекулације о разлозима због којих Немачка

није потписала Европску конвенцију о пределима, закључци до којих смо дошли иду у прилог Steinitz-овом (2010) објашњењу: *разлог треба тражити у чињеници да је њихов приступ проблематици предела исто толико добар колико и онај који нуди Европска конвенција о пределима.*

Резултати претходне анализе различитих традиционалних оквира у којима је институционализовано планирање предела, отворили су и распараву о систему знања које битно одређује могућност примене новог концепта планирања предела. Какво и које знање учествује у постојећем систему, и да ли је оно довољно за примену и институционализацију новог концепта планирања предела? Савремене тенденције у приступу планирању предела указују на: значај становништва приликом утврђивања вредности у пределу; проширење интересне сфере на све пределе, чак и на оне који су означени као „обични“; важност динамике трансформација предела. Овакав савремен приступ у формирању новог концепта помера тежиште са позитивистичког приступа ка планирању као вредносно условљеној активности које се заснива на интегрисаном деловању вредности и чињеница, знања и акција²⁰, што поставља нове захтеве пред постојећи систем знања.

3.3. Критичне тачке система знања о пределу

Ефикасност постојећег приступа пределима, организација и интерпретација знања о њима, указује на различите нивое спремности система да одговори на теме са којима се суочава савремени концепт планирања предела: *интегралним приступом*, имајући у виду да се и у контекстуалном и концептуалном смислу интерпретирају различити елементи структуре предела.

Иновацијима Европске конвенције о пределима, али и захтевима савремених друштвених промена и њихових рефлексивних у трансформацији простора, појавила се потреба за обнављањем система знања и његове употребе у односу на: а) промену просторне концептуализације предела са појединачних области на целу територију, б) неопходност увођења становништва у све фазе процеса планирања предела в) разматрање динамике промена у пределу и г) неопходност суочавања са различитим типовима предела у њиховој интегралној форми да би се се утврдили

²⁰ Честа су инсистирања да је један од првих корака ка „бољем“ планирању упознавање појава (феномена) у њиховој јединствености, где се од планера очекује да развија способност идентификације и формулације друштвеног значења чињеница / значења која су заједничка и која ће резултирати у планској акцији.

односи који владају између историјских, природних, економских елемената, као и елемената предела који су вредни за локлану друштвену заједницу²¹.

Да би боље разумели о каквим критичним тачкама се ради, повезали смо их са већ установљеним општим критичним методолошким тачкама процеса планирања²²:

- прикупљање и агрегирање информација,
- евалуација у процесу планирања,
- учешће јавности и
- метода тумачења и интерпретације.

Прва критична тачка: Информације

Фраза „богатство података и сиромаштво информација“, којом се описује глобално стање у планирању, са сигурношћу се може повезати и са планирањем предела. Информациону основу у планирању не представљају само прикупљени подаци, већ њихово вредновање, груписање, и на крају интерпретација. У новом концепту планирању предела, инклузивним приступом се напушта дихотоман однос према пределима (изузетни предели и они који то нису) што резултује проширивањем граница и димензија подручја планирања на целу територију. Интерпретацијом резултата пројекта INTERREG III B - CADSES LOTO, а у односу на потребе традиционалног концепта који доминира у систему планирања и заштите европских предела, формиран је и систем информација о изузетним пределима са dobrим методама интерпретације података о пределима који представљају вредност (културну или природну). Недостају подаци о обичним, свакодневним пределима као и метода интерпретације интегрисаних - природних и културних вредности.

У истраживању смо се сусрели и са оскудним знањем о симболичким и друштвеним вредностима предела којим се надограђују постојећа сазнања о културним и природним вредностима. Овај аспект је веома значајан за формирање базе података о

²¹ Процена која је спроведена захваљујући искуствима стеченим на нивоу регија, које су учествовале у пројекту INTERREG III B - CADSES LOTO, омогућила је да се дефинишу неке од критичних тачака постојећег система знања, тумачења и интерпретације предела које се, у неким случајевима регионалних студија, показују у различитој форми, а у другима се препознају као хомогене.

²² У планирању простора је прихваћен аксиом по ком у планском процесу учествују три главне групе: планери, јавност и политичари. Као последица, постоје најмање три процеса планирања. Први је нормативан, који најчешће спроводи заједница на локалном, регионланом или чак националном нивоу, други је рационалан или идеалан процес планирања који је добро познат планерима, а трећи је неформалан, али ипак значајан процес планирања који је одређен начином на који јавност чује, прихвата и одлучује о плану. У процесу планирања настају тензије у тренуцима када се сукобе ставови, мишљења и судови три групе учесника, а оне су нарочито изражене у критичким тачкама процеса планирања које завређују посебну пажњу (Ђорђевић, 1997, Op.cit.).

обичним, свакодневним пределима који су лишени друштвено признате вредности (историјске, културне, природне..), а чија специфичност није у физичкој структури и истојским артефактима, већ је треба тражити у значењима која су део друштвене традиције и нарације. То је једна од карика у ланцу планирања која недостаје, а води од „чињенице ка вредности“²³, од постојећег ка бољем планирању.

Друга критична тачка: евалуација у процесу планирања предела

Непостојање информација о динамици промена у пределу су део слабости постојећег система знања. Потреба новог концепта планирања предела је да процени ризике активности које усмеравају развој предела да би се смањили фактори који угрожавају његове вредности (карактер). Евалуација мора бити базирана на суштинском познавању ризичних појава и нивоа осетљивости предела, као и „рањивости“ елемената које треба заштити. Иако постоје вредна словеначка искуства у изради *Студије процене рањивости предела*, ова метода мора узети у обзир и карактер предела као вредност која је у сталној динамици. Доминантан поглед на предео одражава „статичну концепцију“ која тежи да изолује, одвоји предео од динамичних просторних трансформација, и као такав је стран логици развоја и заштите предела.

Трећа критична тачка: Учешће јавности (на локалном, регионалном и националном нивоу) у процесу планирања предела

Идентификација и интеграција предела у политику просторног и урбанистичког планирања (као и у политике у области културе, заштите животне средине, пољопривреде, економије и социјалне политике) једна је од општих мера којом се бави Европска конвенција о пределима (ЕКП, Члан 5.). Овај члан Конвенције Steinitz (2010) сматра изузетним јер представља „кључну трансформацију у

²³ О знању у планирању деведесетих година прошлог века, аутор Бајић Брковић говори као о научном знању стеченом применом научних метода и техника, логиком својственом егзактним дисциплинама. Планирање је дисциплини која тежи објективности, као специфичној форми социјалног инжењерства, у оквиру ког се објективно вредносно неутрално знање примењује при решавању друштвених питања, на исти начин као што се објективна знања (из природних наука) примењују у инжењерству. Овакав позитивистички приступ подразумева одвајање чињеница од вредности у ком се планирање бави искључиво првим, док се друге сматрају изразима индивидуалних или колективних жеља, аспирација и интереса, који могу али и не морају бити од утицаја. Овај приступ је био предмет критике, јер, по речима аутора, позитивистички приступ је поклатио поверење квантитативним подацима дестимулишући изучавање значења и вредности (Бајић-Брковић, М., 1986: 74-75). Управо је ова констатација била разлог да концепт традиционалног планирања предела, који се заснивао на научним чињеницама, усмеримо ка новом концепту ослоњеном на вредностима које су резултат интереса, потребе и идеологије како друштва тако и појединца.

препознавању вредности предела у законима као и обавезу учешћа јавности у том процесу“ (Steinitz, 2010). Он сматра да ће планирање предела, у оквиру троугла: планер - јавност - политичар, морати много више да се бави комуникацијом, што ће „модел представљања предела“ (погледај поглавље 1.4) усмерити на усавршавање метода успостављања односа са јавношћу. Стандардни модел комуникације Norbert Wiener-а, који се састоји од три елемента: поруке, медијума и значења, до сада се у интерпретацији планера (дизајнера) кретао с лева на десно: планер (дизајнер) шаље своју поруку мењањем предела, као медијума, док пасивни посматрач, на основу утиска, даје пределу значење. Конвенција је променила улогу посматрача: он сада активно учествује у тражењу значења предела на основу своје личне импресије (Слика 16.). Управо је метода која подразумева њихово учешће критична тачка која у новом планирању предела мора да задовољи све нивое планирање, као и све друштвене и социјалне групе и појединце у зависности од нивоа образовања, интересовања и способности комуникације.

Слика 16. Norbert-Wiener-ов модел комуникације (Извор: Steinitz, 2010)

Четврта критична тачка: Метода тумачења и интерпретације предела

Идентификација, процена и управљање пределима су тесно повезани са давањем значаја оним питањима и очекивањима друштва које перманентно ствара, настањује и мења пределе. Циљ Конвенције је јасан: *планерски циљ мора да буде условљен разумевањем и прихватањем модела квалитета живота коме тежи становништво*. Постојећи систем знања и процедура тумачења и интерпретације предеоних вредности недовољно узима у обзир очекивања становника. Непроцењива је вредност сазнања о размишљањима која су део искуства и културне традиције људи који живе у пределу, до којих се долази у директним интервјуима или индиректним посматрањима. Нажалост, оно није део обавезне планерске процедуре и представља израз воље и свести планера. Тешко је „отргнути се“ од позитивистичког приступа у планирању у ком је и даље привилегован експертски став и где постоји искуство да је мишљење локалног становништва оптерећено приватним интересима који су последица власништва над земљиштем.

У исто време, од методе се очекује *интеграција између различитих тумачења предела*. Компарацијом познатих концепата предела, од којих зависи и модел

планирања, можемо закључити да постоје и различите методе којима се описују карактеристике и квалитет предела. Различите методе заштите посебних вредности, свака у оквиру посебне дисциплине доводе до мултиплицирања процедура, а као резултат имамо велики број субјеката који су укључени у процес планирања (институција које се баве: заштитом природе, заштитом културног наслеђа, заштитом животне средине итд). Зато је неопходно радити на истраживању методе тумачења и интерпретације форме и процеса у пределу која користи, у интегративном смислу, инструменете различитих дисциплина које припадају друштвено-историјској традицији (као што су просторни нивои, представљање јединствених форми предела и система насеља) са оним које припадају традицији природних наука (геоморфолошка, вегетацијска и еколошка истраживања).

Одвојена анализа различитих аспеката предела је на крају резултирала интеграцијом која је схватана као прост збир различитих али одвојених тумачења предела. Да би се превизишло садашње стање неопходно је активирати процес реципрочног комбиновања знања и одговорности, који је у стању да генерише заједничке области знања у намери да се дође до заједничке интерпретације.

На крају можемо констатовати да у европским регионима постоје различите институционализације планирања предела које су условљене владајућим концептом предела. Интерпретацијом резултата пројекта INTERREG III B 2002-2006. CADSES - LOTO (Landscape Opportunities for Territorial Organization), који су били опредељујући за усмеравање истраживања у овом раду, дошли смо до закључка да постоји артикулисана потреба за дефинисањем адекватног концептуланог и оперативног инструмента планирања предела који ће интегралном интерпретацијом предела омогућити и његову одговарајућу примену на свим нивоима и у секторима планирања просторног развоја. Ако тежимо инструменту који ће бити операбилан, он мора да рефлектује суштину питања којим се бави: *концептом предела као објекта истраживања у планском процесу*. У односу на ту потребу настала је и идеја која усмерава даљи ток рада: *тежимо ка оптималном моделу планирања предела који ће бити у функцији просторног развоја*.

4. ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА У СРБИЈИ: ОД ТЕОРИЈЕ ДО ПРАКСЕ

На почетку поглавља ћемо поставити два питања: 1) да ли се о планирању предела у Србији може говорити у теоријским оквирима који обезбеђују друштвено разумевање његовог домена (карактеристика и законитости које диктирају његову еволуцију и облике међузависности елемента, обично из више домена), и 2) да ли постоји организована (практична) примена теорије или сазнања ради задовољења циљева који су друштвено детерминисани. Одговори на питања ће одредити даљи ток истраживања у односу на традицију и стварност у којој се „догађа“ теорија и пракса планирања предела у Србији.

Од првих сазнања па све до данас, према Khun-овој (1973) скали развоја научне парадигме, планирање предела у Србији се највећим делом креће у оквирима предпарадигматског периода са наговештајима ране парадигме. Не постоји опште прихваћен консензус о питању одређеног научног проблема у теоријском смислу, а о моделу планирања предела се још увек не говори (ако занемаримо област специфичног универзитетског образовања). Ипак, у неким периодима се могу пронаћи наговештаји ране парадигме; *постоје интерпретације проблема истраживања које заступају различите школе* (школа пејзажне архитектуре, географска и архитектонска школа), као и рудиментирани утицаји екологије која све више добија улогу фактора „коезистенције“ различитих приступа али без јасних и у пракси провераваних методолошких упутстава. Време када се појавио Генерални план предела, као један од просторних (урбанистичких) планова, може се учинити као период ране парадигме, односно време у коме постоји пракса која организовано примењује сазнања о планирању предела ради остваривања циљева и има методу за њихову примену. Међутим, можемо се сложити са Вујошевићевим ставом да се овај вид институционализације у теорији објашњава „псеудо-плановима“.

За разлику од Републике Словеније у којој се овај сегмент планирања развијао усклађено са светским трендовима у тој области, у Србији је интересовање остало на нивоу теоријских научних расправа које никада нису прерасле у системску примену. Проблематика предела је обрађивана, спорадично и у ограниченом обиму, у просторним плановима посебне намене као и генералним плановима Београда.

Данас су наде и очекивања усмерене на обавезе које са собом доноси ратификација *Европске конвенције о пределима* у Србији, које би могле да окончају период квази ране парадигме и доведу планирање предела у оквир ране парадигме.

Истраживањем периода када се у теоријском смислу називао консензус о *пределу као научном проблему*, бавићемо се концептуализацијом планирања предела, односно тумачењем и интерпретацијом предела у различитим школама које се баве планирањем. Већ смо говорили да постоји *каузалан однос између тумачења предела и планирања* што је утицало и на институционализацију планирања предела у Србији. Циљ нам је да сагледамо *друштвени оквир* у коме су се појављивали и мењали односи према пределима, да покушамо да утвдимо разлоге друштвеног неразмевања и неприхватања појединачних проактивних научних погледа.

4.1. Развој научне мисли о планирању предела

У Србији се мисао о пределу, као научном проблему, развијала упоредо и под утицајем покрета који су се појављивали у свету, који су посредно или непосредно, формално или суштински, у свом фокусу имали предео. Анализирани су појединачни научни радови, дисертације и чланци у часописима који су темом, методом и приступом истраживању и вредновању, планираним мерама заштите и унапређења предела омогућили стварање укупне слике о пределима и њиховом планирању у Србији. Наша пажња је посебно усмерена на ауторе и њихове радове који су настајали у окриљу београдске школе пејзажне архитектуре а остали су непримећени или су једноставно заборављени. То су она дела која су, у односу на период у ком су настајала, померала границе владајућег мишљења, а остала су несхваћена од савремене стручне и научне јавности. Преглед развоја научне парадигме планирање предела у Србији, према Khun-овој (1973) шеми, поделили смо на:

- Предпарадигматски период (1950-1980),
- Квази рани парадигматски период (1990-2007),
- Рани парадигматски период (2007-...).

Предпарадигматски период (1950-1980)

Средина прошлог века је било време када је проблематика планирања предела у Србији забележила свог првог поборника. Александар Крстић, инжењер вртне архитектуре и професор Универзитета, у уводу своје књиге *Уређење предела парк*

шума¹, каже „...није свеједно како ће изгледати предели, тј. средина у којој њени становници живе“ (Крстић, 1951: 7). У наставку, аутор образлаже свој свеобухватан поглед на предео, што се може сматрати зачетком холистичке концептуализације предела у Сррбији. Аксиом који прати рад овог аутора, *планирање у складу са природом а не против ње*, као и заступање мишљења да је заштита природних лепота само део мозаика којим се бави уређивање предела, аутора промовише као носиоца „луче“ McNarg-ове идеје о планирању предела на овим просторима.

Иако не користи појам планирање, Крстић говори о веома младој науци о уређењу предела. Богато инжењерско искуство и рационалан приступ решавању проблема у пределу представљали су значајан искорак за време у ком је овај аутор стварао, али ипак, неке одреднице попут свеобухватности и генералности су остале изван домашаја његовог поимања проблема планирања. Уређивање се своди на пројектовање у пределу, као што се може видети и у дефиницији: уређење предела је техничка и уметничка дисциплина која се бави обликовањем слободних простора да би „све оне техничке творевине у слободној природи, ма које врсте, биле у складу са пределом; да објекат или постројење одговарају околини тј. да не штрче из природног оквира, односно крајолика“ (Крстић, 1951: 41).

„Неконтролисана урбанизација“ није феномен савременог планирања у Србији. Крстић га користи дајући му улогу највећег актера у „кварењу“ предела и пустошењу природе. Он уочава феномен губљења идентитета предела, нарочито у рубној зони града², али се не задржава само на дијагностиковању проблема, узрока и последица њиховог настајања, већ нуди и планерско-уређивачке мере, указујући на потребу за променом тренда у традицији управљања простором. Крстић сугерише да „водоградња, шумарство, пољопривреда, изградња саобраћајница и насеља престају да буду само технике и постају уметност, градећи своје творевине као нове делове једне исте целине - културног предела³. У свом раду, аутор промовише *два*

¹ Књига *Уређење предела и парк шума* објављена је 1951. године, две године након званичне употребе термина „планирање предела“ на Конгресу Интернационалне организације за конзервацију (IUCN, International Union for Conseravtion of Nature and Natural Resources), 1949. године на Lake Success-у, а скоро десет година пре књига сличног наслова и садржаја које су објавили Lyndon (1968), Crowe (1969), Hackett (1971), Lovejoy (1973), које се у историјским прегледима еволуције планирања предела цитирају као прве публикације у чијем наслову се налази термин планирање предела.

² „Уместо Хауардових вртних градова и Шреберових баштенских колонија, дуж саобраћајница и на рубу градова, Србијом владају насеља „јатаган-малског“ типа и што је већи град, то је већа дезурбанизација која је давно прекорачила границе града а (...) море камена, цигле, бетона и асфалта се разлио из градских средишта далеко и широко до предела и постепено гута поља, ливаде, гајеве и шуме. На функционалну зависност града и околине нико није мислио“ (Крстић, 1951: 60).

³ Мере које предлаже Крстић (1951), данас су објашњење у предеоној екологији као неопходне у санацији система веза у пределу где острвца грмља и двећа представљају „stepping stone“ („rest stop“) и омогућавају несметано функционисање предела.

главна принципа којима треба подредити све интервенције у пределу: *умереност и развијање доминирајућег обележја*.

Говорећи о естетској вредности предела аутор каже да „ако објекат по свом изгледу није прилагођен пределу, и функционално не одговара биолошким законима који владају у дотичном крају, значи да је наметљив и штетан. У грађевинарству наметљивост се може тумачити као слабо познавање и владање техничким средствима, а често и као обележје примитивизма или чак снобизма“ (Крстић, 1951: 41).

Поред већ истицане умерености, аутор говори о поштовању и унапређењу доминантног карактера предела, називајући га *доминирајуће обележје*. Развијање доминирајућег обележја обавезује да „не треба сувише китити предео, јер и један просечан природан предео без нарочитих мотива изузетних сценарија може бити леп ако је сачуван, добро усклађен и свеж“ (Крстић, 1951: 64).

Овакви ставови су артикулисани у времену које је мењало пределе замајцем урбанизације и индустријализације, на сличан начин као и данас. Истина, процес је био спорији, али и не толико да би се превидела потреба за свеобухватним посматрањем предела на целој територији, где они обични, свакодневни предели имају исто тако важну улогу у животу „обичних“ људи који се са њима поистовећују градећи свој културни идентитет. Зато је очување и унапређење карактера предела, као доминирајућег обележја, императив уређивања предела о ком говори Крстић (1951). Он сматра да је проблематика планирања предела веома озбиљна и да се планирањем, поред хоризонталних, морају остварити и вертикалне везе и то од регионалног планирања, преко законодавстава у области заштите природе, до реализације на нивоу специјалистичких локалних планова и пројеката.

Овај опширан аналитички преглед Крстићевог рада намеран је и сврсисходан, јер потврђује и једну од необавезно постављених теза са почетка рада, „једном је све измишљено, само треба још једном о свему промислити“, али сада у контексту савременог планирања. Промисљања на тему предела које је Александар Крстић објавио у својој књизи *Уређење предела и парк шума* подстичу критичко размишљање и даље истраживање разлога који су условили да се планирање предела не развије у рану парадигму која се могла очекивати после очигледно доброг темеља.

Док се Крстић задржао на инжењерском, пројектантском концепту уређивања предела, професор планирања предела на Катедри за планирање и пројектовање у пејзажној архитектури Шумарског факултета Универзитета у Београду, Стеван Миљинковић, први пут планирање предела ставља у контекст регионалног

планирања. На почетку расправе о *Значају и месту плана предела у просторном планирању*, Милинковић говорио о различитим ставовима стручне јавности, што би могло да нас наведе на помисао да је на помолу период Khun-ове ране парадигме. Али, нажалост, није.

„Често се наглашава да је план предела саставни део регионалног планирања или да то треба да буде, али нису ретка ни мишљења да је оно непотребно јер регионално планирање већ самом својом методологијом обухвата проблематику предела у довољној мери за доношење закључака важних за општи развој“, каже Милинковић, и наставља: „Изражена су мишљења да је просторно планирање идентично планирању предела или то треба да буде“ (Милинковић, 1970: 20). Очигледно је да се планирање предела у пракси, која је владала седамдесетих година прошлог века, појављује са различитим предзнацима али најчешће на бази три наведена става. Истичући сложену структуру простора, коју је сврстао у две основне категорије, природну и социјалну структуру, Милинковић указује на обавезе просторног планирања које мора да решава социјалне, привредне и културне потребе људског друштва у простору на бази услова природне средине и у хармонији са њом. Али када се размотре потребни партнери за такво просторно планирање, онда се лако запажа да један од неопходних у раду често недостаје. Недостаје, у ствари, оно што је претпоставка и предуслов за интегрално планирање (Милинковић, 1970). У трагању за премошћавањем уоченог недостатка „...родило се планирање предела...“ каже Милинковић и наставља: „Ова научна, планерска и обликовно-грађевинска дисциплина има задатак да кроз заштиту, негу и унапређење предела обезбеди човечанству трајно коришћење и „уживање природних добара“, кроз равнотежу између билошког потенцијала предела и захтева друштва, на еколошкој основи“ (Милинковић, 1970: 20).

Када се превазилазило технократско планирање и напуштало такозвано урбанистичко планирање градова, да би се полако прелазило на планско решавање развоја региона или делова региона, како би се довеле у склад потребе друштва и протенцијал природних структура, тражило се и место за афирмацију планирања предела у складу са трендовима у свету⁴. Милинковић предлаже *Оквирни план*

⁴ У оквиру настојања да се планирање предела дефинитивно учврсти у методологији просторног планирања (чиме оно добија и законску снагу) Милинковић сматра занимљивим директиве за просторно планирање које су у Швајцарској усвојене седамдесетих година прошлог века. Аутор ових директива, професор Мауег, сматра да су основни чиниоци једног просторног плана: план предела, план насеља, план саобраћаја, план јавних објеката и површина, план инфраструктуре и план реализације. Наравно, препорука је да се планови израђују фазно, с тим што се свака фаза израђује истовремено да се не би изгубио увид у целину. Извесно је да у овом регионалном плану

предела, који има задатак да, на основу истраживања, изради анализу и дијагнозу предела, вредновање предела као и програм и план активности који ће уследити кроз израду регионалних планова. Суштина је да би израда овог плана претходила формирању циљева за регионално планирање.

Седамдесетих година прошлог века постојало је мишљење да је план предела идентичан плану намене површина. Своје неслагање са општим ставом Милинковић (1970) објашњава да, за разлику од просторног планирања коме то евидентно недостаје, планирање предела има померено тежиште ка решавању еколошке проблематике. Али у исто време, оно му пружа могућност да истовремено заступа целокупну проблематику простора. У сваком случају, Милинковић своју борбу за друштвено разумевање планирања предела завршава констатацијом: „Схватање да план предела није потребан, и да се све може добити у регионалном плану, представља застарела схватања која се свакодневно демантују као пример партикуларистичког или технократског приступа решавању једне целинске проблематике“ (Милинковић, 1970: 20). Очигледно је да окружење у ком је Милинковић живео и радио није имало много слуха за његове покушаје да своја знања и искуства из хановерске школе планирања предела примени у Србији. Али нама је овај рад, објављен у љубљанском часопису *Пејсаж и простор*, омогућио да допунимо мозаик о слици културног и друштвеног миљеа које је прихватало или одбијало револуционарне идеје тог времена.

Крај седамдесетих и почетак осамдесетих година прошлог века било је време великих светских покрета у области заштите животне средине⁵ који су утицали и на научне расправе у Србији. Тако је животна средина добила своје место у расправама о горућим питањима у области заштите природе и планирања простора⁶. Очигледно да научна и стручна јавност у то време није правила дистинкцију између актуелних термина којима се интерпретирају животни оквири човека и људског друштва, као што су: *средина, човекова средина, околина, човекова околина, биосфера, предео*. Овој групи термина се придружује и веома уопштен термин *простор* у оквиру

нису обухваћене све претпоставке и предуслови за планирање, па Милинковић предлаже да се приступи изради *Оквирног плана предела* који би претходио плановима предела или деловима предела (Милинковић, 1970).

⁵ Књига ауторке Rachel Carson, *Silent Spring*, 1962 (*Тихо пролеће*) постала је тема широког интересовања. Поред жестоке критике употребе ДДТ, који је проузроковао бројне мутације у флори и фауни, овој књизи се приписује подизање свести о важности нашег одлучивања и акција које се манифестују у еколошким последицама.

⁶ Види: Заштита природе и просторно уређење, Зборник радова, Завод за заштиту природе републике Србије (1971).

ког се разматра: *заштита природе, заштита и унапређење човекове околине, заштита и одржање средине, уређење простора, заштита човека и заштита живота*. У овом нејасном поимању термина предео можемо тражити немогућност развијања планирања предела до фазе која је била очекивана након добрих основа које су формирали Крстић и Милинковић.

Тражећи место заштите природе у планирању простора Чолић (1974) инсистира на екосистемском приступу у планирању од првог корака: дефинисање јединица у којима се планира. Јединице планирања треба да представљају јединствене структурне и функционалне еколошке системе (целине вишег реда), у којима су „обе компоненте, станиште и живо насеље, узајамно многоструко повезане и функционално интегрисане“⁷. Из оквира екосистемског приступа у планирању простора и заштите природе, а под утицајем немачке концептуализације предела као биодиверзитета, Чолић предлаже план предела („ландшафт-план“) као део интегралног планирања простора (интегрални део планова просторног уређења), којим би се имплементирале смернице са Генералне конференције UNESCO одржане 1970. године (Чолић, 1974). За наше даље истраживање интересантно је да једна од смерница са ове Конференције упућује на урбанистичке и просторне планове као инструменте спровођења „заштите лепота и карактера пејзажа и предела“ под којима се подразумева одржање и регенерација изгледа пејзажа и предела; изворних природних, руралних и урбаних предела. Као и Милинковић, Чолић се залаже да план предела претходи изради просторних, али и секторских планова (основни план искоришћавања пољопривредног земљишта, водопривредна основа, шумскопривредна основа, ловнопривредна основа, као и програме и планове за сузбијање ерозије и бујица, програме изградње саобраћајница, електричних и других далеководова, програме изградње туристичких и камп насеља, одмаралишта и сличних објеката, програме за изградњу сталног и привременог становања, планове за одстрањивање различног отпадног материјала и њихово депоновање).

Очигледно је да Чолић предлаже „проблем-центричан план“, који моделом одговара просторном плану посебне намене, у ком се разрађују мере заштите, уређења и унапређења предела које просторно диверзификује у односу на тип и

⁷ Следећи принципе биорегионализма, Чолић предлаже интретдисциплинарни приступ у регионалном рашчлањивању простора, где се регион дефинише као резултанта појединачних критеријума, али не као њихов прости збир већ као јединствен комплекс повезаних и условљених разнородних компоненти (Чолић, 1970).

стање предела (природни, рурални или урбани)⁸. Према категорији, особеностима и стању конкретних средина Чолић (1974) предлаже следеће планерске мере:

- пасивне мере заштите за пределе који су мање антропогено измењени;
- активне мере заштите (санација, реконструкција, рестаурација) одређених елемената предела који су антропогено измењени (културни предели);
- трајно препуштање спонтаним природним процесима у изворним и очуваним пределима.

У то време се доминантном приступу пасивне заштите полако почео супростављати концепт активне заштите природе. Крстић (1974) је сматрао да је неопходно реаговати на узроке угрожавања природе стварањем нове равнотеже између експанзије развоја и средине у којој се процес дешава. Настала су два приступа - две школе мишљења (конзервативна и активна) које су поделиле снаге и успориле активности. Крстић даље истиче да треба избећи дилему о служби заштите природе као органу који се супроставља акцији развоја; „Она се мора поставити тако да је друштво схвати као сопствену акцију и не треба гајити наду да би и једна служба, ма како јака била, могла успети да брани природу ако би се нашла „с друге стране“ акције коју подстиче развој. Читав проблем добија свој пуни смисао ако пођемо од тога да у свету у коме све постаје међузависно и комплексно, парцијални приступ и изоловане акције не могу опстати“ (Крстић, 1974: 25-26).

Крстићев став се може сажети у неколико начела за која он верује да опредељују однос друштва према природи која је поистовећена са пределом. То су:

- Заштита природе се не своди на заштиту појединачних природних реткости или изолованих резервата, у питању је *заштита природе у целини*.
- Природна и урбана средина нису изоловане, *средина је једна - човекова средина* (издвајање једне подржава лажни антагонистички однос између њих, где би третирање једне одвојено од друге било несумњиво на штету природе).
- Процеси заштите природне и експанзије урбане средине изгледају противуречно јер се јављају паралелно уместо да делују интегрално. Њихова

⁸ Чолић, веома детаљно, планом разрађује мере заштите, уређења и унапређења кроз различите делове плана који се односе на: а) *посебно заштићене области* различитих категорија (строги природни резервати, научно-истраживачки резервати, просторни меморијално-природни споменици, парк-шуме, посебна рекреативно-здравствена подручја...); б) *отворени предео* који обухвата приградске зоне у ужем смислу, просторе руралног карактера, зоне намењене интензивној рекреацији, појасеве дуж саобраћајница, површине под економским шумама и заштитним шумама, као и шумски појасеви око градова и индустријских агломерација, водних басена, водотокова и обала; в) *јаче деградирани и биоценотички уназађене средине*; г) *биосферу урбанизованих и јаче индустријализованих средина*; д) *ретку и угрожену а значајну фауну, флору и карактеристичне животне заједнице на подручју* (Чолић, 1970).

комплементарност је вид и услов интегралности људског бића које не може бити осуђено да градећи једну средину, која је израз његове цивилизацијске потребе, руши другу која је израз његове биолошке егзистенције.

- Заштита природе се не може сводити на конзервацију природе за себе; она мора постати уређење природе за виталне потребе човека и развоја. Знамо да не можемо зауставити оно што долази, али га можемо *усмерити*.
- Заштита природе не може остати рестриктивна и следити развој. Она мора прерасти у планирање уређења природе да би претходила развоју, а да би се то остварило, треба градити *теорију и праксу планирања природне средине*.

Крстић завршава уверењем да се просторни и урбанистички планови могу унапредити у друштвени инструмент којим би и уређење природе добило правну снагу и основу за акцију тако што ће као саставни елемент сваког просторног плана бити и план уређења природне средине.

Ако претходне ставове изместимо из времена у ком су настајали, и текст преведемо на савремене термине (холистички, перцептивни и динамички карактер предела и интегрално планирање и управљање простором), могли би помислити да је предлог који следи из ставова Бранислава Крстића, послужио као оквир за креирање Европске конвенције о пределима.

Друштвено разумевање планирања предела је у једној фази развоја имало своје упориште у тада новој и актуелној области заштите животне средине. Просторни планери су се, почетком осамдесетих година прошлог века, ухватили у коштац са овом „наметнутом“ проблематиком. Без обзира на тадашњу тренутну неспремност да одговоре задатку, Перишић је пред планере поставио императив *интегралног приступа простору*, што је и једна од премиса али и камен спотицања савременог планирања⁹.

Иако по свом карактеру просторно и урбанистичко планирање може више него иједна друга дисциплина да обезбеди благовремено и целинско планирање, односно свесно и планско деловање на трансформацију човекове средине, Перишић говори о концепту, методолошким основама и пракси планирања која није довољно спремно за овакву улогу. Критикујући дотадашњи рад у тој области, аутор говори о непостојању базних методолошких студија чија апликација у просторним и

⁹ Јасан је став овог аутора да је немогуће супроставити животни стандард, који зависи од продукције, *бољој* животној средини. Он говори и о сопственој негацији коју носи идеја *добре* животне средине, јер је немогуће прихватити филозофију ретерирања развоја човечанства или пак успоравања тог развоја. („Зар то није негација доброг живота“. Перишић, Ibid: 30).

урбанистичким плановима не би била често „вербална и произвољна“. Због свега претходно реченог аутор предлаже да треба истраживати базне методе које би се бавиле: систематизацијом елемента средине (окружења) које битно одређују и утичу на планске поставке у просторним и урбанистичким плановима и пројектима; појединачним и свеукупним указивањем на природне факторе, као и на манифестације међуутицаја природе и друштва и начином њиховог третирања у плановима; истицањем и препоручивањем савремених и егзактних метода изучавања средине и законитости њених трансформација, при чему су веома важне методе *квантифицирања процеса и појава у простору*; утврђивањем обавезног минимума анализе трансформација елемената и свеукупне средине, као последице предвиђања других реализација (Перишић, 1974).

Потребу за усаглашавањем развоја са животном средином Перишић види као тему у којој се човечанство јасно определило према сталном напретку и еволуцији а којих се никада неће моћи ослободити. Познато је да продукција не делује као јединствен систем ни на регионалном нивоу, а још мање у државним и међународним размерама, а у свету у ком владају сложени односи и супротни интереси, продукција делује по логици својих непосредних интереса, а не по логици укупних циљева (Перишић, 1974).

Из претходних разматрања можемо констатовати да је решавање супротних циљева који непосредно делују на трансформацију човекове средине, односно синхронизација те трансформације, могуће само кроз комплексно и интегрално планирање простора.

Говорећи о карактеристикама научних основа просторног планирања и урбанизма седамдесетих година прошлог века, Марушић (1974) говори о концептима, методама и сазнањима која долазе из различитих дисциплина, а у ствари, алудира на потребе новог холистичког погледа на проблематику коју је, и у то време, нудило планирање предела. „Савремено схваћено просторно планирање, повезано са урбанизмом као ширим оквиром креирања човекове радне и животне средине, све више се развија у заједници Snow-ове „треће културе“¹⁰ и потврђује се као друштвена дисциплина

¹⁰ Порекло овог схватања треба тражити у јаком утицају који је С. Р. Snow у књизи *The Two Cultures and a Second Look* описао као раст *треће културе* - комбинацију природних и друштвених наука. „Трећа култура се састоји од оних научника и мислилаца који се, у свом раду и писању, ослањају на холистички концепт у ком синергишу природне и друштвене, научне и искуствене приступе проблему“ (Snow, 1969: 70-71). И управо је покрет *Треће културе* омогућио да се у концептуалном, методолошком приступу проблематици планирања појави и културни предео који синергише све што је до тада постојало као област истраживања појединачних научних области. То је време упознавања приступа у планирању предела као алтернативе или суплемента просторном планирању у ком је највише доприноса дао McNarg и његови сарадници.

у процесу преображаја и развијања човекове средине представљајући активну и свесну могућност и потребу друштвене акције.

Као резултат размишљања о могућностима унапређења планирања, излазећи у сусрет савременим трендовима у планирању простора, Магушић предлаже да се дискусија организује у оквирима једне диспозиције урбанистичке проблематике. Она се формира кроз *разматрање филозофије струке* у релацијама између различитих струка, *сагледавање процеса* уместо парцијалних резултата и изолованих планова, *специјализацију у приступу* простору и академском формирању стручњака и *прелазак са концепта интердисциплинарности на концепт трансдисциплинарности*. Заштиту и обликовање природне и створене човекове средине, према овом аутору, треба разрадити кроз *конзервативни приступ, агресивни приступ и плански приступ* (усмеравање просторног развоја кроз усаглашавање друштвених циљева) (Магушић, 1974).

Очигледно је да овај период, у ком се јавља потреба за преиспитивањем постојећих метода просторног и урбанистичког планирања, под утицајем „захукталог“ покрета за заштиту животне средине. У исто време када се у свету планирање предела намеће као алтернатива или суплемент са преовлађујућом парадигмом McHarg-овог *метода анализе погодности*, у Србији планирање предела има још увек велики број тумачења и интерпретација¹¹. Али евидентна је тенденција напуштања концепта пасивне заштите појединачно вредних природних добара (објеката заштите природе: националних паркова, паркова природе...) у корист концепта заштите и унапређења природе као целине.

Начелни су ставови да „природа“ треба да добије оквире природне средине чију заштиту треба ускладити са циљевима и активностима свих актера у уређењу простора путем јединственог просторног плана. Без обзира на појединачне предлоге о методи израде плана предела као најбољем моделу за овакву врсту планова, и јасно исказане потребе за методолошким изучавањима интерпретације елемената средине (квантитативним и квалитативним) које су употребљиве у просторним и урбанистичким плановима, још увек немамо довољно аргумената да можемо говорити о кораку до Kuhn-ове ране парадигме.

¹¹ Крајем деведесетих година прошлог века публикована је књига *Уређење сеоске територије*, аутора Марка Гостовића у којој аутор план предела, по узору на немачки концепт, ставља у функцију заштите средине.

„Квази“ рани парадигматски период (1990-2007)

Парадигма је и даље отворена са низом неразјашњених питања која окупира пажњу стручне јавности. Крај седамдесетих и осамдесете године је период кад у Европи долази до нових научних сазнања; примена предеоне екологије пружа концептуално нови поглед на културни предео. Под јаким утицајем европских достигнућа у тој области, у Србији се отвара поље истраживања за које би се могло казати да има обресе ране парадигме. Божовић (1989) се у докторској дисертацији *Типови антропогених промена у Боки Которској* бави закономерностима које се могу пронаћи у променама предела, али сада у драгачијем маниру. Тражећи могућа упоришта једне науке о пределу, Божовић анализира различите школе које представљају и научне области које се баве овом проблематиком¹²; предеона екологија, пејзажна архитектура, планирање, наука о граду, архитектура, географија, археологија. Не инсистирајући на превласти једне у односу на друге школе, Божовић, као њихову синтезу, формира концепт културног предела и применом кохерентног скупа критеријума анализира промене које су условиле формирање различитих типова предела у Боки Которској. Концептом културног предела су уједињени дивергентни научни погледи који су територијално повезани у културну, географску и физиографску целину. Овде територијалност значи и јасну границу, односно целовитост, повезаност или „истородност“ оног што се налази унутар тих граница (Божовић, 1989 преузето из Чолић, Јанковић, 1985).

Друга битна карактеристика концепта културног предела је ослањање на историчност предела где се приликом интерпретације историјских процеса и проналажења одређених закономерности могу испитати и сукцесивни облици једне појаве како би се утврдила законитост у њеном мењању. Тако се утврђују границе предела, који се, у културном и етничком смислу, кроз историју јавља као релативно хомогена просторна јединица човеку блиска и прегледна. Кључни елементи који учествују у грађи културног предела представљају чиниоце промена, а таква структура, као целина, одражава карактер и ток процеса у пределу. Структура представља резултанту деловања појединачних чинилаца која у успешним периодима одражава склад, а у кризним несклад међу елементима

¹² Да би формирао методолошки оквир у коме је пратио промене у културном пределу Боке, Божовић ретроспективно прати појам предела и констатује „...концепт културног предела једно је од кључних нових сазнања које своју концептуалну подлогу црпи из прожимања различитих научних области и свеобухватног посматрања околине. Културни предео се поима као свеукупност људских и природних творевина на одређеном сегменту територије. Употребљавају се још и атрибути антропогени - када се истиче разлика између природног и модификованог стања, и урбани - када је утицај града у центру пажње“ (Божовић, 1989).

система¹³. Цикличне промене у структури аутор посматра кроз 4 фазе које су препознатљиве у етапама развоја урбане културе: 1) освајање предела, 2) експанзија града, 3) повлачење градске културе и 4) борба за опстанак (Божовић, 1989)¹⁴.

На примеру Боке Которске, Божовић уводи модел културног предела као територију и концепт, а новим приступом проучавања структуре и промена предела пружа довољно разлога да размишљамо о помолу ране парадигме у развоју планирања предела у Србији. Као образац за планирање предела, овај модел културног предела се није даље развијао чак ни у школи пејзажне архитектуре београдског универзитета. Може се учинити да је разлог у специфичностима подручја истраживања, предела Боке Которске, али када говоримо о могућностима примене, мислимо на примену концепта који је у овом случају независан од простора на ком се примењује. За сада ћемо се задржати на констатацији да је пропуштена прилика да се модел развије и примени до нивоа конституисане парадигме, а разлог, поред осталог, лежи у комплексности и широком дијапазону истраживања и информација које нису биле аутономне у оквиру постојеће школе. У сваком случају, овај модел заслужује да се на њему гради поглед у будућност планирања предела у Србији.

Свеобухватан приступ који је предеона екологија нудила као аналитички модел, послужила је и ауторима Мацури и Пуачи (1992) да прикажу дугорочне промене предела Београда. Једно претходно истраживање које је спровео Мацура (1989) у рубној зони Београда, показало је да су промене социјалних одлика насеља знатно брже од промена у коришћењу земљишта. То је и био основни разлог да се приступи истраживању промена типова предела. Корелацијом између типова предела које су издвојили предеони еколози Forman и Godron, с једне стране, и Naveh с друге, формиран је модел на основу ког су праћене промене предела у рубној зони града Београда. У катастарским општинама, као територијалним јединицама, утврђивано је процентувано учеће једног од три екосистема (као

¹³ У изради модела културног предела пажња је концентрисана на: а) природна својства тла (геолошка грађа, педолошки супстрат, водени токови и вегетација); б) количину и распоред ресурса (вода, обрадиво земљиште, пашњаци, грађевински материјал и гориво) и в) људске творевине у простору (насеља, мрежа комуникација, културне грађевине, производни комплекси и фортификације). Геометријски гледано, реч је о тачкама, линијама и површинама, а оваква подела је карактеристична и за многе радове који се баве анализом простора (Rossi, 1978; Norberg-Shultz, 1980; Lynch, 1974; Божовић, 1989).

¹⁴ Предео Боке Которске се крајем осамдесетих година налазио у фази борбе за опстанак у којој је формирана слика предела састављена од појединачних елемената који су се међусобно сукобљавали и борили за превласт, у којој врви од противуречности и несразмера и која одише хаосом уместо да буде читка. Разлог за хаосом треба тражити у односу локалне заједнице према пределу, која, иако привидно надмоћна, обележена је борбом за опстанак пре него управљањем. Повећавање притиска на околину не значи усавршавање просторног система, већ све мању повезаност и усклађеност процеса који се у њему одвијају. Ниво уређења и структура одражавају савршеност предела (Божовић, 1989).

предеоног елемента) и то природно регулисани екосистем, култивисани екосистем и изграђени екосистем. Модел је конципиран као једнакостранични троугао у који су унешене три екстремне ситуације: апсолутно природни предео, апсолутни пољопривредни предео и апсолутно изграђени предео, који су смештени у темена троугла. У том моделском оквиру је могуће пронаћи сваку појединачну катастарску општину код које постоји различито учешће три наведена екосистема. У моделу постоји девет прелазних варијанти које се крећу од једног ка другом, односно трећем екстремном случају, односно темену троугла¹⁵.

У претходном делу смо представили школу пејзажне архитектуре која је увођењем принципа предеоне екологије била на добром путу да формира моделе који су имали потенцијал да се даље развијају и усклађују са потребама планирања, али као да ни на нивоу једне школе није постојао консензус око владајућег принципа који је коначно теоријски проблем. У исто време, на научној и стручној српској сцени егзистира много старија школа, географска школа која има две призме кроз које посматра предео; једна је традиционална - теоријска географска, а друга је примењена географска - планерска која кроз просторно планирање, крајње прагматично, сагледава и планирање предела.

У географским истраживањима регионализације предео има своје место. Ослањајући се на традицију географске школе регионализације, Тошић (2005) о пределима говори као хомогеним (физиономским) регијама којима се приступа са аспекта издвајања, типологије и класификације предела, као и њиховог планирања и уређења. „Теоријско-методолошка основа издвајања тог вида физиономских регија је развијана под утицајем de la Blash-а која је произашла из посибилистичког односа човека и природе које је утемељено на премиси да је регионална хомогеност последица узајамног деловања природног географске средине и човека организованог у људско друштво“ (Тошић, 2005: 12)¹⁶. Регионални аспект истраживања предела

¹⁵ Види: Macura, V., Puača, M., 1992. Prikaz dugoričnih promena predela Beogrda pomoću modela tipova predela, Glasnik Šumarskog fakulteta, Beograd.

¹⁶ Занимљиво је да се Тошић није ухватио у коштац разграничавања појма предео и пејзаж, што ће у каснијем периоду морати бити дефинисано за потребе израде Генералног плана предела. Позивајући се на став великог броја географа који сматрају да „између хомогеног пејзажа и хомогене регије нема битнијих разлика“, Тошић истиче истраживања немачког географа Otta Schluter-а који, полазећи од Рацелове хипотезе да су исте или сличне функције простора и друштва формирале исте или сличне просторне и друштвене структуре, повезује издвајање и проучавање пејзажа са физиономском регионализацијом (Тошић, 2012). У богатој литератури која говори о истраживањима у овој области интересантан је и рад професора Милојевића, Б. Ж. (1953), Четири типа предела у Сједињеним Државама (*Four landscapes of the United States*), у ком је принципе издвајања комплексних географских регија, заснованих на комбинацији принципа које су трасирали његови претходници, применио на поделу територије Сједињених Америчких Држава у регије називајући их пределима.

има три основна циља: да сагледа предео као целину, да анализира структуру предела и да сагледа улоге елемената структуре, како појединачно тако и синергетски, у развоју, формирању, функционисању и организацији предела. Јасно је да је метода која је коришћена припада групи АВС метода анализе предела која претходи утврђивању циљева и формирању предеоних стратегија. Тошићева свеобухватна анализа, у којој се позива на истраживачко искуство Williama Morris Devis-a, Oto Scluter-a, Carl Sauer-a (оснивача Berkley школе), Carl Richter-a али и многих других, указује на истраживање „предела као научног проблема“ које се наставило и у београдској географској школи. Не оптерећујући своје истраживање утврђивањем терминолошке и појмовне дистинкције између предела и пејзажа, које користи као синониме, овај аутор, истиче вредност истраживања трансформације природног у културни пејзаж, који је трајан процес и одвија се услед креативности човека који се опире ограничењима, како природне тако и друштвене организације (Тошић, 2012). За формирање односа према пределу, као научном проблему, значајно је и истицање Sauer-овог приступа по ком је „географија подређена да објасни еволуцију културног пејзажа (...) полазећи од премисе да је култура агенс, природна основа (медијум), а културни пејзаж резултат интерактивног односа који се одвија на релацији природа - друштво - култура (...) за чије истраживање је примењивао елементе системске анализе: историјско-генетски методолошки поступак и хоролошко начело, на чијим темељима је издвајао специфичне физиономске целина настале кроз интеракцију природа - друштво, тј. регије“ (Тошић, 2012). Са овако обимним наслеђем у географској школи формирана је методологија издвајања физиономских регија на бази морфологије рељефа, антропогених специфичности и степена трансформације геопростора. Милорад Васовић и Јован Марковић¹⁷ су се бавили регионализацијом Србије и Југославије, развили систем који је касније усавршио Вељко Роглић формирајући петостепену хијерархију регионалних таксона различитих територијалних обухвата, и створили основу за касније дефинисање предела као научног проблема и предмета истраживања у планирању предела.

Истраживањем и приказом типова регија, и у оквиру тога предела као хомогене регије, Тошић нас наводи на закључак да, по Kuhn-овом моделу развоја научних

¹⁷ Милорад Васовић и Јован Марковић су се бавили идентификацијом макро, мезо и микро региона Србије и Југославије указујући на битне елементе трансформације физиономије простора изражене начинима коришћења земљишта, организације пољопривреде као елемента економске трансформације простора. Ова регионализација је била основ издвајања предела за потребе израде Студијске основе *“Вредности предела и физичке структуре насеља Србије као елементи културе и идентитета”* која је претходила изради Стратегије Простораног развоја Републике Србије 2018 (2009) и Просторног плана Републике Србије 2010-2020.

парадигми, можемо говорити о географској школи која дефинише научни проблем али само у делу теоријског приступа истраживању предела. Још увек се не може говорити о раној парадигми јер не постоје и различите методе планирања предела које се у пракси надмећу за примат.

У оквиру географске школе, о моделу планирања предела се говори кроз призму просторног планирања у којој ова идеја и пракса трпи две врсте критике. Најчешће су то оне које се односе на немерљивост појединих елемената предела, који се покушавају наметнути као вредности у простору, односно за поједине параметре стања тешко је или немогуће наћи квантитативну одредницу. Такви су елементи „непланибилни“, па вредновање и планирање предеоних елемента није могуће спровести системски. Иако је постојање „непланибилних“ елемената карактеристично и за друге видове планирања (економско и социјално) оно се планирању предела наметало као најозбиљније ограничење. Постоји и она друга врста наслеђених критика из планерских професионалних кругова који планирање предела виде сувишним и паралелним постојећем систему просторног и урбанистичког планирања. У исто време, неспорна је потреба за конзервацијом предела као логичном последицом вредновања које се спроводи кроз политике планирања у националним парковима, али постоји и она одредница лепог коју је тешко превести у планерске циљеве и политике, а још теже у специфичне режиме управљања и коришћења. Очигледно је да планирање и конзервација подразумева и оне просторе који се налазе у унутар урбанизованих зона и пољопривредног земљишта, а посебну естетску и амбијенталну вредност могу имати и археолошки и културно-историјски споменици. Иако је на самом почетку пракса планирања предела била везана за националне паркове, па се недоумице и дилеме конзервације предела разматрају у оквиру њих, дилеме око дефинисања циљева конзервације су универзалне, преплићу се и стапају кроз теорију и праксу, и крећу се у оквиру дихотомних принципа: *сачувати за* и *сачувати од* (Ђорђевић, 1995).

Потреба за планирањем предела као видом планирања у Србији се појавила у тренутку када су еколошки интереси јавности потпуно потиснути од стране економских тј. максимизирањем профита. Простор је под притиском изгубио аутохтоне карактеристике и требало је понудити алтернативни механизам просторног плана који би могао да пружи помоћ у сегменту јавног интереса, који све више губи тржишну утакмицу. Отуд се у логичној секвенци фаза планирања предела: анализа - вредновање - синтеза - планирање - заштита, ова последња јавља као главни циљ планерске акције (Ђорђевић, 1995).

Износeћи *pro et contra* ставове светских искустава Ђорђевић се критички односи према њима налазећи многоструке разлоге за индиферентност, првенствено државе према новом планирању. „Сваки план и политика уређења предела угрожава постојећи економски и интересни *status quo* елементима који репрезентују мишљење јавности о простору у коме живе, као и предлоге за његово очување или побољшање. Противљење планирању предела постоји и у стручним и научним круговима, а разлози нису само неуједначена и недовршена терминологија (што је карактеристика и многих других научних и стручних дисциплина) или непознавање суштине проблема планирања предела, већ и одређена нелагодност према планској акцији која у себи садржи и доста субјективних оцена и елемената који се тешко вреднују (као што је естетска компонента предела)“ (Ђорђевић, 1995: 186). И поред свих недостатака, аутор заступа мишљење да је планирање предела неопходно и да му треба дати подршку са највишег нивоа државе, и то унапређењем постојећег система планирања као и увођењем јачег методолошког и легислативног инструментаријума за потребе решавања еколошких проблема, попут обавезе израде просторног плана предела (Ђорђевић, 1995).

У атмосфери постојања више различитих теоријских приступа планирању предела појавила се потреба за планом који ће се аутономно или синергетски бавити пределом. У следећем кораку је идеја преточена у инструмент Закона о планирању и изградњи који је усвојен 1995. године. Генерални план предела је постао један од урбанистичких планова. Закон је донесен а није било одговара на питања¹⁸: *Шта је предео и које су му границе? Који је метод израде Генералног плана предела? На који начин применити премису одрживог развоја као императива планирања простора у националним парковима и парковима природе, ако је то био циљ овог плана? Која су најважнија институционална питања планирања предела?*

Први корак је био дефинисање предела и утврђивање његових граница. Термин је дефинисан у оквирима географске школе: „одомаћена таксономска одредница која подразумева типичну просторну (територијалну) јединицу, коју треба разликовати од појма пејсаж, крајолик и слично, јер појам предео подразумева типичну структуру. Док пејсаж представља спољашњу манифестацију процеса у којима је предео формиран. Пејсаж исказује физиономију предела“ (Љешевић, Дабић, 1996)¹⁹. Из

¹⁸ Види: *Планирање и уређење предела* (1996) са истоименог скупа који је организовало Удружење урбаниста Србије.

¹⁹ Појам је дефинисан у односу на *landscape* и *landschaft*, термине који се користе у енглеском односно немачком говорном подручју. Научна и стручна јавност се сложила да терминима одговара термин предео.

окриља исте школе, с обзиром на теоријско и практично наслеђе регионализације, логична је и очекивана концептуализација предела као променљиве структуре, која функционише захваљујући хоризонталним и вертикалним везама компонента²⁰, а исто тако предложен је и циљ планирања предела: *функционална заштита у циљу обезбеђења оптималних функција да би се искористили услови и ресурси*. Дефинисана је и функционална заштита која у случају конзервације природних предела подразумева научно и едукативно коришћење, као и очување и унапређење естетских и амбијенталних вредности које се непримереном изградњом доводе у питање (Љешевић, Дабић, 1996).

За разлику од претходног а по узору на немачка искуства, у раду *Планирање предела*, Цвејић (1996) тај појам дефинише као оруђе заштите животне средине које се базира на принципима предеоне екологије. Предлог за модел израде Генералног плана предела изведен је из конвенционалног процеса планирања. Фазе израде плана су:

- Концепција развоја предела;
- Издвајање предеоних целина или јединица;
- Инвентарисање и процена структуре предела (анализа погодности);
- Процена постојећих и планираних коришћења или делатности кроз њихове визуелне и еколошке утицаје тј. оштећења (анализа утицаја);
- Алтернативе коришћења;
- Сет мера за минимизирање конфликта у коришћењу простора,
- Вредновање алтернатива,
- Решења Генералног плана кроз етапе (Цвејић, 1996)²¹.

²⁰ Структура предела омогућава његову адекватну детерминацију, издвајање и разликовање од осталих предела, али типизација предела је крајње антропоцентрична и везује се за учешће антропогених и природних садржаја. Подела простора на мање просторне целине је веома сложен задатак, а према Љешевићу (1996), као најнижи облик просторне организације у оквиру предела издвајају се локалитети и типшки геокомплекси - екосистеми. Методолошки проблем издвајања предела своди се на установљавање њихове типичности, детерминацијом њихових граница, у оквиру јединственог мозаика. Тиме се конституише предеони мозаик, који у ширем контексту ствара регион. Прва асоцијација на предео је да је он природна творевина (Љешевић, 1996).

²¹ Специфичност овог методолошког оквира је у процесу дијагнозе предела, односно у процени структуре предела и појединих атрибута средине, као и њихових међусобних утицаја. Дијагноза предела треба да, у анализи погодности, одговори на питање за које коришћење, односно, за коју комбинацију коришћења је погодно које земљиште, а у анализи утицаја, односно ризико анализи, треба да утврди који су негативни утицаји планиране комбинације коришћења. Оваквом дијагнозом предела могуће је добити најпогодније локације за различита коришћења земљишта, подручја заштите природе и делова предела који су вредни за очување и унапређење слике предела, као и оне просторе које треба сачувати, слободне и неизграђене као потенцијал за успостављање система зелених и отворених површина. Други значајан допринос овог модела, у односу на конвенционалан планерски, је и одређивање скупа мера за минимизирање конфликта у коришћењу простора са становишта уређивања предела, очувања структуре и слике предела (Цвејић, 1996).

Законом су била дефинисана подручја за која се радио овај план и то у широком дијапазону отворених подручја, тј. комплекса различитих величина у природним, управљаним, култивисаним, урбаним и субурбаним или деградираним пределима (шумски и агро комплекси, комплекси заштићених природних добара, подручја сливова, рекреациони и туристички комплекси, бањска и климатска места, али и отворени простори једне или више општина). И по свом просторном обухвату, односно специфичности, овај план је био специјализован само за просторе у којима преовлађују биоекосистеми над техноекосистемима, чиме је умањена улога плана предела у односу на ону коју има у свету, тј прожимање кроз целокупно планирање (Цвејић, 1996).

Да нема неинтересантних простора, када се ради о планирању предела, тврди и Јојић (1996), наводећи примере разрађених методолошких приступа, од оних првобитних са акцентом на заштити, до савремених који се поклапају са теоријом одрживог развоја. Међутим, код формирања методологије овај аутор показује дозу скепсе поводом увођења нових метода. Сматрајући да је планерско наслеђе тешко превазићи, он предлаже унапређење методологије просторног планирања увођењем сегмента који се бави пределом, односно планирањем предела. По мишљењу Јојића, афирмација планирања предела се може остварити унапређењем укупне методологије просторног планирања, што се остварује програмима истраживања основних наука и технолошког развоја, а посебно метода везаних за планирање предела који би развили моделе за оцењивање предеоних структура, међусобних утицаја и начина формулација алтернатива²².

Иако би се претходна расправа могла разумети као *артикулација ране парадигме*, која је још увек отворена са низом неразјашњених питања, она ипак не наговештава да ће и један од модела планирања предела заживети. И даље се расправе о

²² Аутор предлаже: а) немачки модел развојно-планског оцењивања (према Guldager-у и Pfening-у) који дефинише „преплитање утицаја предела са постојећим и планираним коришћењем применом методе Kimschtat-a“; б) *Orbi* систем регионалног планирања предела који је развијен на основу експертског и хеуристичког модела Ј. McNarga (у растерском систему 200 x 200 метара кодирана су 23 елемента који описују различите особине земљишта и дају резултат у вредносној скали од 1 до 5 са коначном информацијом где је погодно земљиште за лоцирање: становања, пољопривреде (екстензивне и интензивне), индустрије и рекреације); в) *Metland model* (Metropolitan Landscape planning model), који је конструисан као интерактивни компјутерски систем који генерише и процењује утицај алтернативних решења на предео (Јојић, 1996). Поред ових модела Видер-Милошевић предлаже методу која се од конвенционалне израде просторних планова разликује у интерпретацији података: картирање биотопа и вредновање предела сагледава могућа оптерећења која ће угрозити или већ угрожавају структуру и функционисање предела (Видер-Милошевић, 1996). Види: Видер-Милошевић, В., 1996. План предела и спровођење заштите и унапређење заштићених природних добара, *Планирање и уређење предела*, Удружење урбаниста Србије, Београд.

пределима задржавају у оквиру природних предела, који су често поистовећивани са националним парковима, што указује да ни у теоријским оквирима не постоји друштвено разумевање предмета и домена планирања предела.

Неспорно је да је одрживост као образац развоја покренуо лавину нових захтева пред сам процес планирања. Од почетка деведесетих година ради се на развијању такозваних хибридних планских модела који треба да обухвате целину процеса заштите и интегралног развоја. Научна и стручна јавност је имала императив да истражи однос између економских и еколошких аспеката и да развије поузданији теоријски и методолошки оквир планирања развоја и заштите простора. Природни предели су се наметули као лабораторије, пилот подручја за израду програма, планова и пројеката који би постали образац за примену одрживог развоја у планирању простора. У оквирима Просторних планова посебне намене, планирање предела је наишло на делимично разумевање тадашњих планера и урбаниста, али опет у оквирима природних предела са наметнутом методологијом која је била разумљива владајућој урбанистичкој пракси.

Средином деведесетих година прошлог века, у Србији се акумулирало завидно искуство у планирању заштите и развоја националних паркова, али уједно је дошло и до спознаје о појединим контроверзним моментима о којима говори Вујошевић у раду *Интегрално планирање, заштита и уређење природних предела* (Вујошевић, 1996). У првом плану је однос између економског наспрам еколошког рација и критеријума у развоју и заштити простора. Разлике постоје у разумевању појма одрживи развој и његовој интерпретацији приликом планирања природних предела. Могућности акције ограничене су капацитетом средине, као што и различити плански приступи пружају неједнаке могућности за конципирање и спровођење развоја и заштите који би били међусобно усклађени. Одрживост, као општа парадигма развоја, има свој квалитативни одраз који, без обзира на свој „прогресивни набој“, има суштинску контроверзност у хетерогености значења у различитим срединама, што је последица различитих вредносних система, као и у различитим критеријумима одрживости који су спецификум историјског и географског контекста. На ову аномалију је упозоравао и Перишић (1974) када је идеја била у самом повоју и наметала се планирању кроз обавезе у оквирима животне средине и екологије.

Фундаментално важно питање за планирање природних предела Вујошевић (1996) види у економском и биолошко-еколошком разумевању одрживости, односно њиховим различитим приступима. Економска концепција рачуна на

стабилан и висок економски раст у ком је акценат на одржавању економских процеса, тржишта и селективних интервенција државе (јавних власти) у одржавању постојеће равнотеже интереса и моћи, што претпоставља супрематију економских критеријума у односу на све остале, па и билошке (еколошке). Општа билошко-еколошка парадигма одрживости, блиска планирању предела, полази од неопходности одржавања еколошких система и структура (чији су део и људи и њихове заједнице). Афирмишући економски приступ, као напор да кроз „колонијалистички наступ преводи велики број неекономских категорија у економске, екологија није одмакала даље од израде рудиментираних концепција и шема о „недодирљивости“ природних система и њиховог суштинског значаја за одржавања опште равнотеже“ (Вујошевић, 1996).

Оно што једино занима економисте, како тада тако и данас, је цена коштања одрживости средине, односно, колики је њен капацитет средине (одрживи, апсорптивни, носећи капацитет). Од капацитета се очекује утврђивање горње границе капацитета средине (могућност да прими различите отпадне материје) и дефинисање доње границе елемената средине који омогућавају одрживост система. За екосистеме не постоје сазнања овакве врсте, а тешко их је и очекивати, јер су они комплексни и нелинеарни, и за њих су карактеристични временски помаци, дисконтинуитет, прагови и ограничења.

Плански приступ уређивању природних целина кретао се у два правца: или развој или заштита. Појединачне манифестације приступа које су наглашавали критичари тог времена, према Вујошевићу, биле су следеће: а) пропозиције о заштити се не заснивају на продубљеним увидима у прагове еколошке осетљивости и капацитета подручја и нивое који гарантују стабилност екосистема, насупрт томе природно добро (национални парк, предео или резерват) се проглашава у одговарајући статус без претходне одговарајуће истраживачко-сазнајне грађе; б) по правилу, политике су у великој мери неселективне (као последица неселективног прописивања режима коришћења простора) што од самог почетка ограничава развој и оних активности које, погодно лоциране и контролисане, не би деградирале природу подручја; в) рестриктивност таквих политика управљања је против интереса локалног становништва, г) како систем економских стимулација/дестимулација / компензација по правилу није развијен упоредо са инагурирањем природног добра, то „индиректно“ стимулише нелегално коришћење природних ресурса, доводи до конфликта и отежава спровођење декларисане политике (Вујошевић, 1996: 44).

Без обзира на оштре критике које су долазиле из пера економиста и планера, свако из свог домена, главни и најжустрији носиоци критике просторних планова

подручја посебне намене били су, и остали, биолози. Они траже да се заустави даљи развој туризма, сматрајући да је у неким националним парковима еколошки капацитет пробијен већ изграђеним садржајима. Дабић тврди (1996) да је за свеопшту ревизију планова посебне намене за националне паркове понајвише „крива“ критика развоја и уређења подручја Националног парка Копаоник и његов просторни план. Француски модел националних паркова који поред заштите, презентације и научног истраживања рачуна и са активностима које нису у супротности са доминантном наменом, већ су јој комплементарне, био је узор за израду Просторног плана подручја посебне намене за Национални парк Копаоник. Да би се изашло у сусрет свим изазовима стратешког управљања развојем националних паркова, и да би се умањили конфликти различитих коришћења, Дабић (1996) предлаже да се формира стално тело компетентно за научно-стручну арбитражу програмских и планских докумената, састављено од еминентних и угледних представника оних наука и струка које суштински учествују у развоју и заштити природних вредности. Он помиње поред еколога, биолога, шумара, архитеката, економиста и пејзажне архитектке.

Ревизија Просторних планова подручја посебне намене имала је у фокусу праксу изградње у националним парковима, која је веома често на удару критике. Зато Марић (1996) подсећа на речи Дерока да је непревазиђени пут ка стварању нових вредности, још увек, ослањање на традиционалне елементе организације насеља и архитектуре објеката, специфичне за одређену регију или субрегију, и да се при планирању у природним пределима не сме занемарити идеја о препознатљивости и оригиналности. При томе је детаљно познавање карактеристика и специфичности подручја сваког појединачног локалитета насеља изузетно важно за изградњу насеља. Зато је потребно припремити добру студијско-аналитичку симулацију и моделе дугорочног утицаја на природу (Марић, 1996).

У групи институционалних проблема јавило се много дилема појавом Генералног плана предела док су, на другој страни, Законом о планирању и изградњи из 1996. изостављена два просторна плана: Просторни план општина и Детаљни просторни план. Изостављене су Урбанистичке уређајне основе, а уведени су Генерални план мреже инфраструктуре, Регулациони план насеља и Урбанистички пројекат. У недоумици, Ференчак поставља питање: „(...) због чега је у закону изостављен Просторни план општине који је у свом склопу могао да решава питања предела и инфраструктуре, а и свих осталих проблема развоја простора општине истовремено, да би се потом субституисао плановима који су специјалистички

оријентисани и у којима би, због тога, могао да изостане свеобухватан приступ просторним чиниоцима“ (Ференчак, 1996: 225). Аутор не умањује вредност идеје о плану предела, али разлоге за редуковану „експлоатацију“ такве могућности, која може добро да изрази неке концепте на врху светских трендова планерске главне струје, налази у конкретном неискуству у практичном коришћењу ове врсте планова, а отуда и у немању конституисаних и испробаних стручних тимова. Али постоје случајеви у којима план предела има сасвим извесне практичне задатке, и то у оквиру (Ференчак, 1996):

- планске обраде рубних предела великих или експанзивних градова и конурбација;
- планске обрада делова општине посебно значајних за развој туристичких мотива или обрада сеоског туризма у целисти;
- обраде делова територије који су еродирани интензивном пољопривредом или експлоатацијом сировина којима је потребна рекултивација;
- обраде група засеока или ређе изграђених подручја, где је однос природних и изграђених објеката такав да је пејзажно-урбанистички приступ планирању погоднији од архитектронско-урбанистичког.

Ференчак је изнео и своја размишљања и неслагање са местом плана предела, односно његовим смештањем у групу генералних планова, сматрајући да величина територије плана предела превазилази величину генералних планова, што за собом консеквентно повлачи и детаљност израде, време и трошкове анализе и израде плана. Афирмација овог плана се остварује и кроз садржај делова насеља и група кућа јер је то прилика да се реше противуречности и несклад између различитих елемената предела. *Остало је нејасно зашто се за бањска места траже генерални урбанистички планови када су планови предела као створени за овакав тип насеља и зашто се за националне паркове и паркове природе не раде планове предела већ просторни планови подручја посебне намене* (Ференчак, 1996).

Остала су и многа друга отворена питања. Да ли се планови предела доносе само ако их затражи неки просторни план, или општина може да их по својој потреби доноси и оцени?²³ Која струка треба да буде овлашћени урбаниста за израду планова предела? Како се реализује план предела када урбанистичка дозвола и грађевинска дозвола овде нису довољно значајни инструменти?

Тражење одговора на већину ових питања је препуштено времену и активној пракси, која је реаговала у односу на општу економску и политичку атмосферу у

²³ Постојала је и препорука да је најбоље да општина донесе одлуку, али то је остало законом необавезујуће.

земљи; генерални план предела није „опстао“ и више није део система планирања предела у Србији.

На крају, сложићемо се са коментаром Миодрага Ференчака: „Један од разлога за увођење посебне врсте плана „Генералног плана предела“ био је и то да се уски рутински устаљен састав урбанистичких тимова промени и обогати новим и неопходним специјалистима из области које су блиске природним наукама. Пејзажни архитекти су овде у жижи специјалистичких потреба, али природа задатка може тражити још уже и ређе специјалности (...) С друге стране није разматран, сразмерно потреби, најважнији, директан мотив увођења плана предела - нега и одржавање природних елемената у пределима угроженим урбанизацијом или експлоатацијом природних ресурса, односно обезбеђивање одрживе компензације природних и изграђених елемената у посматраном пределу, јер претпостављамо да би то требало да буде главни мотив специјалистички упућених аутора“ (Ференчак, 1996: 227).

Крајем прошлог и почетком овог века у српском планирању се појавило више школа које су промовисале образац тумачења и интерпретације предела. Међутим, ниједна од школа није добила примат који се као модел примењивао у планирању простора. И даље је владала скепса да би оваква врста плана само довела до дуплирања тема и компликовања већ сложеног планског процеса. То су разлози због којих и даље не можемо да кажемо да се планирање предела у Србији налази у фази Kћun-ове (1973) ране парадигматске фазе, али зато можемо казати да се стварала атмосфера за њено наступање.

Рани парадигматски период (2007-...)

Карактеристике периода ране парадигме су: *једна или више школа које промовишу парадигму и потискују остале*, али постоји и низ неразјашњених питања која заокупљају стручну тј. научну јавност.

Атмосферу планирања предела у Србији почињу да формирају обавезе које је Србија преузела ратификацијом Европске конвенције о пределима. У академским круговима је почело, истина спорадично, да се говори о холистичкој концептуализацији предела. Цвејић са сарадницима (2008)²⁴ се бави истраживањем

²⁴ Као одговор на новонастале околности, у припремном периоду за потписивање конвенције, на Катредри за планирање и пројектовање у пејзажној архитектури, Одсека за пејзажну архитектуру и хортикултуру Шумарског факултета у Београду, урађена је Студија *Типологија предела Београда за потребе примене Европске Конвенције о пределима*. Коришћено је Британско упутство за Процену карактера предела (Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland,

метода тумачења и интерпретације предела у контексту Европске конвенције о пределима.

Следећи принцип хомогености, у Студији *Типологија предела Београда за потребе примене Европске Конвенције о пределима* предео је дефинисан као географско подручје са „јасном и препознатљивом шемом предеоних елемената који се доследно појављују у одређеном типу предела“ (Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland, 2002.) Применом методе карактеризације (на основу сличне комбинације геологије, топографије, хидрологије, вегетације, историјског коришћења земљишта и шеме насеља), издвојени су и класификовани типови предела на подручју територије Административног подручја Београда (Слика 17). У оквиру ових микро хомогених регија издвојени и варијетети као појединачна, јединствена, изолована географска подручја индивидуалног карактера и идентитета.

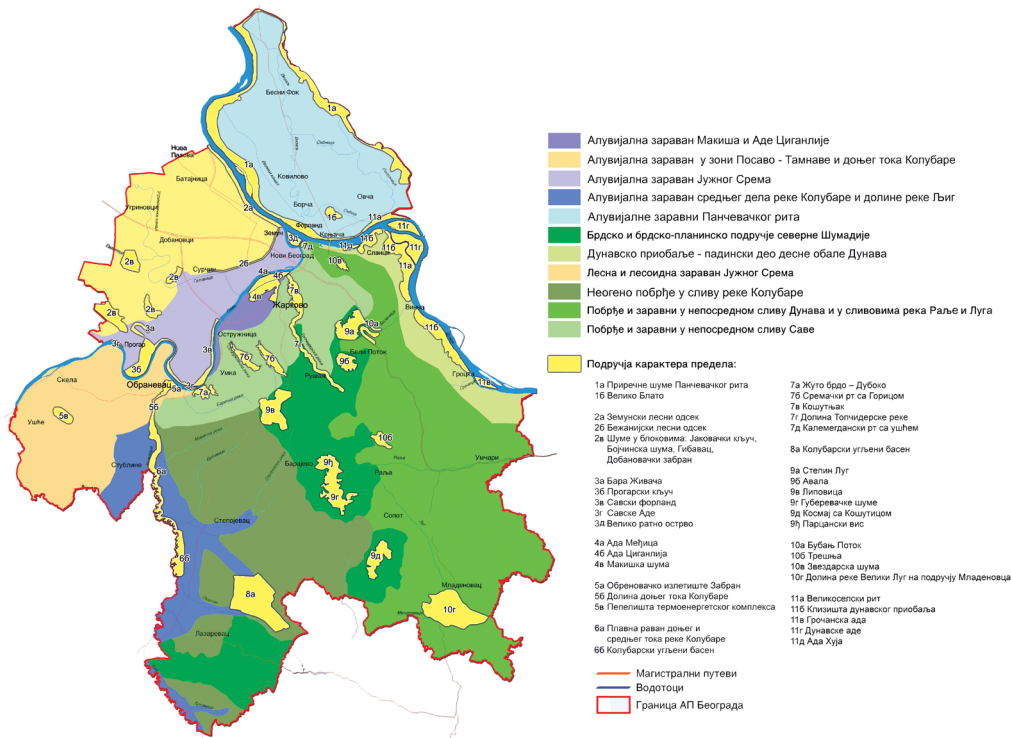
Методом карактеризације предела су дефинисане:

- границе типова предела и положај на територији Административног подручја Београда;
- кључне карактеристике типова предела које формирају предеони образац који је настао интеграцијом физиографског, еколошког, културног и естетског обрасца.

Сврха студије *Типологија предела Београда за потребе примене Европске Конвенције о пределима* била је да стручној јавности укаже на много планибилније тумачење и интерпретацију предела које, кроз карактер предела, указује на вредности којима свеукупан процес планирања простора добија на квалитету. Реакција стручне јавности у интерпретацији рецензената Студије се односила на: „(...) препоруку да се студијски материјали и планови сличног садржаја, законски подрже као обавезујући и интегришу у актуелне планове који се у најширем баве простором (...)“ (извод из рецензије Студије). С обзиром да је ова метода примењена на административном подручју Београда, и да је примењивост методе неспорна, у следећем кораку је потребно пронаћи њено упориште у моделима планирања који се примењују у систему планирања простора. Искуство и резултати Студије су усмерили даљи ток истраживања у овом раду - *тражење оптималног модела просторног развоја на националном нивоу* којим се инструише његова примена, кроз одговарајуће методе (методе карактеризације), на ниже нивое планирања.

The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Department of Landscape University of Sheffield and Land Use Consultants, 2002), које је прилагођено локалним условима.

Слика 17. Карта типова предела Административног подручја Београда (Извор: Цвејић et al., 2008)

Из претходних разматрања намеће се констатација да се теорија планирања предела полако помера ка раној парадигми у којој пејзажне архитекте преузимају одговорност, промовишу парадигму. Епистемиолошки оквир и корени планирања предела у Србији се засигурно налазе у домену еколошке научне теорије: планирање у складу са природом што подразумева неопходну умереност и развијање карактера предела као доминирајућег обележја у пределу. Принцип инклузије и холизма је почео да добија и епитете друштвено разумљивих: концепт културног предела и регионални аспект истраживања предела као целине (сагледавање улоге елемената структуре, појединачно и синергетски, у развоју, формирању, функционисању и организацији предела). Без обзира на оспоравање вредности планирања предела као дела свеукупног планирања простора, подржавамо ставове да је потребно *размотрити филозофију планерске струке у релацијама између осталих струка које планирање обухвата, сагледати процесе уместо парцијалних резултата и изолованих планова, размотрити прелазак са концепта интердисциплинарности на концепт трансдисциплинарности („оплођивања“ методологија) у новом приступу планирању простора.*

Евидентно је да је почетком деведесетих постојало довољно знања које је могло да учврсти концепт планирања предела, али питању његове операционализације (институционализације) се у суштини приступило са позиција *организоване*

пристрасности која засигуно није била пристрасност пејзажних архитеката. Данас је ситуација другачија. Проблематику институционализације планирања предела применом Европске конвенције о пределима, као метафоре нове теоријске парадигме, треба сагледати кроз призму организоване пристрасности пејзажних архитеката и њихове улоге у том процесу.

4.2. Институционализација: планирање предела у систему планирања простора Србије

Када се говори о формалној институционализацији планирања предела у Србији обично се мисли на период од 1996. до 2003. године када је план предела формално припадао систему планирања у Србији. То је било време када је Закон о планирању и изградњи промовисао Генерални план предела, из ког данас баштинимо вредно искуство о заблудама и грешкама које су довеле до његовог изузимања у креирању новог Закона о планирању и изградњи из 2003 године. Прегледом еволутивног процеса институционализације планирања предела нисмо могли да заобиђемо директан утицај научних и стручних расправа које су неформално утицале на процес израде планова у тражењу оптималног модела. То је утицало да смо развој институције планирања предела поделили у три фазе:

- Прва фаза до 1995: Трагање за оптималним моделом планирања предела *по себи*;
- Друга фаза од 1995 до 2003: Генерални план предела: планирање предела као законодавна обавеза;
- Трећа фаза од 2003 до 2007: Планирање предела изван планске легислативе: изазов потписивања *Европске конвенције о пределима*.

Трагање за оптималним моделом „планирања предела по себи“ (до 1995)

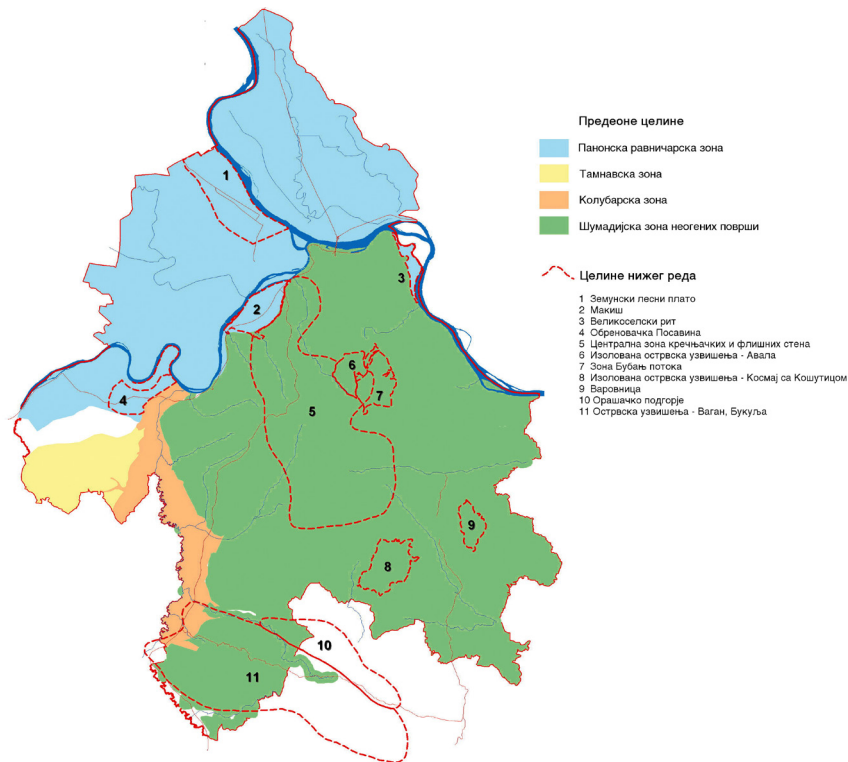
Период седамдесетих и осамдесетих година прошлог века можемо сматрати акумулацијом знања и искуства у области тумачења и интерпретације предела који су артикулисани кроз концепт њихове заштите који је претходио концепту планирања *за* предео. То је био оптималан модел у ком су се сви актери планирања добро сналазили; предео је у планирању простора поистовећиван са просторима заштићених природних добара, а заштита природних вредности је била логичан планерски задатак, који је карактеристичан и за предпарадигму и почетак развоја идеје планирања предела у свету.

Али говорићемо и о мало другачијем погледу на предео у Просторном плану града Београда, израђеном 1980. године у Заводу за планирање развоја града Београда.

План је не само наговештавао, већ је у методу израде, садржаја и одабиру циљева поставио стратешки концепт који је пратио еколошки модел развоја града на ужој и широј градској територији, будући да је планирањем мреже насеља и другим решењима предвидео заштиту предела и спречавање ширења конурбације на ширем метрополитенском подручју. Захваљујући том плану су настала београдска насеља на ораницама заталасаног шумадијског побрђа (Бојовић, 1996).

Трагом афирмативне оцене плана Београда из 1980. године, која је посебно интересантна за даљи ток овог истраживања, сазнали смо да је руководилац плана био професор Милинковић. Теоријски концепт оквирног плана предела, о ком је било говора у претходном поглављу (погледај поглавље 4.1), примењен је у Просторном плану Београда из 1980. године.

Слика 18. Карта поделе београдског подручја на предеоне целине (Извор:Просторни план Београда,1976)

У трагању за оптималним моделом, аутор је применио владајућу теорију планирања предела тог времена: дефинисао је циљеве заштите, али је и променио границе предела. Београдски предео је сагледао у ширим регионалним границама, поделио га на предеоне целине издвајајући у свакој од њих карактеристичне елементе. Критеријуми за поделу су били из хоролошког домена, али само постојање потребе да се територија подели на предеоне целине, а ове касније на подцелине у којима

се издвајају вредности које су карактеристичне и типичне, говори о потеби за планирањем које се усклађује са капацитетима предела (Слика 17). У оквиру сваке од предеоних целина издвојене су карактеристичне вредности као и оне на које је потешно обратити пажњу приликом планирања. Овакав приступ је допринео да се и данас о плану говори веома афирмативно.

Генерални план предела: планирање предела као законодавна обавеза (1995- 2003)

Увођењем Генералног плана предела у Закон о планирању и уређењу простора и насеља 1995. године, направљен је корак даље у трагању за формом институционализације планирања предела. У Архиви Министарства за капиталне инвестиције, које је наследило надлежности Министарства за грађевине, могу се пронаћи само три израђена и усвојена Генерална плана предела (Генерални план предела “Филијала” (1997), Генерални план предела “Средње брдо”(1997), Генерални план предела “Језеро”(1997).

У сва три случаја обрађивач плана је био Завод за урбанизам Војводине из Новог Сада. У тимовима који су учествовали у изради планова било је професионалаца различитих струка, али не и пејзажних архитеката. Руководилац израде плана био је инжењер архитектуре. Предмети израде планова су били деградирани предели: угашени копови лапора и кречњака, простори у завршним фазама експлоатације који су механички оштећени, односно, простори којима је неопходна рекултивација. У ствари, то су били пројекти рекултивације што подразумева физичко обликовање терена (физичку рекултивацију) и припрему подлоге (насипање хумуса) са садњом одговарајућих култура (биолошка рекултивација). „Циљ је отклањање последица деградације терена тј. уклапање предела у околни простор” (Генерални план предела “Средње Брдо”, 1997).

Предмет рада генералног планирања предела из деведесетих година прошлог века је „предео као проблем“, а очигледна је и функционална веза између концепта планирања и методолошких поставки које не одговарају теоријској поставци:

- Процедура израде ових планова одговарала је изради урбанистичких планова са пројектантском методологијом;
- Није поштован општи метод планирања предела који је подређен доминантној улози заштите, неге и уређења предела;
- Термин предео је врло немушто употребљаван, што нас упућује на констатацију о неразумавању теоријског домена и методе планирања предела од стране обрађивача.

Логичан је даљи след догађаја: од 2003. године план предела више није део Закона о планирању и изградњи. *Где и како је изгубљен план предела и зашто га креатори новог Закона нису уврстили у обавезне планове?* Одговори се налазе у следећим констатацијама²⁵:

- План предела нема традицију у планирању у Србији, а када се појавио 1996. године у Закону о планирању и уређивању простора, појавио се у групи урбанистичких планова, где му по намени, циљевима и методологији очигледно није било место;
- Урађен је веома мали број планова предела (Завод за урбанизам Војводине), са јасним циљем: рекултивација деградираних простора у објекту заштите природе - Националном парку Фрушка Гора;
- Руководиоци планова су били инжењери архитекте који нису разумели природу, методологију и циљеве израде планова предела.

Разлоге за овакав след догађаја треба тражити и у друштвеном окружењу које диктира однос према плановима и планирању; *период између 1992. и 2002. године био је период опште дерегулације* када је у Србији „влада“ непланска градња, када је изграђено готово милион објеката без грађевинске дозволе. То је било време потпуног одсуства просторних и урбанистичких планова. Једини планови који су тада рађени били су детаљни урбанистички планови, а дозвола за изградњу је могла да се добије преко урбанистичког пројекта. Детаљни урбанистички планови су били планови непосредне реализације и служили су као покриће за легализацију нелегално изграђених објеката. Будући да се планом предела није могла добити дозвола за градњу сматран је непотребним.

Израда Генералног плана предела је домен деловања урбаниста (инжењера архитектуре), па се план тумачио као документ којим се одређује структура предела кроз намену површина и дефинисање функционланих зона (становање, зелене површине - шумске и парковске) док се о инфраструктурним објектима говори засебно, као да не припадају истом пределу. Методолошки приступ не доноси никакве новине, преузет је из урбанистичког планирања (с акцентом на природне елементе предела), што само потврђује доминирајући детерминизам који подржава непостојање комуникације са пејзажним архитектама.

Приликом израде новог *Закона о планирању и изградњи* (2003) законодавац је формирао приоритете који су се односили на легализацију објеката, увођење

²⁵ Одговор на ово питање дали су креатори Закона о планирању и изградњи 2003. (Сл. Гласник РС бр. 47/2003).

просторног реда, а посебно на правила изградње, обнове и ревитализације великих инфраструктурних система и објеката, где за предео, као појам и објекат истраживања и интервенције, више није било интересовања. Опстанак Генералног плана предела у новом Закону о планирању и изградњи није озбиљније разматран. Истовремено, урбанисти (инжењери архитекте и просторни планери), који су имали велики утицај у креирању законских решења, нису имали интереса да и даље раде на изради ових планова. У основи ове констатације је и веровање да је кључни проблем сваког модела, а у овом случају говоримо о моделу плана предела као једном од генералних планова, степен остварене компатибилности са светом у ком ће деловати. Генерални план предела је добар пример модела који своју неефикасност, и коначно нестајање из законодавног оквира, добрим делом дугује неразумевању и неприхватању од стране друштвене и стручне јавности.

Планирање предела изван планске легислативе: изазов потписивања Европске конвенције о пределима (од 2007-...)

Потписивање Европске конвенције о пределима 1997. године није утицало на праксу планирања у Србији. Очекивало се да ће академска расправа из оквира теорије ући у праксу. Законодавна процедура је била ограничавајућа: правни поступак је подразумевао корак *ратификације* Конвенције која након тога постаје законска обавеза²⁶. Ипак, у Предлогу за потписивање Конвенције сугерисано је да се за примену овог новог споразума у области законодавства пронађе место у постојеће или формира независна институција (Васиљевић et al., 2007). У међувремену је однос према пределима који је у изради просторних планова текао утврђеним, познатим стазама, заправо, враћен корак уназад у еволуцији парадигме; *домен планирања је враћен на поље заштите предела.*

Израда Просторног плана подручја посебна намена Парка природе „Голија“ је почела да се овија у време када је још увек на снази би Закон о планирању и изградњи из 1995. године. Планерским приступом је потврђено трајање традиционалне природне везе планирања и предела. Један од планерских циљева је био усмерен на очување природних вредности, где се предео нашао на врху лествице као интегративно поље, платформа за очување свих облика диверзитета: предеоног, екосистемског, специјског и генетичког. Декларативно, али ипак вредно помињања за даљу расправу у овом раду, ППППНПП „Голија“ уводи појам

²⁶ Европска конвенција је ратификована 27. маја 2011 године, Указом о проглашењу Закона о Европској конвенцији о пределима (Сл. Гласник РС бр. 4/2011).

културног предела, као интегралне вредности природних и културних елемената у простору. „Цело подручје Просторног плана се, на основу типизације предела, сврстава у културни предео, подтип - природи близак културни предео, чија слика, као таква, сагласно међународној Конвенцији о заштити предела, јесте основни предмет заштите и очувања. У оквиру овога предела се издвајају комплекси биотопа са изразитим представницима врста: шуме и експлоатационе шуме, отворена подручја са појединачним дрвећем и шумарцима, отворена подручја на сувим стаништима, њиве, ливаде и пашњаци, стајаће воде и тресаве, текуће воде и насеља (ПППНПП „Голија“, Сл. гласник РС, бр. 16/2009). Када се говори о дискурсу заштите предела, извод из просторног плана је у једном делу индикативан; обрађивач плана званичан назив „Европска конвенција о пределима“ преименује у Конвенција о заштити предела. Већ смо констатовали да је однос према пределима враћен корак уназад, али не можемо а да не истакнемо вредност овог плана; *заштита предела је издвојена као посебан сегмент у оквиру заштите природног и културног наслеђа*. Обрађивач плана је из секторске студије „Заштита и уређење предела парка природе „Голија“ (Цвејић, Васиљевић, 2004) могао да сагледа нови приступ концепту предела у ком се предлажу и мере које су, у великом обиму, интегрисале мере осталих секторских студија. Иако се у даљој разради предео посматра независно од насеља и природних ресурса (пољопривредно земљиште, шуме, воде) наслућује се могућност интеграције планских циљева, решења и мера за имплементацију у његовим оквирима.

Иако не припада гурпи просторних планова који се утврђују Законом о планирању и изградњи, и не указује на форму институционализације планирања предела кроз документа просторног развоја, сматрали смо да је вредно указати у на резултате Пројекта *Развој сектора шумарства у Србији - Национални шумарски акциони програм (2007-2008)*. Захваљујући ентузијазму аутора, разумевању и поштовању проблематике предеоног диверзитета експертског тима, у оквиру разраде Еколошке и социјалне функције шума анализиран је предеони аспект диверзитета. Међународне декларације су биле разлог да се говори о овој врсти диверзитета у контексту развоја шумарства. У пројекту је предложена израда методологије за типологију предела на основу методологије европских земаља. Овим документом је истакнута вредност типологије предела, као једне од основа за израду стратешких планских докумената у области шумарства (општих и посебних основа газдовања шумама). Дефинисање карактера предела је предложено као неопходна активност у процесу валоризације и издвајања подручја заштите природе и као и у процесу развоја еколошких мрежа у оквиру којих се планирају услови за одржавање и

развој биодиверзитета. Истакнут је значај предеоног аспекта, али на задату форму аутори су реаговали предлогом да се уместо у поглављу Еколошка и друштвена шума функција, рализација типологије предела веже за област *Планирања у шумарству*, као и за област образовања, истраживања и развоја у шумарству (Васиљевић et al., 2011).

Сумарно, темељ сазнајног, теоријског и емпиријског, научног и практичног наслеђа у планирању простора, који треба да „разуме“ нове трендове у планирању предела Србије, налази се у концепту заштите. Док је теорија ишла у корак са светским трендовима у овој области, пракса је остала заробљена друштвеним контекстом неразумевања потребе за планирањем предела који су изван граница природних и културних добара.

Анализа генералних планова предела израђених током деведесетих година прошлог века, показала је да, својом улогом и могућим донетима, не припадају плановима предела како их дефинише пракса планирања предела у свету. У том смислу, Вујошевић (2002) нас усмерава на закључак да о Генералном плану предела, без сумње, можемо говорити као о инструменту „решавања неких интересних набоја“ или „организованој мобилизацији пристрасности“. О овој појави у планирању Вујошевић каже: „Полазећи од тезе да је за разумевање политичке и других друштвених улога неког документа често важније „шта се налази испод површине“ него да ли су остварљиви номинални циљеви, у литератури се наводе типичне ситуације ове врсте, па се у таквим случајевима говори о „псеудо планирању“ односно „квази планирању. (...) Сматра се да су „псеудо планови“ само краткотрајне фасаде које се користе као посебан облик комуницирања планских и других власти са јавношћу у периодима кризе, те да се они морају што пре напустити, будући да не могу бити коришћени као стваран основ за израду развојне (економске) политике“ (Vujošević, 2002: 3-9). Генерални план предела, као окосница практичне примене, био је неприпремљен за искушења која су га очекивала у суровој реалности времена опште дерегулације које је владало у пракси планирања и уређивања простора.

Искуство овог истраживања нам говори да сваки наредни изазов успостављања везе између планирања простора и планирања предела захтева јасно дефинисано методолошко образложење, ком претходи и прихватање у стручној и научној јавности да би се обезбедио неопходан планерски дијалог, комуникација чије непостојање крије многе разлоге пропадања, па и нестајања вредних покушаја у кретању ка бољем планирању. Неопходно је спровести одређене активности, за које, да би план успео, одговорност треба да преузму пејзажне архитекте а не само архитекте и урбанисти.

II ДЕО

5. КА НОВОЈ ТЕОРИЈИ ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА: АЛТЕРНАТИВНИ МОДЕЛ

У претходним поглављима истражили смо еволуцију теорије планирања предела, концепте, моделе као и окружења у којима се оно одвија. Потврдили смо хипотезу да је постојећи концепт планирања за предео, и његова неодговарајућа институционализација, проузроковао стање које се дијагностификује: *нестајање карактера као носиоца диверзитетa, кохерентности и идентитета предела* широм Европе. Формирано је мишљење које подржава Forester-ову дијагнозу оваквих стања у планирању: планери предела су се „заглавили“, потребна им је нова теорија планирања, или њена реконструкција, други начин формулисања проблема, други начин антиципирања резултата, други начин да се утврде вредности да би се усредредила пажња на правац (Forester, 1989).

Теорија планирања предела зависи од тога шта планирању предела треба а шта технологија планирања предела омогућава: *потребно је дефинисати адекватан концептулани и оперативни инструмент који ће интегралном интерпретацијом предела омогућити и његову одговарајућу примену на свим нивоима планирања просторног развоја*. У том контексту је и потврђена хипотеза: *пракси планирања предела је потребна нова теорија која пружа квалитативно нови поглед односно, говорећи терминима Куhn-ове научне револуције, потребна је форма нове парадигме која омогућава другачији начин интерпретације постојећег знања који постојећа технологија омогућава*.

И на нивоу опште теорије планирања се трага за видовима реконструкције да би се дошло до одређивања онога што се у вези са њом може сматрати општим, а за то је потребно утврдити области истраживања које би допринеле: интеграцији различитих планских приступа, уједињењу неких сазнајних и аналитичких инструмената, развоју заједничке терминологије, па чак и лексикона, као и координацији таксономије различитих планова и планских активности (Ђорђевић, 1998; Дабовић, Ђорђевић, 2008).

Истраживања су усмерена на заједничке мултидисциплинарне теме које чине типичну основу за интеграцију приступа. Један од најгласнијих савремених заговорника реконструкције, Archibugi, сматра да се може направити општи оквир за успешно стварање јединственог корпуса метода, знања и вештина планирања, и

да ће у опису неких дисциплина и праваца истраживања бити неопходно направити помак у односу на њихове традиционалне карактеристике и предмет истраживања (Дабовић, Ђорђевић, 2008). Планирање предела је дисциплина у којој се управо такав помак догађа. Исти аутор наводи да се не сме занемарити значајна количина студија и теоријских рефлексија у којима су откривена подручја интеграције која би теорији планирања могла донети најинтересантније импулсе, иако су она, за сада, без јасне дефиниције. Archibugi сматра да се њихова артикулација мора кретати у смеру *проналаска заједничких мултидисциплинарних предмета који би представљали оквир и основу за интеграцију приступа* (Archibugi, 2004, преузето из Дабовић, Ђорђевић, 2008)¹.

Верујемо да је управо јасна дефиниција подручја интеграције, као мултидисциплинарног предмета истраживања, добро полазиште за реконструкцију теорије планирања предела као и за њене две одреднице – праксу и технику. Констатације које су произашле из испитивања природе предмета рада – предела, тумачења и интерпретације, указују на његову хибридную природу и капацитет да интегрише природне и друштвене системе у оквиру идентификованих простора различитог карактера (идентитета). Предео као део *вредносног система*², мултидисциплинарни предмет истраживања, представља главну атрактивност и окосницу реконструкције теорије планирања предела.

Доказали смо да постоји каузалност између планирања и истраживачког приступа пределу. Дефинисање предела као предмета заштите природних или културних

¹ Дабовићева у свом раду говори о комплексности саме теме као и веома захтевном задатку да се систематизују принципи, критеријуми и методе планирања на различитим нивоима и сферама друштвеног живота, и, у том контексту, цитира Archibugi-ја упознајући нас са његовим оквирним смерницама за интеграцију различитих приступа које би довеле до изградње темеља планирања као научне дисциплине. Међу смерницама се нашла још једна која је била интересантна за усмеравање ка новој теорији планирања предела, а то је: усмеравање планирања ка интеграцији између друштвено-економског планирања, с једне стране, и просторног и планирања животне средине, с друге стране, које би омогућило стварање међузеза просторних и физичких, непросторних и нефизичких фактора развоја којим би се решио проблем интеграције економског и физичког планирања, а управо ту стоји један од носећих стубова теорије планирања, тврди Archibugi. Ова интеграција подразумева, поред осталог, превођење вредности животне средине у друштвено-економску вредност као и мерење и евалуацију квалитета животне средине (Дабовић и Ђорђевић, 2008).

² За разлику од функционалистичког, технократског, приступа у планирању просторног развоја, који је владао у периоду после Другог светског рата, нови приступ је усмерен на жеље и потребе становништва у погледу бољег квалитета живота, природних и културних вредности које су важне за идентитет простора. Ефективност просторног планирања, између осталог, зависи и од прилагођавања променама у вредносном систему (транзиција ка тзв. постиндустријским вредностима, са посебним нагласком на аспекте заштите животне средине и све наглашене учешће грађанства у јавном животу) (Ђорђевић, Дабовић, 2004б). Отуда и наша тврдња да се увођењем предела у вредносни систем приближавамо ефикаснијем планирању.

елемената условљава парцијалан и секторски приступ планирању предела. Његова холистичка концептуализација нас води ка новом планирању које треба да успостави теоријске основе за истраживање трансдисциплинарног приступа у планирању. У следећем кораку научну теорију је неопходно прилагодити речнику планерских циљева који утичу на њихову реализацију односно на процес доношења одлука.

Домен планирања предела се још од времена Ian McHarg-а кретао у сферама еколошке науке, уметности и на крају праксе, и постојала је свест о карици која недостаје: „ако људи буду прихваћени као део екологије, а екологија као део планирања, тада ће реч планирање објединити сва три домена“ (McHarg, 1981; Hall, 1991). *Неспорно је да је на почетку потребно формирати теоријску основу планирања предела, као координисаног тела сазнања у домену предеоне екологије и естетике, која ће различите приступе објединити и сазнање интегрално интерпретирати.*

Савремена теоретичарка пејзажне архитектуре Elizabeth Meyer (1997, 2002) сматра да је наслеђену хибридную концептуализацију пејзажне архитектуре која је свој домен проналазила у бинарности односа: архитектуре и предела, модерне и постмодерне, човека и природе, културе и природе, уметности и екологије, академица и лаика, могуће превазићи само применом *ситуационе теорије* која критикује генерализоване приступе, а форсира истраживачку, практичну оријентацију и мултиваријациону анализу. „Теорија пејзажне архитектуре треба да се бави раскршћем на ком се сусрећу претходна форма и структура предела са формом и структуром коју предлажу дизајнери и планери. Преплитање геометрије и геоморфологије, претходног места и предложеног пројекта захтева дијалог између места као „фигуре која говори“ и дизајнера који га мења. Пејзажна архитектура није монолог већ двогласје прошлости и садашњости... пергамент који предвиђа *естетику система*, а не естетику објекта; бави се односима између ствари, а не њима самима“ (Meyer, 1997: 71).

Дуалитет теорије планирања предела се види и у теоријском приступу: *субстантивна у прикупљању информација, а процедурална у њиховој организацији да би се ефикасно решавали проблеми.* У томе лежи њена снага али и слабост. С једне стране употребљивост информација из субстантивног теоријског приступа зависи од начина на који су оне представљене (интерпретиране) планерима и дизајнерима, каже Ndubisi (1997) и наставља „... али с друге стране, плуралитет знања и вештина је једна од суштинских особина планирања предела... а искористити богату ризницу

информација, која је понуђена од субстантивних теоретичара, обавеза је сваког планера предела“ (Ndubisi, 1997: 38). *Интерпретација* је кључна у овом процесу, односно у теорији мора постојати свестан напор да се *информације разумеју кроз односе*. И сада долазимо у домен предеоне екологије: разумети стварност у смислу односа, који подразумева и људе и њихове друштвене заједнице; интерпретирати предео кроз структуру, функционисање и промене, односно одговорити на планерско питање: Да ли постоји веза између субстантивних еколошких информација са једне стране и становништва, локалног карактера и културне баштине са друге стране? Јасно је да планери имају лимите у познавању предеоне екологије, али исто тако, *теорија планирања предела мора да понуди заједничко поље у ком ће се планери и предеони еколози разумети*, односно где ће интерпретација субстантивног знања бити употребљива у процесу планирања.

Сумирањем савремених практичних приступа Selman разматра планерске теорије *јесте* и *треба* и од нове теорије се очекује планирање *кроз* предео, односно: премошћавање научних и географских подела; нормативан приступ планирању; делиберативно³ (демократско) планирање базирано на друштвеној и институционалној инфраструктури (Selman, 2006).

У претходном излагању смо сублимирали елементе развојне фазе планирања предела коју Khun назива периодом кризе. Исто тако можемо закључити да има довољно сазнања да се приступи формирању концепта *нове парадигме планирања предела* који треба да одреди: *просторни концепт*, *планерске принципе* и *планерску заједницу*⁴ (Faludi, Van der Valk, 1994, преузето из Waterhout, 2007).

Нова парадигма интегрише примену научних принципа: *предеоне екологије* и *естетике предела као система, као и принципе комуникативног планирања у оквирима предела као просторног концепта*. У хеуристичком смислу, нова парадигма обједињава дескриптивну и прескриптивну теорију планирања, а разрешавање научних проблема и задатака заснива на:

³ Термин делиберативно планирање је изведен из појма делиберативна демократија која означава систем власти у којој се о свим заједничким стварима одлучује заједничком расправом. *Слободна јавна сфера грађанског друштва се сматра главном ареном за артикулацију, оспоравање и решавање нормативних дискурса* (Forester, 1994).

⁴ Планерску заједницу чине професионалци као што су планери, архитекти, али и политичари, новинари, консултанци, владине и невладине организације (Waterhout, 2007). У контексту нове парадигме планирања предела Elizabeth Meyer (2002) и Ndubisi (1997) предлажу пејзажне архитектуре за медијаторе процеса планирања.

- Концепту предела као целини;
- Трансдисциплинарности: интеграција различитих научних (професионалних) приступа и принципа у решавању проблема са друштвеним (јавним, грађанским) знањем;
- Карактеру предела: део система вредности и јавно добро у планирању; нова (интегрална) интерпретација знања о пределу.

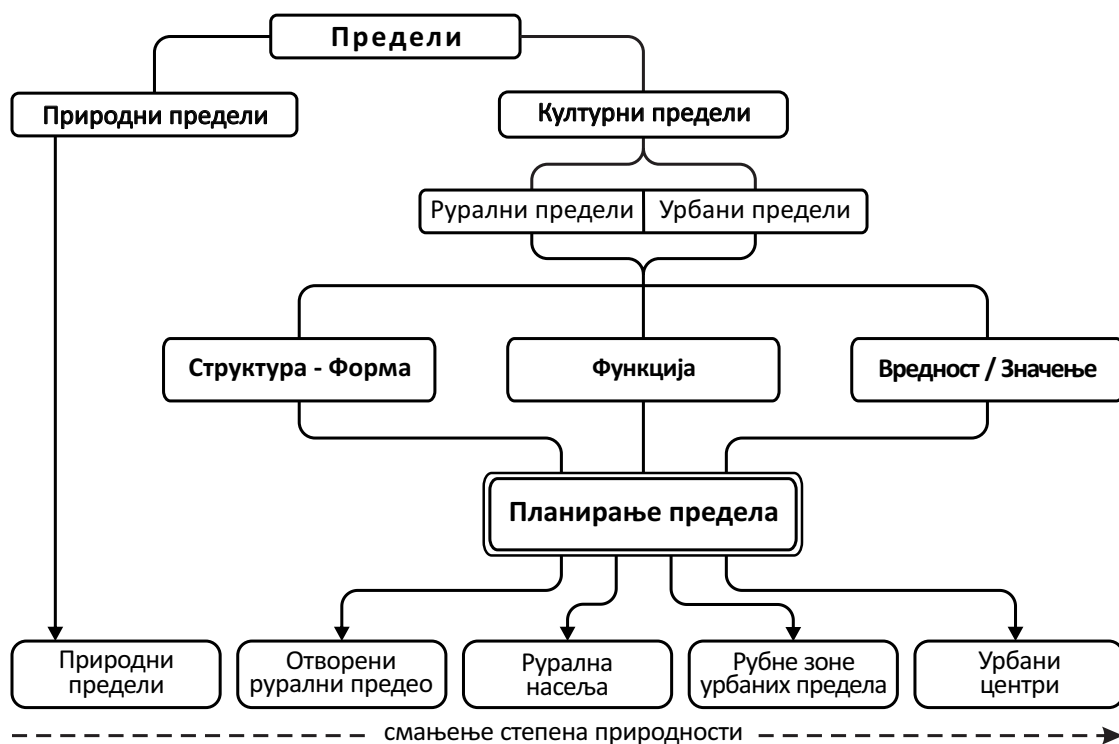
5.1. Концепт предела као целине

Холистичким приступом истраживању предела као целине постали смо свесни могућности које она нуди у процесу планирања предела и можемо га сматрати иницијацијом нове парадигме. Концепт предела као целине је настајао систематичним и системским закључивањем у оквирима хуманистичких и природних наука, применом теорија система (хуманих система) гешталта, холизма, расутих структура, резилијентности. У њему се премошћују научне поделе и административно-политичке границе. *Предео као целина је просторни и истраживачки концепт нове парадигме планирања предела.*

Доказали смо да је холистички приступ, током научног, теоријског и практичног истраживања, институционализован у Европској конвенцији о пределима дефиницијом: „предео је област, онако како је види становништво, чији је карактер резултат акција и интеракција природних и/или културних фактора“ (Council of Europe, 2000). *Прво*, у њој се препознаје улога људи у стварању и интерпретирању предеоних јединица, у свом окружењу, које су функционално и визуелно повезане. *Друго*, фундаменталне појаве у пределу се огледају у његовом *јединственом карактеру*, који је настао као резултат комплекса образаца акција и интеракција, а манифестује се кроз историјски легат и савремену динамику. *Треће*, подразумева се да је одређено место резултат случајне комбинације природних и људских фактора, што, у планском приступу, не даје предност изузетним у односу на свакодневне и обичне пределе, нити руралним у односу на урбане. Операционализација претходних констатација значи да се у планским документима *предео посматра као целокупан простор*.

Важну улогу у процесу сазревања холистичког приступа у планирању предела одиграла је *предеона екологија*. У теоријском погледу она има предзнак интердисциплинарног приступа који обједињава методе и концепте различитих научних области и њихових квалитативних и квантитативних приступа у истраживању предела: упознавање њихове *структуре* и *функционисања*, односно *промена* којима су изложени (Forman, Godron, 1986). Истраживање подразумева

и разумевање: *форме* (визуелно), *значења* (когнитивно) и *функција* (биофизички процеси и коришћење-намена) (Terkenli, 2001) (Слика 19). У односу на степен модификације предела, специфичне предеоне обрасце који су настајали као резултат различитих људских утицаја, Forman и Godron (1986) су издвојили природне, управљане, култивисане, субурбане и урбане пределе (Forman, Godron, 1986). Уводећи предео у процес планирања, Selman поједностављује Forman и Godron-ову типологију предела свдећи их на два типа, *природни и културни пределе*, с тим што се културни пределе, у односу на тип и степен модификације, даље деле на урбане и руралне пределе (Selman 2006).

Слика 19. Концепт планирања предела као целине (Извор: модификовано према Selman, 2006; Antrop, 2004)

Управо је оваква подела отворила поље истраживања могућности да се промости још једана наслеђена дихотомија урбани vs рурални пределе, чија је подела, зарад различитих вредности, била опредељујућа у планирању. Створена је могућност испитивања комплементарних особина предела, како природним тако и хуманистичким наукама, а за потребе планирања је било важно одговорити на питања: Да ли, данас, у постиндустријским земљама постоји значајна разлика између урбаног и руралног предела? И колико је то важно за сам процес планирања? Сложићемо се са Antrop-овом (2000, 2004) најгенералнијом поделом нових урбанизованих предела: урбани центри, рубне зоне града, рурални у урбаним

пределима које назива „рурбаним“ пределима, а на крају се налазе рурални предели (Табела 2). У сваком од ових предела наилазимо на специфичну структуру, функцију, значење, изложеност променама и конфликте. Суштинско разумевање ових категорија предела нам омогућава да сагледамо њихове основне слабости и конфликте, али у исто време омогућава да проналасимо могућности за стварање нових предела. У њима се процеси урбанизације и глобализације манифестују на различите начине што им пружа и различит спектар могућности да пронађу своје путеве ка квалитетним пределима.

Табела 2. Својства и могућности развоја нових урбанизованих предела (Извор: Antrop, 2000, 2004)

	<i>Структура</i>	<i>Функционисање</i>	<i>Конфликти</i>	<i>Могућности</i>
<i>Урбани центри</i>	Историјска језгра. Ревитализацијом се увећавају отворени градски простори, зелени коридори, природа у граду. Увећава се предеони диверзитет.	Високо динамични. Фокус је на административним, комерцијалним, финансијским, културним и туристичким функцијама.	Услови средине, социјални проблеми, психичка оболења, саобраћајно загушење, недостатак отворених и зелених простора.	Фокус на просторе са високим потенцијалима за стамбену изградњу (приобаља и ex индустријске локација) као и просторе погодне за урбану обнову.
<i>Рурална зона града</i>	Полинуклеусне агломерације, „градови ивице“; Неколико зелених коридора и „парчади“; Губљење еколошких, историјских и естетских квалитета предела; Одсуство идентитета места.	Доминантна функција становања; Граничи се са руралним пределом; Комерцијалне и индустријске високе технологије са добрим приступом граду.	Пораст социјалне сегрегације, погоршање квалитета становања и животне средине, повећање саобраћајног загушења.	Пораст мултифункционалних активности са потенцијалним синергетским дејством. Нејасна граница између урбаног и руралног може стимулисати унапређене економске и еколошке функције пољопривреде, шумарства...
<i>„Рурбани“ предео</i>	Високо фрагментиран и хетероген отворени простор „рурбаног“ предела. Густа мреже инфраструктуре, зелени простори који клинасто улазе у урбану ткиво.	Интензификација и диверзификација начина коришћења земљишта; Повећање мултифункционалних предела.	Растућа зависност руралних простора од урбаних услуга; Губљење идентитета и квалитета предела; Значајна фрагментација предела.	Нове форме „рурбане“ пољопривреде, парк шуме, „нова природа“ коју интензивно користи урбано становништво.
<i>Рурални предео</i>	Ширење традиционалних сеоских центара. Појава ex урбаних насеља. Зонални мозаик у којем доминирају шуме у блоковима.	Урбанизација са минималним услугама. Стамбене и туристичко-рекреативне активности су везане за пољопривредно и шумско земљиште. Екстензификација коришћења земљишта. Пошумљавање.	Конфликти између аутохтоног и новодосељеног становништва („urbanites“). Хомогенизација предела.	Распрострањени отворени предели са високим природним и еколошким потенцијалом.

Предео се не завршава на ивици односно рубној зони града, зато и планирање помера границе (просторне, специјалистичке, секторске) и свој *просторни концепт проширује на све пределе*. Оно се фокусира на мултифункционалну вредност предела (природног и културног, руралног и урбаног) користећи премисе одрживог коришћења земљишта, каже С. von Haaren и наставља: „...наш циљ је да предео представимо као мултифункционалну вредност која пружа и чува услове за велики број различитих потреба. У овај концепт се може укључити заштита историјске слике предела, али исто тако се могу стварати радикално нови елементи у пределу, које настају планирањем и каснијом реализацијом одрживог коришћења земљишта у комбинацији са новим идејама у обликовању предела“ (von Haaren, 2002:74).

Просторни концепт новој парадигми планирања предела омогућава и превазилажење административно-политичких граница о чему смо говорили као крајњој одредници еволуције од планирања *за* према планирању *кроз* предео, што је подржано и наднационалним и транснационалним планирањем. Управо планирање *кроз* предео пласира идеју да се у оквиру биорегиона могу ускладити и довести у исту равн систем животне средине, као примаран, и социоекономски систем као дограђен односно, секундаран. Идеја и потреба да се политичке и административне границе премештавају, да интегришу културна и еколошка истраживања, формирају концепт *биорегионализма* који потиче из времена Patrick Geddes-a и Lewis Mumford-a (Luccarelli, 1995), који је касније наставио да усавршава Ian McHarg.

Губљење везе са традицијом, односно *детрадиционализација* је довела, између осталог, до нестајања везе са јасно дефинисаним националним, регионалним и локалним идентитетом. Овај процес је синхорнизован са обесмишљавањем националних држава супранационалним престојавањем на Европску унију и пребацивањем одговорности на наднационални ниво управљања (Millward, 2000). Сучељавамо се са нестајањем лојалности традицији, а изгледа да је културни тренд креирање, односно измишљање нових регионалних и локалних идентитета. Осећања због којих се људи данас поистовећују са посебним локалитетима нису обојена само историјом и традицијом. На исти начин се вреднују пријатност и угодност које им пружају предели и градови са добрим сервисним услугама, али и зато што су прослављени кроз литературу, поезију или на филму (Low Choy, 2006). Док је на самом почетку идеја о биорегиону, као просторној јединици планирања, истицала улогу еколошких система у одређивању природних граница, данас постоји уверење да јединице предела морају да одражавају не само процесе у животној средини, већ и осећај идентитета које људи формирају са блиским

пределима који су амалгам традиције и савременог живота (Brunckhorst, 2000, 2001; McGinnis, 1999 преузето из Selman, 2006)⁵.

Просторни концепт нове парадигме планирања предела тежи ка:

- Партиципаторним идентификовањем јединица за управљање, сакупљање потребних информација, које се креће у оквирима биорегиона и сливова, урбаних и руралних предела;
- Истраживањем и уважавањем перцепције коју је формирало локално становништво кроз остварен однос са биофизичким атрибутима предела у ком живе.

У духу премисе XX века, премисе одрживости, предео се представља и као место, систем коегзистенције природног, друштвеног, економског и културног капитала и уколико је предео одржив онда постоје различите спреге које омогућавају да се наведени капитали очувају и акумулирају. Предео је одржив ако људима обезбеђује добра и услуге не смањујући капацитет система, чиме се обезбеђује добробит и будућим генерацијама. На тај начин се интегрише логика *заштите* у логику *развоја*, односно, повезују се економске и друштвене димензије са захтевом за заштитом природних ресурса и разматрањем еколошких капацитета простора (Gailing, 2005).

У кретању ка новој парадигми, суштина је да *предео постаје просторни концепт развоја* у ком се пред планирање постављају два циља:

- обезбедити свим грађанима да живе у пределима у којима су заштићени сви аспекти локалног, регионалног и националног идентитета кроз претходно утврђени карактер предела;
- омогућити унапређење карактера предела кроз дефинисање нових стратегија просторног развоја.

⁵ McGinnis (1999) је у биорегионима видео остваривање везе која се појављује између аутохтоне (домородачке) културе и предела. Међутим, иако постоји убедљив и логичан разлог за промовисање биорегиона као јединице планирања, такође је јасно да, с обзиром на раздвојеност људи од свог природног окружења у пост-индустријским друштвима, суштински напор мора бити усмерен на поновно успостављање веза између људи и институција које управљају пределом. И како Brunckhorst предвиђа, биорегон, као оквир планирања, може бити од користи једино ако: а) има вредност и за заједницу и за доносиоце одлука; б) ако његово јединство почива на низу секторских интереса које је могуће остварити у оквиру граница биорегиона (Brunckhorst, 2001). Према McGinnis-у (1999) биорегон се базира на четири принципа: а) међузависност – снажни односи између природног и друштвеног система; б) самоорганизација којом је одређен капацитет који произилази из јединства и односа изеђу делова (*Autopoiesis*); в) адаптивност биорегионалних граница; г) саморегулација – капацитет система одговара друштвеном систему и управљању у оквиру њега (McGinnis, 1999, преузето из Selman, 2006). Усклађивање секторских интереса са интересима локалне заједнице, по мишљењу цитираних аутора, једино је могуће остварити планирањем *кроз* предео.

5.2. Трансдисциплинарни приступ

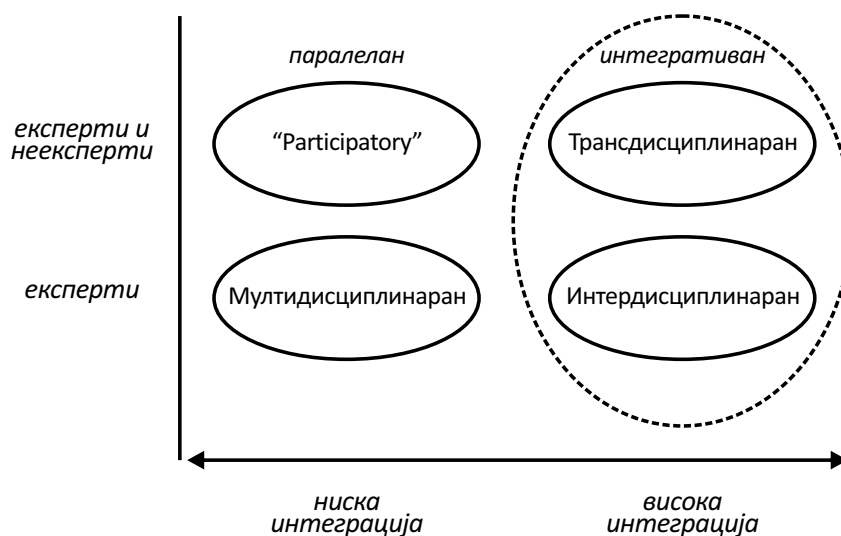
Превазилажење различитих научних приступа у истраживању предела је *conditio sine qua non планирања*. Мултифункционална природа предела је указала на значај мултидисциплинарног истраживања које обухвата мозаик различитих паралелних студија, свака лоцирана у унапред добро дефинисаној дисциплини. У последње време, овакав приступ се помера према *интердисциплинарности* која повезује академске дисциплине тако што стимулише и форсира превазилажење граница појединачних области да би се достигао заједнички циљ (Fry, 2001; Levin, 1999; Naveh, 2001; Redman, 1999; Tress et al., 2001; Tress et al., 2004).

Предеона мултифункционалност је у оштром контрасту са традиционалним концептом заштите предела у планирању (Selman, 2006; Nassauer, Odum, 2008; Tress et al., 2006). Планирање предела се окреће *трансдисциплинарности* у којој холизам добија свој суштински израз. Савремени истраживачи се слажу да трансдисциплинарност представља виши ниво интеграције у којој професионалци и лаици учествују у процесу у коме се знање дели између дисциплина и сви учесници су ангажовани приликом доношења одлука (Слика 20). Интеграцијом се поставља заједнички циљ, настао као резултат новог експлицитног знања, на ком се заснива нова теорија планирања предела. За разлику од имплицитног⁶, експлицитно знање је прихватљиво и осталим учесницима у планирању јер планери, архитекти, „примењени“ еколози (дипломирани инжењери шумарства), биолози, економисти и остали, имају потребу да, користећи међусобно разумљиве термине, разговарају а не да само формално задовољавају процедуру израде плана. Тежи се формулисању идеја на начин који је разумљив и онима који нису из домена истраживања, лаицима односно не-експертима (Tress et al., 2006).

Искустава интердисциплинарног научног приступа су указала на проблеме до којих доводи укрштање граница различитих научних дисциплина, а најчешће се јављају као последица концептуалног и аналитичког оквира (Antrop, 2001; Uhrwing, 2003). Трансдисциплинарни приступ може бити веома комплексан и спор, а Uhrwing (2003) тврди да игнорисање проблема ствара конфузију и конфликт, док суочавање са њима често ствара простор за заједничко учење. Искуство је показало да се проблеми појављују приликом утврђивања поља решавања проблема које треба дефинисати са посебном пажњом како би се омогућио *планерски дијалог*, односно како би учесници из различитих дисциплина могли да га сагледају и разумеју.

⁶ „Имплицитно знање није употребљиво, разумљиво и проверљиво осталим учесницима у процесу планирања“ (Tress et al., 2006:22).

Слика 20. Партиципација и нивои интеграције у планирању предела (Извор: Tress et al., 2006)

Системски, аналитички приступ је погодан за оне мање искусне учеснике у процесу интердисциплинарног разумевања заједничких концепта и приступа. Улога лидера, модератора, веома је важна јер од добро постављене визије зависи и мотивација за интердисциплинарним радом (Meyer, 1997, 2002). Интердисциплинарну перспективу, оријентацију према проблему и значај контекста је неопходно поставити на самом почетку рада. Постоје критеријуми за контролу квалитета и индикатори који су утврђени и развијени за појединачне дисциплине, али се трага за оним интегративним који су применљиви у планирању.

За пољем решавања проблема у интердисциплинарном и дескриптивном научном приступу у планирању потрага не јењава. У тој потрази, *предеони образац* се показао као поље могуће интеграције предеоноеколошких и естетских планских приступа из ког могу да настану и уједињени сазнајни и аналитички инструменти, односно лексикон заједничке терминологије. Перспектива предеоне екологије у решавању проблема се све више окреће предеоном обрасцу, а његова природа пружа могућност да се, како каже Elizabeth Meyer (2002), *са естетике објекта пређе на естетику система*. У тој сфери тражимо одговоре на питања интердисциплинарног приступа у планирању предела.

Од планирања се очекује *производ* који се у простору материјализује кроз предеони образац, али и *активност* у којој се доноси одлука какав ће тај образац бити. Планирање је „намера којом се мења предеони образац који у исто време треба да: омогући одрживо функционисање екосистема, задовољи потребе друштва и поштује његове вредности“ (Nassauer, Opdam, 2008; Слика 21). На тај начин се

Слика 21. Планирање предела: веза између предеоне екологије и друштва
(Извор: Nassauer, Opdam, 2008)

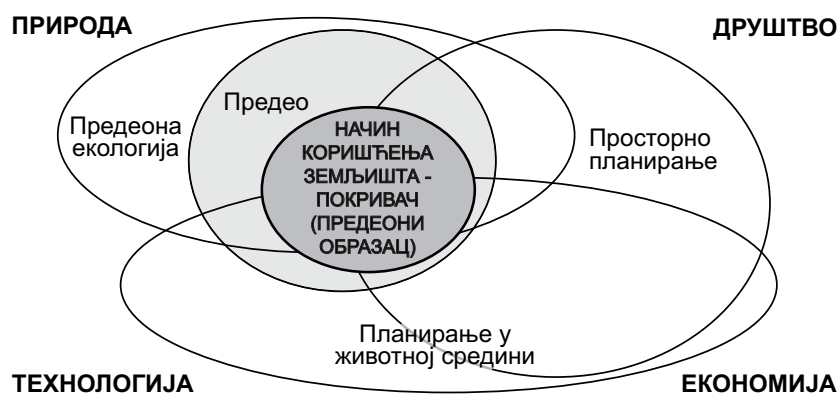
омогућава стварање нове категорије иновираног сазнања које знање и идеје претвара у вредност (Amidon, 1997; Antrop, 2001; Nassauer, Odum, 2008).

Овакво планирање захтева бављење *односима* у простору и *комуникацијом* између: планера и еколога; еколога, „естетичара“ и планера. Оно се бави истраживањем односа претходних учесника са друштвеном заједницом која, кроз визуелни доживљај становника и корисника предела, научним чињеницама даје неопходну вредност на путу ка бољем планирању.

Прво је требало премостити традиционално неразумевање између еколога и планера које Antrop (2001) описује речима: „Ако желе да њихово сазнање буде примењивије у планирању, еколози морају водити рачуна о томе какве поруке шаљу планерима, како дефинишу објекат истраживања и које речи користе.... не могу давати само констатације о томе шта и како раде, већ морају водити рачуна о форми резултата истраживања коју планери очекују... Комуникација мора бити двосмерна и интерактивна“ (Antrop, 2001:164). Antrop-ово (2001) истраживање указује на предеони образац (*landscape pattern*) као заједнички именитељ ког планери виде кроз намену површина (*land use*), а предеони еколози кроз структуру покривача земљишта (*land cover*)(Слика 22)⁷.

Субстантивна еколошка сазнања су у оквирима предеоне екологије, кроз однос између *обрасца* и *процеса* у пределу, добила нову интерпретацију. Али ни она

⁷ Интересантно је коментарисати резултате до којих је дошао Antrop (2001) у свом истраживању начина комуникације између предеоних еколога и планера. Прегледом чланака који су објављени у престижним часописима: *Landscape ecology*, *Landscape and Urban Planning*, *Journal of American Planning Association (JAPA)*, као и чланака који су објављени на конференцијама *International Association of Landscape Ecology (IALE)*, Antrop закључује да не постоји довољан број теоријских радова који би требало да формирају основу интердисциплинарног планирања, које се, за сада, задовољава индивидуалним покушајима и не даје перспективу шире примене. Зато Antrop (2001) предлаже *истраживања заједничког теоријског и методолошког концепта* који би циљно орјентисаном планирању омогућио интердисциплинарност са тенденцијом прерастања у трансдисциплинарну форму. Види: Antrop, 2001. *The language of landscape ecologists and planners: A comparative content analysis of concepts used in landscape ecology*, *Landscape and Urban Planning* 55 (2011) 163-173.

Слика 22. Предеони образац: заједничко поље истраживања за предеоне екологе и планере (Извор: модификовано према Antrop, 2001)

није била довољно употребљива за процес планирања. Док предеони еколози покушавају да разумеју процесе који формирају постојећи образац предела, планери креирају нови у намери да промене постојећу намену. Промене доводе до конфликта, а њихово предвиђање за планере представља проблем: морају се носити са непоузданошћу као основном за доношење одлука. Тражио се одговор на питање: *шта могу понудити еколози?* (Naveh, Liberman, 1994; Brandt, 1998; Moss, 2000, Antrop, 2001, 2006, 2004).

Методолошка преоријентација са дескрипције на просторно моделовање и симулацију, која се базира на географском информационом систему, омогућила је разумљивију интерпретацију еколошких сазнања. Већ смо говорили о тројству: структуре, функције и промена у пределима. Разумевање односа између структуре и функције омогућава предвиђања еколошких последица што може да умањи слабост савременог планирања. Теорија предеоне екологије свој просторни концепт представља кроз елементе: „парче – коридор – матрица“ (*patch-corridor-matrix*) (Forman, Godron 1986), којима је дефинисан предеони образац, односно просторни распоред предеоних елемената.

У настојању да обезбеди основу погодну за примену Forman и Godron-овог концепта у планској процедури, Dramstad са сарадницима истражује корелацију између предеоног обрасца и стабилности предела на основу које се дефинишу планерски циљеви и задаци (Dramstad et al., 1996). Оцена стабилности предела се базира на анализи карактеристичне структуре и функционисања предела кроз процену: *фрагментације предеоних елемената као станишта и носиоца биодиверзитета, функционисања коридора и повезаности предеоних елемената, хетерогености структуре предела и структуре ивица предеоних елемената*. Аутори су принципе предеоне екологије груписали у четири опште категорије:

парчад, ивице, коридори и матрица. На низу примера у различитим типовима предела и на различитим размера, од регионалне до локалне, приказани су добри и лоши примери у односу на предложени модел. Показано је да је контекст предела некада важнији од његове структуре. С обзиром на начин интерпретације предеоноеколошких принципа, које су аутори и графички приказали у односу на њихове манифестације у простору, очекивало се одобравање и разумевање од стране планера. Наилазимо на еколошка истраживања којима се ови принципи, у већини случајева, потврђују (Gustafson, 1998; Wu, Hobbs, 2002), али за процес планирања је то, очигледно, недовољно мерљивих елемената. Без обзира на успешност самог модела, он је остао на маргини интересовања креатора метода планирања простора.

Votequilha Leitão и Ahern (2002) су направили корак даље и дефинисали низ индикатора, мерљивих обележја предеоног обрасца којима се могу утврдити појаве као што су: *губљење биоразноврсности, фрагментација и поремећаји*, а које су резултат фундаменталних еколошких процеса. У намери да процесу израде планова приближе резултате предеоно еколошких истраживања, аутори су показали да се информације о предеоном обрасцу поједностављено могу представити кроз две основне компоненте: *композицију и конфигурацију*. Обележја *композиције* говоре о предеоним карактеристикама као што су *пропорција, богатство, уједначеност или доминација, диверзитет предеоних елемената*, док се *конфигурација* предела бави геометријом и просторном дистрибуцијом предеоних елемената⁸ (Табела 3).

Табела 3. Основна обележја предела: успостављена комуникација између еколога и планера (Извор: Votequilha Leitão, Ahern, 2002)

Обележја композиције предела	Разноврсност „парчади“; пропорција парчади“; бројност, густина и величина „парчади“.
Обележја конфигурације предела	Облик „парчади“, врста и контраст ивице, компактност „парчади“, најближе растојање истих „парчади“.

Наравно, постоје и много софистициранија мерљива обележја, али смо се за потребе интеграције планерских и еколошких приступа у планирању сложили са

⁸ Ови показатељи могу бити груписани као *парчад, ивице, облик, разноврсност и композиција* (Lausch, Herzog, 2002, преузето из Fry et al., 2009). У литератури срећемо и поделу обележја на *композициона* (коришћење земљишта/покривач земљишта), *функционална* (предеони процеси), *структурна* (предеони образац), *интегративна* (индекс интегритета у животној средини) (Niemi, McDonald, 2004, преузето из Fry et al., 2009).

Li-јем и Wu-ом (2004), који инсистирају на обележјима која су видљива у предеоном обрасцу и указују на његове еколошке функције⁹.

Још једна карактеристика структуре предела послужила је као основа за формирање просторног концепта који се већ више од двадесет година примењује у планирању просторног развоја. *Повезаност (connectivity)*, као мерљиво обележје предеоног обрасца, указује на функционисање предела. Велики број еколошких истраживања указао је на важност повезивања станишта да би се очувао диверзитет у пределима који су фрагментирани (Forman, Godron, 1986; Forman, 1995; Bennett, 1998; Brooker, 1999). Ahern (1995) и Fabos (1995) су повезаност, као важну карактеристику предела, промовисали у *концепт зелених коридора (greenways)* као једну од стратегија планирања просторног развоја. Зеленим коридорима се подржава стратегија заснована на утврђеним карактеристикама и предностима интегрисаног линеарног система (Checkland, 1989; Zonneveld, 1991).

Botequilha Leitão и Ahern (2002) су мерљива обележја предеоног обрасца (композицију, конфигурацију и повезаност) учинили оперативним за све фазе израде плана: *анализа* – карактеризација структуре предела, *прогноза* – као подршка за селекцију планерских стратегија и формирање планског концепта; *синтеза* – препорука индикатора за праћење имплементације планских решења (Botequilha Leitão, Ahern, 2002)¹⁰.

Заслугом премисе одрживог развоја, еколошки аспект је већ дуго времена заступљен у политикама просторног развоја. Отуда и велики број истраживања која су се бавила односима планера и еколога у процесу планирања. Акумулација знања и искуства нас уверава да је *предеони образац домен који обезбеђује интердисциплинарни приступ истраживању у планирању предела*, у ком предеони еколози и планери, као резултат имплицитног знања, формирају заједничке циљеве у процесу планирања.

О естетским односно визуелним вредностима предела се говори и пише, али су, за разлику од еколошких, остале на маргини интересовања политика просторног развоја. Постоји одређени отпор према субјективности која преовлађује у

⁹ Предеона комплексност се може генерализовати и измерити помоћу фракталне геометрије. Wu је закључио да у оквиру одређеног простора постоји нека врста правилног обрасца који се понавља, и тада се фракталном димензијом може сагледати природа обрасца и стабилност предела. Види: Wu, J. 2004. *Effects of changing scale on landscape pattern analysis: scaling relations*, Landscape Ecology, 19(2), 125-138.

¹⁰ Види: Botequilha Leitão et al., 2006. *Measuring landscapes: A planner's handbook*, Island Press, Washington.

методама вредновања естетске компоненте предела. Она је поштована једино када се приступа издвајању предела изузетних одлика о чијим вредностима постоји консензус стручне и друштвене јавности. Променом дискурса савременог планирања и инклузијом свакодневних, обичних и деградираних предела у процес планирања и управљања мења се и однос према њиховој визуелној димензији. О визуелним вредностима, као потреби која се у планирању више не сме заобилазити, говори и Европска конвенција о пределима. Нестајање препознатљивог карактера предела одразило се и на губљење елемената који формирају културни идентитет становништва у локалним, регионалним, националним и на крају европским размерама. Конвенцијом су промовисани визуелни, културни и друштвени квалитети предела упоредо са његовим еколошким функцијама.

Препознати и разумети *односе између еколошких и естетских принципа*, на концептуалном нивоу, постало је веома важно за планирање предела. Отворен је пут за теоријска интердисциплинарна истраживања на пољу естетике предела као система и предеоне екологије. Gobster је са сарадницима (2007) спровео опсежно истраживање чији су резултати показали да визуелни и еколошки карактер предела зависи од његовог обрасца који може да пружи заједнички концептуални оквир за анализу и процену (Gobster et al., 2007).

Критеријуми за утврђивање „лепог“ су веома комплексни, променљиви и индивидуални, и готово је немогуће формирати опште принципе који би били применљиви у планирању. Ипак, постављајући *принцип естетике система*, као један од водећих принципа нове парадигме, постало је извесно да се он *мора везати за предеони образац*, као систем у ком се материјализују предеоне вредности. На пољу естетике постоји неколико теорија које објашњавају перцепцију¹¹, али за потребе естетике предела, као система, најприхватљивији је интегративни теоријски приступ који перцепцију предела базира на наслеђеним (генетским) предиспозицијама које су модификоване културним утицајима и личним искуствима (Fry et al., 2009).

Да би оставили што мање простора владајућој планерској скепси о мерљивости естетске димензије предела, следила су истраживања *визуелних индикатора* којима се предео може интерпретирати. Једно од најсвеобухватнијих, у ком је дат

¹¹ Најопштије, теорија естетике предела се дели на: еволуциону теорију (Kaplan, Kaplan, 1989) и теорију културних преференци (Carlson, 2001; Tuan, 1974). Еволуциона теорија објашњава визуелне преференце предела које су настале кроз познате историјске процесе, тврдећи да смо привржени појавама које истичу опстанак и благостање. С друге стране, преференце су настале из културног миљеа и личног искуства, а лепота се налази у оку посматрача (Meinig, 1976).

преглед већине значајних резултата у области естетике предела, али оних који се тичу карактера а не квалитета предела, је истраживање Tveit-а са сарадницима. Резултати истраживања говоре да је карактер предела могуће утврдити на основу девет перцептивних индикатора: *уређеност*, *кохерентност*, *поремећеност*, *историчност*, *визуелни обухват*, *имагинарност*, *комплексност*, *природност* и *ефемерност* (Tveit et al., 2006)¹². У следећем кораку, Fry и сарадници (2009) су показали да визуелне карактеристике имају релативно широк заједнички концептуални оквир са кључним еколошким аспектима што га чини употребљивим у истраживању различитих функција и вредности у пределима. Ипак, после провере свих аспеката, најмањи заједнички именитељ који кореспондира између предеоноеколошких и визуелних (перцептивних) приступа сведен је на следеће предеоне индикаторе (Fry et al., 2009):

- *Уређеност*: осећај реда и бриге доприноси доживљају идеалног стања; указује на ниво управљања и присуство људи у пределу;
- *Кохерентност*: кореспондираност између коришћења земљишта и природних карактеристика предела; одраз је јединства у слици предела где кохерентност може бити унапређена понављањем боје и текстуре кроз образац предела;
- *Природност*: колико је предео близак искуству доживљеног природног стања; искуство природности се ствара на основу постојања, доминације, врсте и облика предеоних карактеристика;
- *Комплексност*: диверзитет, богатство, величина и распоред предеоних елемената;
- *Визуелни обухват*: предеони мозаик; величина, облик и диверзитет визуелно доживљеног предела и степен његове отворености;
- *Историчност*: историјски континуитет и богатство, различити историјски слојеви, бројност и диверзитет културних елемената.

Уочавамо да се данас може говорити о заједничком теоријском концептуалном оквиру у ком се истражује интердисциплинарност предеоноеколошког и естетског приступа у планирању предела. Међутим, остају многа нерешена питања на које емпирија треба да одговори: шта се дешава у ситуацији када треба правити компромисе између естетске и еколошке функције; како препознати ситуације у којој су и једна и друга пожељне? Сигурно је да ће одговори на питања зависити

¹² Види: Tveit, M., Fry, O., Fry, G. 2006. Key concepts in a framework for analysing visual landscape character, *Landscape Research* 31. 229–256.; Ode Å., Tveit M. S., Fry G, 2008. Capturing Landscape Visual Character Using Indicators: Touching Base with Landscape Aesthetic Theory, *Landscape Research* 33:1, 89-117.

од типа предела, односно специфичних ситуација. Индикатори којима се утврђује уређеност, кохерентност, историчност траже додатна истраживања како би постали оперативне алатке у процесу планирања. Сложићемо се са Gobster-овим указивањем на поље нерешених питања: да ли људи могу еколошке карактеристике сагледати и вредновати као део перцепције предела (Gobster et al., 2007)? Очекивана је сугестија која долази од теоретичара естетике: *опажање вредности се постиже знањем и образовањем* (Fudge, 2001; Matthews, 2002). Верујемо да је владајућу скепсу о мерљивости естетске димензије једино могуће превазићи везивањем визуелних вредности са еколошким функцијама предела, односно утврђивањем јасних индикатора које је могуће применити у планирању. То нас води и ка бољем разумевању и планском дијалогу између еколога, „естетичара“ и планера, али и осталих учесника у процесу планирања.

До сада је било речи о аспекту *јесте* у парадигми планирања предела, у ком смо у интердисциплинарности пронашли модалитете разумевања оног што предео *јесте*, али *нова парадигма је и нормативна* и, према Allmendinger-у (2002), уводи комуникативан или колаборативан приступу планирању¹³.

Како област планирања има ограничено и недовољно искуство на овом пољу, Selman указује на наслеђе и искуство из сродних области као што је екосистемско управљање (Selman, 2006)¹⁴. У свом раду *Три лица екосистемског управљања*, Yaffee (1999) истражује управљање на екосистемским основама и закључује да се оно ослања на традицију: „... *вишеструког сензитивног коришћења животне средине, екосистемског приступа управљању ресурсима и екорегиналног управљања*“. Први приступ је антропоцентричан, други биоцентричан док у трећем можемо говорити о неком компромису. Екорегинално управљање уводи екоцентричан поглед у издвајању јединица управљања које су дефинисане као биогеографске целине, односно предели у којима долази до промене у начину управљања: од задовољења потреба појединачних врста према одржању и унапређењу екосистемских процеса. У истом раду аутор истиче да се филозофије планирања и заштите разликују, мењају се од ситуације до ситуације, тако да је мало вероватно да ће се пронаћи неки једноставан и јединствен модел управљања (Yaffee, 1999).

¹³ О нормативном планирању, као типу теорије планирања, било је речи и у претходним поглављима, а овде ћемо се подсетити да нормативна теорија планирања према Allmendinger-у „утврђује како свет треба да изгледа“ и промовише идеје како да се такво стање досегне. Нормативна теорија разматра „како планери треба да поступају рационално, а бихевиорални приступ се више фокусира на ограничења која их спречавају да испуне програм или рационалну акцију“ (Faludi, 1983: 4).

¹⁴ Као и планирање на предеоним основама, екосистемско управљање тежи превазилажењу политичких и административних граница како би се постигло ефективније, интегрално управљање ресурсима и екосистемима на регионалном нивоу.

Неспорећи да није лако наћи јединствен нормативни модел који би задовољио потребе у различитим просторним и друштвеним контекстима, Botequilha Leitão и Ahern (2002) као и Dramstad са сарадницима (Dramstad et al., 1996; Dramstad, Fjellstad, 2011) инсистирају на усаглашавању кључних карактеристика нормативног планирања предела са принципима еколошке науке и разумевању еколошког функционисања у ком су људи интегрални део система. Дугогодишња истраживања и искуство аутора у екосистемском управљању су показала да је овај приступ пронашао широку примену у Сједињеним Америчким Државама, Канади, Аустралији, Европи и обухвата: дефинисање јединице управљања, разумевање структуре и процеса кроз развојну анализу, и на крају, стварање оквира (модела) за планирање и управљање¹⁵.

У потрази за нормативним инструкцијама које ће бити применљиве за све пределе и политичке системе, у неколико различитих земаља, независно један од другог, појавили су се и приступи које је најинструктивније представити у интерпретацији Hawkins-а и Selman-а (2002). Аутори издвајају три приступа који, према њиховим сазнањима имају најдужу традицију: *модел стабилизације предела* који је био популаран у Источној Европи за време командно-контролног планирања; *модел главне врсте* у ком је планирање предела базирало на генерализацији станишних потреба карактеристичних врста; и на крају *модел зелених коридора*, којим се повезивањем линеарних елемената у пределу формира мултифункционална зелена инфраструктура.

Модел стабилизације предела полази од анализе предела као основе свеобухватног планирања предела на свим нивоима. Истиче се значај предеоних елемената у заштити и унапређењу биодиверзитета и слике предела, заштити воде и земљишта, контроли ерозије и пурификацији ваздуха. Стабилност се односи на капацитет предела да се брзо регенерише након промена које су последица човекових активности али и природних процеса (Miklos, 1996). Стабилним се сматрају природни и полуприродни предели. Планерски приступ се заснива на мапирању, у различитим размерама, оних елемената у пределу који су природно стабилни или су нестабилни, на основу чега се утврђује мрежа предеоних елемената који постају биоцентри или биокоридори (Bucek et al., 1996). Након овакве анализе добија се јасна слика планерске стратегије: постаје очигледно где је потребно планирати нове

¹⁵ Види: Botequilha Leitão et al., 2006. *Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable landscape planning*, Landscape and Urban Planning, 59(2), 65-93; Dramstad, W., Fjellstad, W. 2011. *Landscapes: Bridging the gaps between science, policy and people*, Landscape and Urban Planning 100 (2011) 330-332.

елементе у пределу, а где је потребно планирати мере за њихову регенерацију. Овај приступ се ослања на *Територијални систем еколошке стабилности* (Territorial Systems of Ecological Stability - TSES)¹⁶ који је формиран на основу избора:

- одређујућих критеријума - репрезентативност, еколошки значај, унутрашња еколошка стабилност, величина и облик;
- критеријума локације - позиција и просторни распоред геоекосистема, потребе за заштитом земљишта и воде, антиерозионе мере, филтрација, микроклима, естетска функција, мере еколошке стабилизације;
- критеријума за реализацију - еколошки квалитет постојеће структуре предела, постојање легалних инструмената за заштиту (Jongman, 2002; Miklos, 1996).

Ако се вратимо изворном приступу он ће нас довести до концепта *полазираних предела* који је још 1974. године примењивао руски географ Rodoman¹⁷. Основни принцип овог концепта се базира на строгом разграничењу природних зона и зона за ревитализацију (које се повезују у кохерентну мрежу) од зона намењених интензивном коришћењу земљишта (пољопривреда, индустрија, урбане области). Природне и пољопривредне зоне, зоне индустријског и урбаног развоја су основа овог планерског концепта¹⁸. Rodoman-ов приступ је био дијалектички и холистички, развијен је у оквирима дедуктивне руске научне традиције и

¹⁶ Просторно планирање у совјетској ери није постојало као планирање по себи. Као контраст економском планирању, које је довело до уништења предеоних и еколошких система, почетком 1980-их година појавио се концепт *Територијални систем еколошке стабилности* (Miklos, 1989). Планерским приступом су поштовани процеси који се одвијају у пределима, анализирани су токови материје и енергије, али и улога екотонова и функција ивице, и на крају, планским решењима је предвиђено коришћење изворне ремедијационе способности природе да *пречисти и опорави*. Концепт се састоји из четири дела: три аналитичка и једног синтезног дела. То су: а) еколошко стање (тј. вредности) постојеће предеоне структуре; б) еколошки фактори стреса у пределу; в) заштита природе и природних ресурса; из просторне синтезе претходна три дела установљени су г) регионални еколошки проблеми, систем еколошки стабилних области, фактори стреса у животној средини као и фактори који утичу на еколошку стабилност предела, природне ресурсе и животну средину.

¹⁷ Руски и источноевропски научници, који су се бавили проучавањем предела, много више су се ослањали на географске науке: геоморфологију, хидрогеологију и климатологију. Акцент је био на истраживању квалитета земљишта. У овој области, амерички и енглески научници нису имали путању развоја као њихове колеге из Европе. Уопште говорећи, англо – америчка традиција се концентрисала на изучавање вертикалних (хоролошких) процеса у пределу, док се немачка и руска традиција базира на хоризонталном (тополошком) и регионалном приступу у физичком планирању. Источноевропска традиција је била под утицајем оба приступа.

¹⁸ У Jongman-овим радовима (Jongman, 2004а, 2004б), као и многим радовима који су подржали његово мишљење, можемо пронаћи да се овакав приступ не може везати само за центалистичко економско планирање. Аутор наводи пример Холандије где се, такође, може срести структурна и функционална поларизација предела, али у потпуно другачијој политичкој и економској атмосфери. Она је резултат планерске методе која се може упоредити са зонирањем као планерским концептом.

резултирао је концептима као што су: *природни оквир, природна кичма, области еколошке компензације и функција еколошке стабилности*.

Jongman-ов критички однос према планском концепту зонирања је јасан: сматра га круцијалним узроком нестајања предоне разноврсности, али види и његову вредност у:

- издвајању и резервисању области чија је приоритетна функција еколошка компензација за области које се интензивно експлоатишу;
- повезивању зона еколошке компензације са зонама сличног управљања у кохерентну мрежу;
- обезбеђивању довољно простора за компензацију (еколошку надокнаду) и повезивање у систем (Jongman et al., 2004).

Модел главних врста трпи највише критика као узорни модел за планирање предела. Наиме, предеони еколози се налазе пред великим проблемом када морају да одреде одговарајуће станиште за велики број врста које су настањене у пределу за који се израђује план. Овај приступ је добио одређени степен популарности тамо где је био повезан са визуелним унапређењем предела који обезбеђују и одговарајуће услове за циљне врсте. Очекивано је да модел, кроз појединачне пројекте оптималног дизајна, врхунац софистицираности достигне у Холандији где стварање нових предела има дугу традицију (Lambeck, 1997, преузето из Selman, 2006). Ипак, општеприхваћен став је да не постоји јединствено оптимално решење које одговара општем биодиверзитету, јер свака врста има јединствене захтеве животног станишта.

За разлику од претходна два приступа који имају тенденцију дефрагментације у простору, *модел зелених коридора* се бави повезивањем. Заснива се на једном од круцијалних принципа предеоне екологије: *континуитет линераних предеоних елемената у пределу омогућава кључне еколошке функције* као што су распрострањавање врста и одвијање хидролошких процеса. У сваком случају, зелени коридори стварају вишеструко корисне пределе. Иако је почетна мотивација еколошке природе, они, у исто време, пружају могућност да им се доделе намене као што су рекреација, визуелни угођај, заштита од загађења, заштита природне и културне баштине (Smith, Hellmund, 1993; Fabos, 2004)¹⁹. На овом принципу

¹⁹ Предеоно еколошки приступ који се заснива на повезивању примењен је у Стратегијама развоја шумарства у Великој Британији. Упостављање веза између старих и нових површина под шумом, је смањило утицаје који су довели до њихове фрагментације. Циљеви стратегије повезивања зеленим коридорима често су објашњаване и са аспекта уређивања шума: кохерентна структура шумских површина омогућава не само боља еколошка својства већ и лакше управљање (Worrell et al., 2003).

је у планирању развијен правац чији су креатори и промотери Ahern и Fabos. Ahern (1995) је на основу стања и контекста предеоног обрасца, као и могућности остваривања веза између предеоних елемената, предложио четири стратегије: *защитну, офанзивну, дефанзивну и опортунистичку* (погледај поглавље 2.4)

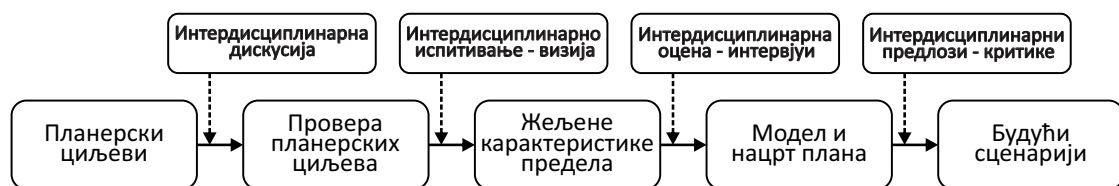
Захваљујући све већој софистицираности предеоно еколошких метода, данас се истражују *модел нормативног планирања* који се базирају на научно заснованим сценаријима. Iverson Nassauer и Corry (2004) су истраживали употребљивост нормативних сценарија који се комбинују са предеоноеколошким моделима капацитета предела који треба да задовоље одређене друштвене циљеве (Слика 23). Аутори тврде да је предеона екологија веома погодна као основа за развој нормативних сценарија јер омогућава планерима да експериментишу са алтернативним предеоним обрасцима који настају интеграцијом еколошких функција и друштвених вредности. Иако су резултат првенствено интердисциплинарног експертског приступа, сценарији остављају простор и за ангажовање осталих учесника у процесу планирања: формирање базе података, формулисање и операционализација хипотезе, генерисање нових података и тестирање хипотезе. Функције и вредности, на основу којих је формирана хипотеза, у сценаријима бивају проверавани у односу на еколошке, економске и културне захтеве или емпиријске податке (Nassauer, Corry, 2004)²⁰.

Уз претпоставке корисне скепсе да је могуће имати један универзалан нормативан модел планирања предела који ће бити примењив на свим нивоима и у свим окружењима, сматрамо да је у новој парадигми потребно променити питање са традиционалног: *Које пределе треба заштитити?* на питање: *Како омогућити очување и развој предеоног обрасца који је интегрисан у просторни развој?* Одговорити на ово питање значи имати у виду ниво комплексности планирања предела, њене претпоставке ситуационе теорије као и еколошких теорије и теорија естетике. Тежња ка интегративношћу у одговору оптерећена је императивом једноставности, разумљивости и применљивости у различитим

²⁰ Од сценарија се очекује да допринесу предеоној екологији као науци али и предеоној политици, и зато, према Iverson Nassauer и Corry (2004) сценарио треба да: настаје у итеративном планерском процесу; ангажује експертско знање у формирању хипотезе о предеоном обрасцу који задовољава еколошке и друштвене захтеве; интегрише погледе различитих дисциплина на будући предео, еколошке и културне ефекте; буде маштовит; спекулативан и инспиративан за политику; буде веродостојан; буде општеприхватљив; садржи адекватне детаље који ће задовољити јавност али и законске одредбе, с једне, и научну потребу за прецизношћу, с друге стране; омогући истраживање односа између процеса и обрасца као и компаративно вредновање алтернативе (Nassauer, Corry, 2004). Види: Nassauer, J.I., Corry, R. 2004. *Using normative scenarios in landscape ecology*, Landscape Ecology 19: 343-356

контекстима, просторним и културним. Убеђени смо да садашњост нема бољи одговор од следећег: *заштити оно што је вредно у пределима, рестаурирати и ревитализовати девастиране и оштећене пределе и њихове елементе, креирати нове којима би се стварао нови карактер али и успоставиле везе између постојећих стварањем линеарних коридора (умрежавање).*

Транспарентност као истраживачки приступ у новој парадигми треба да: омогући шире учешће јавности; унапреди процес демократског одлучивања којим се подржава и праведна будућност. У расправама о теоријама планирања проналазимо да је нормативној теорији комплементарно *делиберативно* односно *демократско* планирање. Суштина је да се у сфери јавног, грађанског друштва проналазе модалитети за остваривање права људи да учествују у процесу планирања. Оно претпоставља да се одлуке не доносе само на основу експертиза, већ и кроз комуникацију, дијалог или дебату међу онима који доносе одлуке и оних који су „погођени“ њима²¹. Отуда и синоним, *колаборативно* односно *комуникативно* планирање.

Слика 23. Нормативни приступ у планирању предела заснован на сценаријима: итеративан процес утврђивања законских циљева, жељених карактеристика предела и развој модела покривача земљишта (Извор: Nassauer, Corry, 2004)

Проблематика модалитета, односно начина реализације комуникативног планирања, веома је захтевна и представља комплексно поље истраживања што, коначно, не представља циљ овог рада. Зато ћемо само указати на познате модалитете и предложити оне који омогућавају оптимално учешће појединаца, али и заједница у процесу планирања предела, што опет зависи од друштвеног и културног контекста у ком се оно одвија. Да подсетимо, говоримо о путу ка новој парадигми која подразумева проверу свих предложених већином теоријски постављених премиса. Теоријски, учешће заинтересованих појединаца и заједнице се може одвијати на различитим нивоима истраживања: од најнижег, на ком су они само

²¹ У пракси комуникативног планирања, појмови стејкхолдери (*stakeholders*) и заједнице се често поистовећују. Ипак постоји разлика: стејкхолдери су појединци који имају своје личне интересе у будућем развоју предела, док су заједнице групе људи на које одлуке о будућем развоју предела утичу појединачно и дифузно. Када се групе људи удруже око заједничког интереса, онда они дејлују као стејкхолдери, а стејкхолдери се удруживањем у интересне групе појављују као заједнице (Selman, 2006; Tress, Tress, Fry, 2006).

информисани о истраживању или су анкетирани у фази израде информационе основе, преко консултантског учешћа и њиховог утицаја на сам ток истраживања, па све до управљања и утврђивања тока истраживања (Tress, Tress, Fry, 2006)²².

Тежња ка интерактивном и самоорганизованом учешћу у процесу планирања је део пута ка новој парадигми. Оно подразумева учешће заинтересованих појединаца и група у свим фазама, са претпоставком да њихово организовање не зависи од професионалних планера који би могли да утичу на њихово деловање. Сада већ задиремо у проблематику планерске етике, што нам није циљ, али се неминовно намеће као тема о којој се расправља и у теорији комуникативног планирања. Дијалог, преговарања и решавања конфликта подразумева и да се заинтересованим појединцима и групама омогући да схвате како ће будући предео изгледати, односно да сазнају колики и какав је домет њихових утицаја у одлучивању. Сlike, односно визуелно представљање на основу аерофотоснимача и фотографија, као и тродимензионалне анимације су показале најбоље резултате у приближавању планских сценарија заинтересованим појединцима и групама (Tress, Tress, 2003). Комуникативном планирању много више одговара визуелизација на локалним размерама јер даје реалну и детаљну представу о будућем пределу што се не може очекивати од регионалног и националног нивоа. Али, као што каже Steinitz, и интересовање појединаца, али и група опада са вишим нивоима планирања што се може тумачити њиховим неразумевашем или немањем личног интереса.

Данас комуникативно планирање трпи критику теорије и праксе неолибералног и глобалног друштва. Скепса кулминира питањем: *зар није комуникативна теорија планирања само за наивне?* (Sager, 2005). Свесни смо да ће ова теорија увек имати своје критичаре и поборнике, а ми ћемо се задржати на уверењу да је учешће заинтересованих група и појединаца у свим фазама процеса планирања предела *conditio sine qua non* нове парадигме, а усавршавање модалитета и начина примене је питање будућих трансдисциплинарних истраживања.

²² Модалитетима учешћа су се бавили многи аутори. Најопштије, они се могу поделити на: а) пасивно учешће, б) учешће у формирању информационе основе, в) консултантско учешће, г) функционално учешће, д) интерактивно учешће, њ) самомобилизација. Види: Pimbert, M., J. 1997. Diversity and sustainability in community based conservation, UNESCO - IPA Regional workshop on Community-based Conservation, February 9-12, India)

5.3. Карактер предела: део система вредности (јавно добро)

Дефинисање предела као мултифункционалног ентитета довело је и до његовог сагледавања као јавног интереса у областима културе, екологије и животне средине, као и на социјалном плану²³. Поставља се питање просторне манифестације предела као *интереса* као и нивоа на ком се тај проблем у планирању уочава, али и решава.

Планери теже да обезбеде продуктивност, диверзитет, стабилност и интегритет предела где управљање структуром захтева утврђивање чињеница и вредности у пределу (природних и културних квалитета предела) које се манифестују у оквирима карактера предела. Зато заступамо став да у *карактеру предела, као носиоцу идентитета предела треба тражити интерес, а у исто време то је и ниво на ком се проблеми уочавају и решавају*. У исто време, он пружа могућност да се на другачији начин утврде вредности и интерпретирају постојећа знања која су подржана познатим технологијама.

Увођење предела у корпус јавног интереса отвара још једно поље интегралног приступа приликом дефинисања општег добра у планирању. Питање јавног интереса и јавног, односно, општег добра је контроверзно поље којим се баве теорије планирања. О отворености и сложености овог питања писали су многи аутори али се сви слажу да је значење појма *јавни интерес* променљиво, те да зависи од конкретног социополитичког контекста у којем се он настоји остварити и од поступка помоћу којег се то покушава постићи²⁴. Консултујући расправе

²³ „... предео има значајну улогу у јавном интересу у областима културе, екологије, животне средине и на социјалном плану, (...) представља значајан потенцијал за привредне делатности .... заштита, управљање и планирање предела може да допринесе отварању нових радних места ...“ (ЕКП, 2000: 1) Види: Преамбулу Европске конвенције о пределима (ELC, 2000).

²⁴ Без намере да овом приликом дубље залазимо у проблематику општег интереса и општег добра, сматрали смо да је сврсисходно указати само на нека основна питања која су нам послужила да карактер предела сагледмо из угла јавног интереса и јавног добра. Објашњавајући појмове: „опште“ (general) и „јавно“ (public), „интерес“ (interest), „хтења“ (aspirations), „благостање“ (welfare) Вујошевић и Петовар (2006) констатују да их није лако разликовати, нарочито у практичној примени. Зато аутори јавно и опште добро изједначавају као синонине. Постоји контроверзно мишљење о значају јавно (општег) добра у планирању: једни га одбацују као категорију која није вредна у планирању, други га сматрају важним али немају начина да га примене, док га трећи сматрају апсолутом у оквиру постојеће идеологије и поистовећују га са јавним (општим) интересом. Разлику између јавног интереса и добра Петовар (1981) сагледава као суштинску: интерес појединца или друштвеног слоја се налази наспрам интереса другог појединца или класе, а степен реализације интереса зависи од друштвене моћи којом располажу појединац или друштвени слој. Опште (јавно) добро, у суштини, нема интерес већ потребу, тешко је проверљив и представља средство манипулације (Вајић-Brković, 1986). Сматрамо да се, данас, о пределу може дискутовати као јавном (општем) добру, које интегрисане вредности интерпретира кроз карактер.

које су вођене на тему јавног добра и јавног интереса, сматрамо да је *о пределу примереније говорити као јавном добру, а да се о очувању и унапређењу карактера предела, као носиоца културног идентитета, може говорити као потреби и као интересу свих учесника у процесу планирања.*

У савременим демократским, плуралистичким државама, са јаким цивилним сектором и грађанством, концепт јавног добра је категорија која се подразумева будући да је директно повезана са нивоом квалитета живљења. Ширење концепта јавног добра у последњим деценијама 20. века додатно је подстакнуто проблемима насталим угрожавањем животне средине и претњама по квалитет живљења, па чак и угрожавањем живота на планети (Земљи). Није случајно што се све већи број стручњака, националних и међународних организација, укључујући и организације Уједињених нација, баве *глобалним јавним добрима* (Vujošević, Petovar, 2006), што потврђује и преамбула Европске конвенције о пределима.

Када се говори о јавном добру односно о могућностима и начинима за његово достизање, појављују се три основна питања: Чије добро је уједно и заједничко добро? Како се на најбољи начин долази до сагласности о заједничком добру у процесу доношења колективних одлука? Шта је садржај заједничког добра, тј. у чему се оно састоји? (Dahl, 1989, преузето из Vujošević, Petovar, 2006). Јавна добра су артефакти и вредности које заједнички користи велики број потрошача/корисника (Begović, 1995). Ова економска дефиниција нам је послужила као оквир за тумачење предела као јавног добра.

Посебна комбинација геологије, геоморфологије, вегетације, начина коришћења земљишта, шеме поља и насеља ствара различите предеоне обрасце у пределу дајући му посебан идентитет, односно карактер (Swanwick, 2002; Van Eetvelde, Antrop, 2007; Vasiljević, 2009). Карактер предела интегрише природне и културне елементе, интегрише научно са практичним знањем корисника који у њему живе и познају традицију коришћења и обликовања предела (Selman, 2006).

Вредност просторне интерпретације карактера предела, који добија форму предеоног обрасца, Bell (1999) фаворизује у односу на земљишни карактер (*land character*). Карактер предела представља интегрисану интерпретацију физичког, еколошког и културног обрасца и самим тим је много употребљивији у планирању, дизајну и управљању (Bell, 1999). Коначно, *образац предела је материјализација, артефакт његовог карактера*, који за локално становништво има вредност културног идентитета чије очување постаје њихов заједнички (јавни) интерес и јавно добро.

Прелазак са позитивистичког приступа планирању предела ка приступу који стимулише утврђивање значења и вредности које су резултат интереса, потребе и идеологије, како друштва тако и појединца, омогућила је трансдисциплинарност у приступу. И ту се налазимо пред одговором на питање: *како се на најбољи начин долази до сагласности о заједничком добру у процесу доношења колективних одлука?*

Већ смо говорили о делиберативном истраживачком приступу и трансдисциплинарности које су карактеристике нове парадигме планирања. И у Европској конвенцији о пределима постоји јасна намера да се утврде вредности свих предела, и то уз активно учешће корисника и локалног становништва²⁵, али не постоји и препорука методе помоћу које треба утврдити вредност без доношења претходних судова који су често условљени експертским знањем. Ипак, у науци и пракси постоји консензус да се, на основу уочених појава, које стварају јединствен карактер, предео може доследно описати без доношења оцена и судова.

Теоријско и практично исуство нас је уверило да се интерпретација јединственог карактера предела, као заједничког добра који је резултат трансдисциплинарног истраживачког процеса, може постићи применом методе Процене карактера предела (*Landscape Character Assessment-LCA*). О методском приступу истраживању пределу, који се налази на врху историјске и еволуционе лествице различитих приступа у његовом тумачењу и интерпретацији, било је речи (види поглавље 5.), а вредност ове методе у новој парадигми планирања може се представити кроз четири основна принципа:

- Карактер предела, као другачији начин интерпретације постојећег знања, стављен је у прави план;
- Раздвајање фазе *карактеризације* од фазе *вредновања*, односно *доношења судова*; у фази карактеризације могуће је говорити о вредностима свих предела, свакодневних, обичних, као и оних изузетних;
- Улога објективности и субјективности у процесу: увођење локалног становништва и корисника предела у процес планирања;
- Могућност примене на различитим просторним нивоима.

²⁵ Европска конвенција о пределима, Члан 6.: (...) у погледу унапређења знања о њиховим пределима, свака Страна ће предузети: а) да идентификује сопствене пределе на целокупној територији; б) да анализира њихове карактеристике, као и силе и притиске који их трансформишу; в) да прати њихове промене; в) *да процењује идентификоване пределе водећи рачуна о посебним вредностима које им припадају заинтересоване стране и становништво* (ELC, 2000: 6).

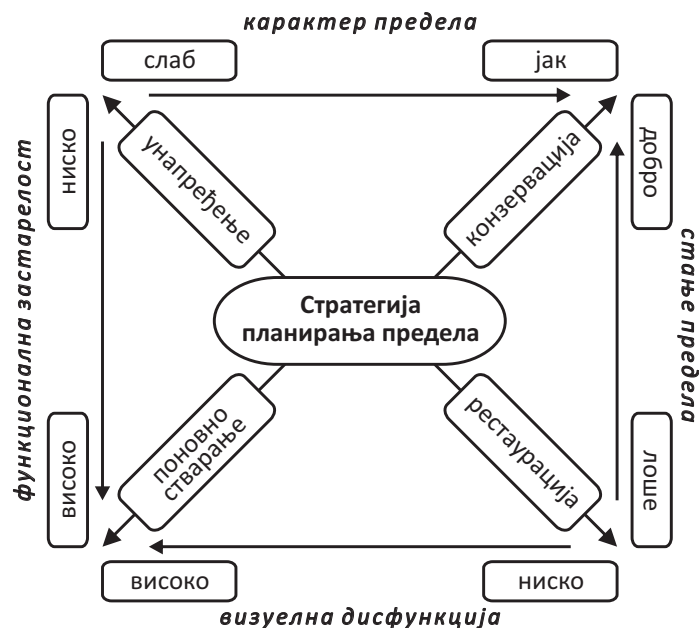
Метода се састоји из два независна корака: идентификовање карактера и препознатљивости предела (*карактеризација*) са једне стране, и уврђивање вредности с друге стране (*вредновање*). *Карактеризација* подразумева идентификацију, мапирање, класификацију и опис карактера предела, без изношења било каквог става о њиховом квалитету, а *вредновање* треба да одговара намени и циљевима, у односу на које се формира, и на основу резултата се доноси одлука о будућем развоју (CA/SNH, 2002; Swanwick, 2002).

Разлика између ове методе и класичне географске типологије и хорологије је у њеној интеграцији еколошког, културног и перцептивног аспекта предела, и оно што је посебно важно: процедура уврђивања карактера омогућава интерактивно учешће становника и корисника простора у свим фазама израде плана, чиме се њена објективност повећава (Antrop, 2000)²⁶.

Приступ истраживању карактера предела у потпуности одговара концепту нове парадигме: интегрише предеоноеколошке и естетске принципе предела као система у чијем идентификовању интерактивно учествују и његови корисници. О томе најпотпуније говори дефиниција карактера предела: *доследан и јасан предеони образац који предео чини препознатљивим, другачијим у односу на остале пределе* (CA/SNH, 2002; Swanwick, 2002). Резултат су издвојени типови предела (*landscape character type*) и њихови варијетети (*landscape character area*), који представљају појединачна изолована географска подручја унутар одређених типова предела али, иако деле исто порекло, имају посебан идентитет.

Када се карактер предела стави у контекст планског процеса, онда се на том нивоу *уочавају проблеми и проналазе решења*, уврђује се циљни квалитет предела али и механизми за његово оставривање. У односу на постављене планске циљеве, као део устаљене процедуре процене карактера предела, прави се одабир између четири приступа у ком се вреднује (оцењује):

²⁶ Да би се сагледале и процениле вредности предела неопходно их је претходно идентификовати. Према искуствима европских земаља постоје два основна методолошка приступа за одређивање типова предела: *холистички* и *параметарски*. Холистички дели велике просторне јединице (које су више мање познате) на више мањих (које су непознате). Ова метода је отворена, омогућава класификацију предела на основу непотпуних података уз сукцесивно додавање информација. Параметарски приступ се темељи на преклапању и комбинацији групе података који постоје за одређено подручје. Просторне јединице су статистички анализирани и груписани у типове и подручја. Резултат ових процеса зависи од квалитета података. Студије Процене карактера предела (*Landscape Character Assessment*) су холистичке и у 30% случајева урађене на основу биофизичких компоненти предела. Антропогени утицај на предео се интегрише са биофизичким карактеристикама (али није основа за процену) кроз: начин коришћења земљишта, просторни утицај, типологију насеља, културно - споменичко наслеђе и историјска артефакта .

Слика 24. Стратегија планирања предела у односу на стање и трендове у пределу (Извор: Warnock, Brown, 1998; Wood, Handley, 2001)

1. карактер предела и предлажу смернице (*Landscape Character and Guidelines*) за очување и унапређење кључних карактеристика типа предела које су на удару развојних секторских пројеката (урбанизације, инфраструктуре, шумарства, пољопривреде, туризма, водопривреде, енергетике);
2. квалитет предела и предлажу стратегије (*Landscape Quality and Strategies*); вреднује се присуство и видљивост предеоних елемента који су главни носиоци карактера предела, а у односу на резултат формирају се стратегије: конзервација, унапређење, рестаурација или стварање нових карактеристичних елемената (Слика 24)²⁷;
3. јединственост, раритетност или репрезентативност предела и предлаже њихово издвајање и проглашавање: ресурсима, било да су раритетни или репрезентативни; пределима интегралног квалитета (национални паркови, културни предели, МАВ резервати - *Човек и биосфера*), пределима визуелног

²⁷ На шематизованом предлогу акценат је на карактеру и стању предела који одређују препознатљивост и квалитет предела Warnock и Brown (Warnock, Brown, 1998). Тамо где начин коришћења земљишта не одговара функционалности предела, где је оно застарело, где носиоци економског развоја нису више одрживи, долази до губљења квалитета предела и нестајања препознатљивог карактера. Последице, тамо где се појављују озбиљна оштећења у пределу, њихова рестаурација је неопходна, али у пределима са снажним карактером и снажном функционалношћу треба применити стратегију заштите. Они предели који се налазе у средини ова два екстрема могу имати потребу за мешовитим мерама, укључујући унапређење или „ојачавање“ у зависности да ли су функционалност или карактер кључни интерес, односно да ли су трендови позитивни или негативни. Студије о пределима се често критикују као „оптерећене вредностима“, носталгичне или конзервативне, а Warnock-ово и Brown-ово коришћење релативно неутралних термина који се односе на карактер и функционалност предела смањују тенденције субјективне процене.

доживљаја или симболичне вредности (предели изузетних одлика); пределима значајним за историјска или научна истраживања, итд. (*Landscape Values and Designation*);

4. капацитет и осетљивост предела (*Landscape Sensitivity and Capacity*) када се планирају нови развојни пројекти, односно процењује се утицај и могућност адаптације предела на планиране промене али без мењања карактера, што је део процене утицаја на животну средину.

Метода процене карактера предела²⁸, као део планирања простором омогућава:

1. *Примену на свим нивоима планирања* и управљања простором; транснационалном, националном, регионалном и локалном и у било ком типу предела (урбаном, руралном или пределу блиском природи).
2. *Резултат је мапа* предеоних јединица које у опису садрже: развојне потенцијале, критичне капацитете, предлоге за заштиту и вредновање. Визуелном и експертском дескрипцијом предела добија се опис карактеристичних елемента предела. Планерска субјективност је ублажена интерактивним учешћем становништва у процесу тумачења и интерпретације предела, али и у његовом вредновању и доношењу одлука о будућим променама, чиме је задовољен принцип ЕКП.
3. *Формирање смерница и правила* која се спроводе кроз програме и планове у области животне средине, шумарства, пољопривреде, туризма, енергетике, заштите природног и културног наслеђа;
4. *Формирање правила уређења и грађења*; процењује земљиште за различита коришћења укључујући и нови развој; пружа информације за процене утицаја на животну средину, програме и посебне развојне планове.
5. *Физичке и еколошке компоненте се обрађују* у географском информационом систему (ГИС-у), што ову методу додатно фаворизује у односу на остале (Swanwick, 2002; Van Eetvelde, Antrop, 2007; Vasiljević, 2009).

Наслов овог поглавља говори да нам амбиција није била да представимо само модел већ и пут на ком се стварају услови за реализацију нове парадигме планирања

²⁸ Метод процене карактера предела (*Landscape Character Assessment*) је примењен на територији целе Европе (*Countryside Council for Wales - LANDMAP - European Landscape Classification Map, Landscape Assessment and Decision Making Process*). На основу четири параметра (клима, топографија, геолошка подлога и коришћење земљишта) издвојени су различити типови предела. У следећем кораку, поред експерата, и локално становништво треба да учествује у перцепцији и процени предела, као и у процесу доношења одлука о реализацији будућих пројеката. Метод процена карактера предела се примењује у Великој Британији и као метод Историјске процене карактера предела (*Historic Landscape Character Assessment*) који сагледава и археолошке критеријуме у процени временског и просторног контекста предела.

предела. Многа питања остају отворена, а у времену које долази очекујемо и нова питања на које ће одговоре давати друштвена стварност. Планирање предела које разуме данашње друштво представља модел конзервације и као резултат даје слуку, модел будућег предела које антиципира и силе које га формирају. Супротно томе, наш пут ка новој парадигми указује да питање предела у ком живимо није више питање секторског задовољавања циљева заштите, већ опредељење за тип односно карактер будућег предела, који је и јавно добро али и интерес, у који су уграђени циљеви свих сектора (становање, индустрија, пољопривреда, шумарство, енергетика, заштита животне средине, природног и културног наслеђа,...). У циљу бољег разумевања, сматрамо да је корисно карактеристике нове парадигме супроставити владајућој јер разлике постају очигледније (Табела 4).

Табела 4: Постојећа парадигма vs нова парадигма планирања предела

Постојеће планирање предела	Ново планирање предела: алтернатива
Просторни концепт: појединачни предели (у границама резервата и објеката заштићене природне и културне баштине)	Просторни концепт: Концепт предела као целине - просторни обухват плана (биорегиони; урбани, рурбани, рурални предели)
Предео вредносно условљен: изузетна национална вредност	Предео вредносно није условљен: инклузија свих предела (обични, свакодневни, изузетни или деградирани предели)
Недефинисано јавно добро (интерес) у планирању	Карактер предела: јавно добро у планирању
Мултидисциплинарно и Интердисциплинарно	Трансдисциплинарно
Вредносно неутрално: раздваја чињенице од вредности	Вредносно условљено: прихвата плурализам знања (знање: експертско и неекспертско)
Бави се коначним зонама заштите	Бави се развојем и интегралном заштитом у свим наменама
Поставља један циљ „заштита“	Плурализам циљева (социјални и економски циљеви упоредо са заштитом, реконструкцијом, ревитализацијом-рестаурацијом и рехабилитацијом)
Планирање предела је домен науке	Планирање предела је и домен „грађанске науке“, политичког и друштвеног одлучивања
Рационалне методе и технике	Рационалне методе се надограђују комуникативним техникама (дијалог и дебата са јавношћу и политичарима)
Имплицитно знање	Експлицитно знање
Окренуто према будућности и даје коначну слику као решење	Одвија се паралелно са реалношћу - даје слику могућег у сценаријима

5.4. Алтернативни модел планирања предела:

основни методолошки принципи и кораци (процедура)

Нову парадигму је било неопходно прилагодити речнику планерских циљева који утичу на њихову реализацију, односно на процес доношења одлука. Алтернативни модел планирања предела је настао комбинацијом *рационалног модела* и *модела социјалног учења и комуникативне акције*. Усвојене су све позитивне карактеристике рационалног модела планирања, корак по корак, а недостатке, који се односе на технократски приступ и игнорисање чињенице да је планирање условљено вредностима које су домен опсервације проблема од стране становништва и предстваника владајуће политике, покушали смо да превазиђемо употребом *модела социјалног учења и комуникативне акције*. Овај модел подразумева вредносни систем у ком је предео део јавног добра и демократски приступ у планирању који омогућава: дијалог и узајамно уважавање, стицање и размену знања кроз отворену комуникацију.

У односу на претходна разматрања о новој парадигми планирања предела и теоријским моделима за њену примену, претходно су дефинисани основни *принципи* који се постављају пред планерску методу и омогућавају да се боље разумеју различите активности које су укључене у процес планирања, а такође омогућавају да се превазиђу недостаци које носи традиционалан модел планирања предела. Услов који ваља задовољити није поједностављивање већ приближавање свету у ком делује.

а) *Репродуктивност и употребљивост метода* као принцип омогућава да методолошка процедура постане општа али и посебна алатка планирања простора (дефинисање специфичних интервенција у пределу као што конзервација, рестаурација, унапређење...; примена усаглашена са различитим нивоима просторног и секторског планирања; процена утицаја планираних интервенција на предео).

б) *Модуларност* као принцип обезбеђује флексибилну процедуру која може да одговори на многоструке захтеве у различитим типовима предела с обзиром да просторни концепт нове парадигме обухвата све пределе (природни, урбани, рурални, деградирани, изузетни али и обични, свакодневни предели). Модуларност подразумева отвореност процедуре израде плана која одговара: потребама дефинисаним политикама просторног развоја, просторнопланерским алаткама и акцијама које су усмерене ка даљим истраживањима и провери хипотезе која је

на почетку постављена. *Карактеризација је поједностављена и интегрисана у процес планирања предела.*

в) *Транспарентност и могућност понављања.* Процедура је флексибилна; може почети у било којој тачки, у односу на циљ, и насумично се кретати кроз остале кораке у процедури. Различите активности у методолошкој процедури се лако препознају, самосталне су и имају јасне разлоге, алатке, когнитивне изворе и обраду. Ово је посебно корисно за: формирање јасних информација; истраживање и проверу интерпретације активности које се дешавају у месту; преношење и размену знања. Јасна комуникација је основа за парцитарно планирање и управљање. Као последица, организовање базе података и приказивање релевантних информација постаје део експлицитног знања у процесу планирања предела.

г) *Дефинисање просторног обухвата у односу на проблематику предела.* Метод не зависи од нивоа планирања. У ствари, област и размера истраживања зависе од проблема који се решава. Промена размере и проширење истраживане области, као и ниво детаљности приликом истраживања, могу донекле променити начин рада, али не мењају логику активности и односе међу њима. Иако је величина области која се анализира обично унапред задата, у односу на ниво планирања или специфичну ситуацију, то не утиче на кораке у процедури. Размеру, односно просторни обухват интерпретације предела, као и утврђивање могућих интервенција у њему, могуће је модификовати у току самог процеса, узимајући у обзир проблеме трансформације, карактер предела и постојеће алатке планирања.

д) *Конвенционална терминологија се заснива на Европској конвенцији о пределима и принципима нове парадигме у којој се трансдисциплинарност и експлицитно знање прихватају као начини њене употребе.* Консултовано је и богато искуство енглеске праксе у планирању предела као и Упутство за процену карактера предела²⁹:

- *Предео* означава одређено подручје, онако како га виде људи, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или културних (људских) фактора.
- *Карактеризација предела* је процес утврђивања и издвајања предела јединственог карактера, њихово картирање, класификација и опис (CA/SNH, 2002; Swanwick, 2002)³⁰. Појам *карактеризације* се користи да би се потреба

²⁹ Види: Countryside Agency and Scottish Natural Heritage (CA/SNH) 2002. Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland (аутори: Swanwick, C. and Land Use Consultants), Cheltenham: Countryside Agency and Edinburgh: Scottish Natural Heritage.

³⁰ Метода карактеризације усклађује и интегрисава различите традиционалне методе тумачења и интерпретације предела, визуелне перцепције природних и културних предеоних елемената,

за тумачењем и интерпретацијом предела, као и потреба за утврђивањем визуелне читљивости и препознатљивости предеоног обрасца, увела у систем планирања, управљања и заштите.

- *Карактер предела* се препознаје у доследној и јасној шеми предеоних елемената која формира *предеони образац*. У односу на предеони образац издвајају се различити типови предела.
- *Циљни квалитет* се утврђује на основу карактера предела, његовог квалитета односно еколошке стабилности и визуелне вредности.
- *Политика предела* омогућава да се принципи предеоне екологије и естетике предела, сагледани кроз карактер и циљни квалитет предела, реализују кроз стратегије просторног развоја (просторног планирања, секторског планирања, заштите животне средине, заштите природе).

Предложен методолошки оквир прихвата опште и појединачне (секторске) циљеве остваривања квалитета предела које је могуће досећи током континуираног просторног развоја. За разлику од претходних приступа у планирању просторног развоја, увођењем карактера предела којим се, између осталих, интерпретира знање о културном и природном наслеђу, оно постаје не само чињеница већ и вредност која је део колективног културног идентитета урбаног и руралног становништва, односно саставни део њиховог свакодневног живота. *Карактер предела постаје неодвојиви део простора, јавно добро чија заштита и унапређење постаје интерес у планирању просторног развоја.*

Методолошка процедура

Као и постојеће методе планирања предела, Steinitz-ова, Ahern-ова, Steiner-ова процедура коју предлажемо се заснива на рационалном моделу: састоји се од система корака који су логично повезани али без стриктне хијерархије што јој даје неопходну флексибилност (Слика 25).

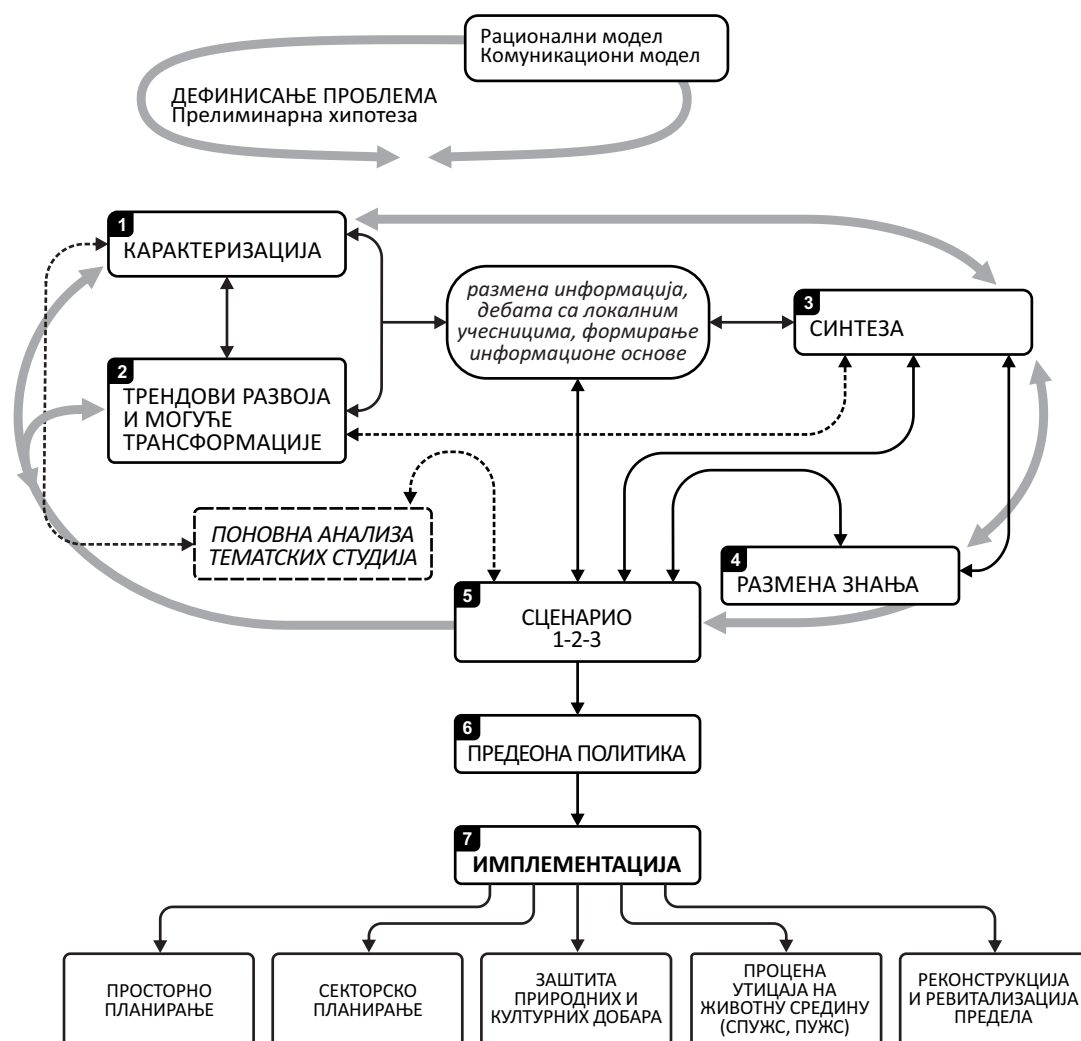
Систему корака претходи *прелиминарана фаза*. Као резултат дугогодишњег искуства и техничког знања које омогућава да се уоче сви релевантни аспекти предела и утврди просторни обухват који се анализира (утврђивање размере и приоритета за истраживање), у овој фази се дефинише *проблем* и *прелиминарна хипотеза*. После провере прелиминарне хипотезе и детаљне анализе оних аспеката

као и техника анализе. У фази карактеризације, поред осталог, у оквиру предеоно-еколошких истраживања могуће је утврдити основна обележја *композиције* и *конфигурације* предеоног обрасца, на основу чега се дефинише његова стабилност. После фазе карактеризације следи фаза *вредновања* у односу на постављене планерске циљеве (погледај Поглавље 5.3)

или питања која завређују дубља истраживања, треба организовати податке у циљу решавања идентификованих проблема³¹.

Слика 25. Метода нове парадигме планирања предела (Извор: модификовано према LOTO, 2005)

Прва три корака представљају реализацију субстантивног теоријског планског приступа:

- први, који доминира: *карактеризација* и класификација предела, односно *читање* и *интерпретација* предеоних карактеристика;
- други корак се бави *идентификацијом промена предела* кроз време (краткорочне, средњорочне, дугорочне), а у

³¹ Управљање методолошком процедуром и прелиминарна хипотеза зависе од специфичног политичког оквира у ком се планирање одвија. Прелиминарна хипотеза је резултат усклађивања политичких циљева и система прикупљених података стечених искуством експерата. Како могућности које нуди прелиминарна хипотеза нису неутралне, приступ који је овде потребан треба да делује као *рационални филтер* који, кроз научне и административне дебате, може да одреди које податке треба прикупити у циљу интеграције или промене прелиминарне хипотезе.

- трећим се прелиминарно интерпретирају проблеми (слабости) и ризици (претње) у пределу, као и његови потенцијали и могућности.

Као и у Steinitz-вом моделу, прва три корака одговарају *дескриптивно-евалуационом* делу који се заснива на предеоноеколошким принципима, као и на принципима визуелне интерпретације предеоног обрасца као система предеоних елемената.

У последња три корака се остварују захтеви *нормативног*, односно *прескриптивног приступа* у ком се утврђује и циљни квалитет предела, односно како предео *треба* да изгледа. На самом крају је манифестација примене *комуникативног модела*: дебата са становништвом и заједничко дефинисање предеоних сценарија и стратегија за њихово остваривање кроз предеону политику.

Као и Steinitz-ов, и овај модел функционише у форми питања: *Какав предео имамо? Какви су трендови промена? Какав предео желимо? Како доносимо одлуку? Како је реализујемо?* У односу на питања су распоређени и кораци у процедури (Табела 5).

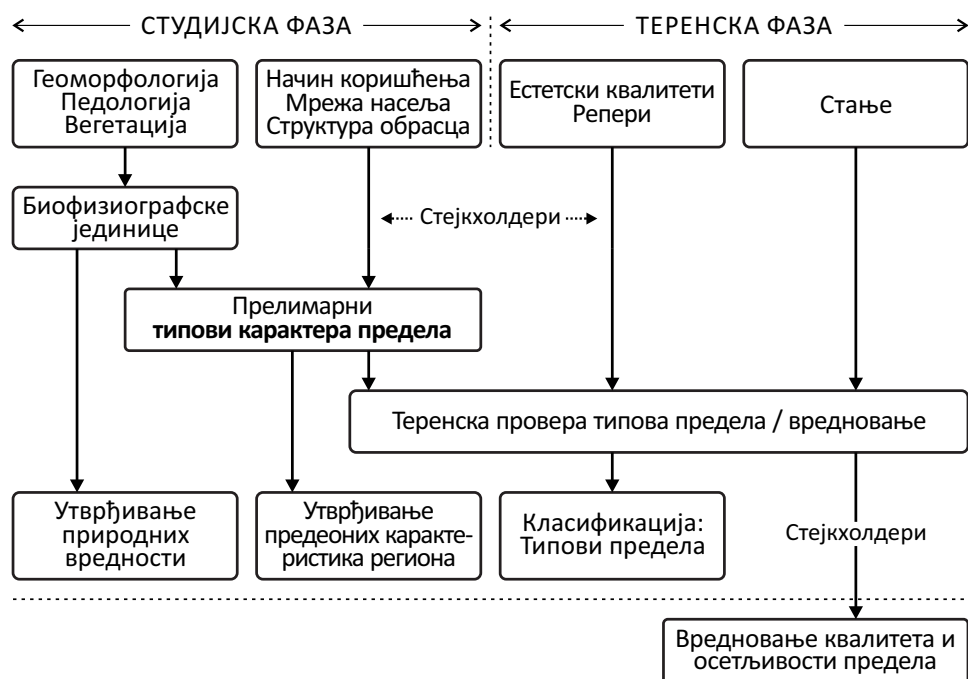
Табела 5. Методолошки кораци новог модела планирања предела: питања и одговори

<i>Какав предео имамо?</i>	Карактеризација
<i>Какви су трендови промена?</i>	Идентификација трендова развоја и будућих захтева за трансформацијом
<i>Какав предео желимо?</i>	Синтеза и квир за учешће и интерпретацију синтезе (размена знања)
<i>Како доносимо одлуку?</i>	Сценарији
<i>Како је реализујемо?</i>	Дефинисање премиса предеоне политике

Карактеризација је фаза у процедури чији је циљ да успостави *везу између предеоног обрасца и процеса који га формирају*. Утврђују се најзначајније карактеристике и елементи предеоног обрасца, као и процеси који су га формирали, али и они који га одржавају (тренутно стање, карактеристичне појаве које су настајале током времена а које су се задржале у постојећем обрасцу као носиоци идентитета, као и њихове слабе и јаке тачке). У когнитивном процесу специјализована научна знања су надограђена перцепцијом људи који имају различите интересе и погледе на вредности у пределу (Слика 26).

Принцип функционисања методолошке процедуре карактеризације предела не зависи од нивоа планирања, али је зато интерпретација класификованих типова карактера предела у директној корелацији са размером за коју се израђује план. Наиме, за национални и регионални ниво планирања, карактеризацијом се издвајају типови предела који се интерпретирају (једноставно) на основу обрасца

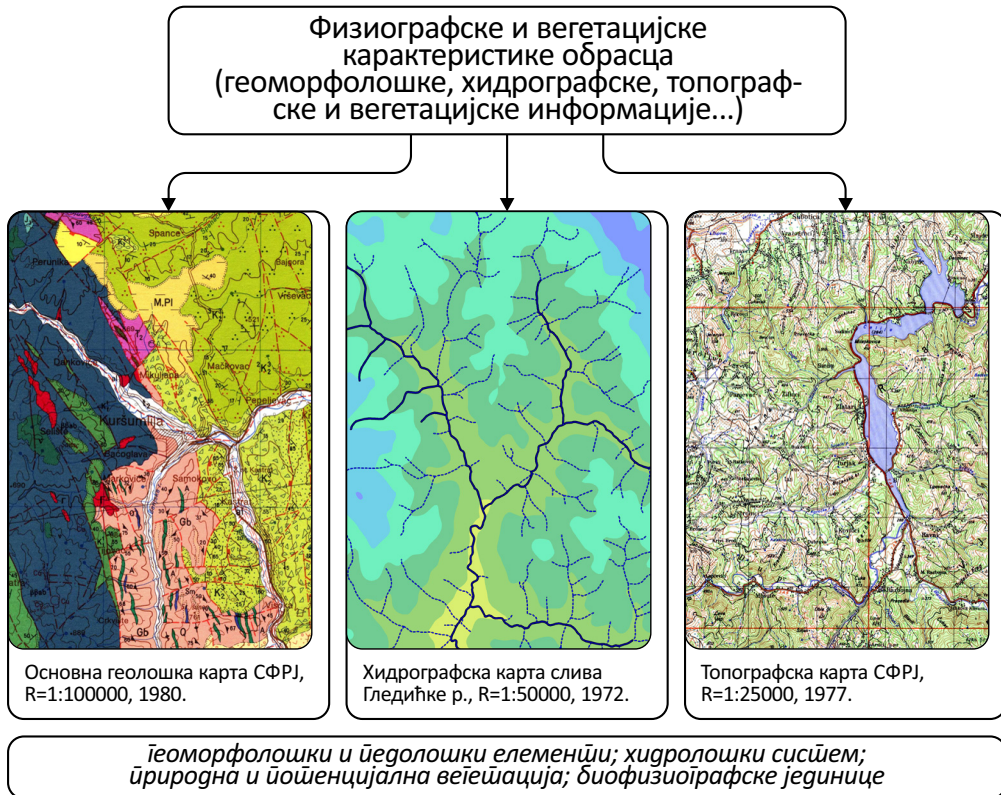
који за тај ниво (размеру) формира рељеф, покривач земљишта и систем (мрежа) насеља. На овом нивоу, типови предела се обично поклапају са већ познатим макро (мезо) географским хомогеним регијама. На локалном нивоу образац предела је комплекснији, детаљнији и много сложенији, а у процесу карактеризације учествују становници и корисници (стејкхолдери). Називи типова предела на овом нивоу треба да укажу на локално препознатљива обележја која су „носиоци“ његовог идентитета (карактера).

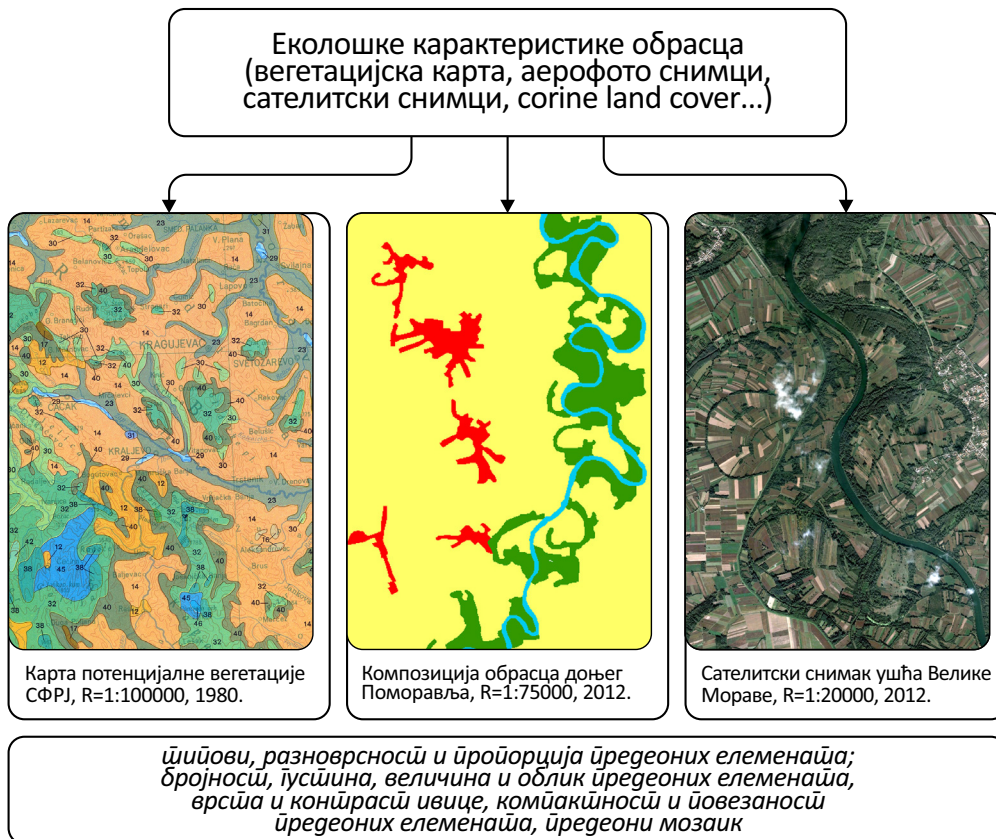
Слика 26. Процена карактера предела: информациона основа (Извор: интерпретирано Warnock, 1997 према Bell, 1999)

Предеони образац, односно карактер предела интегрише физиографски, еколошки, културни и естетски образац. За интерпретацију ових образаца је неопходно формирати информациону основу: тематске карте, студије, фотографије које приказују стање предела кроз време (Слика 27).

На крају процедуре добија се карата типова предела и интерпретација њихових предеоних обрасца кроз: а) специфичну (тродимензионалну) организацију предеоног обрасца који је састваљен од физички дефинисаних предеоних елемената; б) функционалну организацију која је резултат економских, социјалних, културних, природних фактора који учествују у формирању предеоног обрасца; в) визуелне и естетске карактеристике предеоног обрасца кроз комплексност и кохерентност, визуелни обухват, предеони мозаик, отвореност...; г) опис материјала и техника обликовања и изградње који представљају специфичност предеоних елемената,

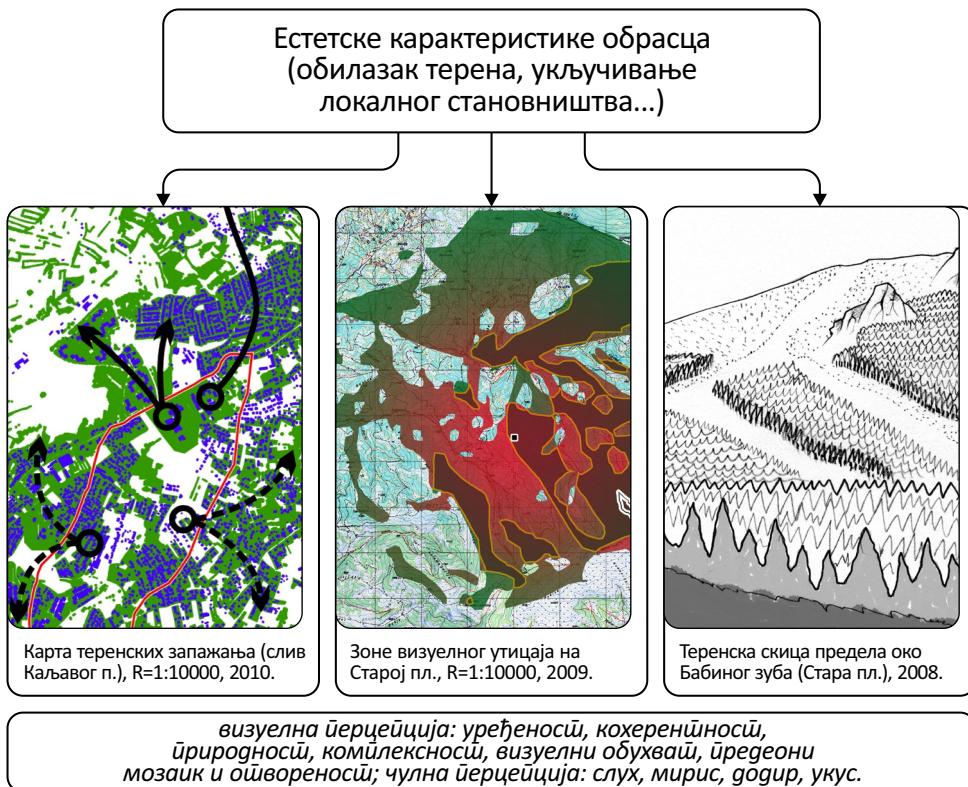
Слика 27а. Физиографски образац предела

Слика 27б. Еколошки образац предела

Слика 27в. Културни образац предела

Слика 27г. Естетски (визуелни) образац предела

али и обрасца као коначне форме карактера предела. После фазе карактеризације следи фаза *вредновања* у односу на постављене планерске циљеве (погледај поглавље 5.3).

На крају првог корака у процедури добијамо одговор на питање *Какав предео имамо?* Карактеризација и квалификација имају за циљ да дају кратак опис и слику предела. У формирању одговора на ово питање учествују и становници и корисници предела тако да се може говорити о дефинисању карактера предела, односно предеоног обрасца, као јавног добра у границама извојеног типа предела.

Идентификацијом трендова развоја се анализирају очекивани процеси трансформације које ће утицати на предеони образац. Зато је кроз преглед важећих планова развоја простора, као и релевантних студија, потребно анализирати и проценити:

- тренд развоја предела у светлу економских и друштвених догађања (од организације друштвено-економског и урбаног система до експлоатације природних ресурса);
- секторске политике, планове и пројекте просторне трансформације и рехабилитације, на различитим административним нивоима, који утичу на карактер предела;
- потребе за трансформацијом које долазе са локалног и националног нивоа (наведене, ненаведене, планиране, предпостављене).
- локалне акције и извођачке пројекте који подржавају ефикасну предеону политику.

Синтеза, као корак у методи планирања предела, има за циљ да повеже претходна два корака и да обезбеди технички извештај (са картама и визуелним приказима предела) који служи за развој дебате са становништвом да би се кроз различите сценарије дефинисала предеона политика. *Сценарији* треба да укажу на: проблеме, потенцијале и могућности, имајући у виду будуће ризике, који зависе од типа предела, истичући најосетљивије елементе предеоног обрасца, узроке притисака и његове осетљиве елементе. У овом кораку треба фаворизовати постојеће потенцијале и подсећати да ризик који је сагледан, након примене одговарајуће стратегије (офанзивне, дефанзивне, опортунистичке или заштитне) може постати могућност за стварање новог квалитета у пределу³².

³² Ова ситнезна слика у основи има намеру да прикаже кораке и закључке процеса процене који су концептуално слични S.W.O.T анализи, кроз:

- опис постојећег стања кроз слабе и јаке тачке које су идентификоване у структури предела;

Следећи корак у процедури подразумева *размену информација* са осталим субјектима у процесу планирања који су заинтересовани за развој предела. Размена подразумева:

- идентификацију субјеката који су заинтересовани (експерти, јавне установе, приватни сектор и локално становништво);
- утврђивање одговарјућег начина комуникације за различите ситуације;
- дефинисање начина дебатовања које може унети неке нове варијабиле у претходно дефинисану хипотезу.

У односу на резултате дебате, утврђује се *један сценарио* на основу ког се дефинише предеона политика и инструменти за њену имплементацију за:

- просторно планирање (оптимална намена простора, правила употребе земљишта, правила уређења и правила грађења која су усклађена са карактером предела);
- секторско планирање и заштиту природних и културних добара (нпр. за планове газдовања шумама: смернице за утврђивање посебних циљева газдовања шумама као и узгојних и уређајних мера које се усклађују са карактером предела);
- процену утицаја на животну средину (смернице за процену остелјивости и капацитета специфичног карактера предела да се прилагоди одређеним променама);
- пројекте реконструкције и ревитализације предела (правила уређења и грађења која су усклађена са карактером предела).

На путу ка новој парадигми све смо више убеђени да је питање квалитета живота питање карактера предела, који је јавно добро али и интерес, у који су уграђени циљеви свих сектора (становање, индустрија, пољопривреда, шумарство, енергетика, заштита животне средине, природног и културног наслеђа,...). Коцепт предела као целине - иницијација нове пардигме условио је просторни концепт али и научне принципе. Принципи предеоне екологије, принципи естетике предела као система, принципи комуникативног планирања се примењују у трансдисциплинарном истраживачком приступу у планирању свих типова предела (природних и културних). На основу теоријске парадигме формиран је модел као комбинација *рационалног модела* и *модела социјалног учења и комуникативне*

-
- анализу еволуције трендова и њихових утицаја на тренутну организацију и структуру предела фокусирајући се на коришћење снаге и могућности и смањивање претњи и ризика;
  - предвиђање могућих алтернатива са циљем да се искористе предности за превенцију штета од претњи и ризика.

акције у ком је карактер предела део јавног добра. Операционализација теоријског модела подразумевала је формирање методолошке процедуре израде плана предела која је: репродуктивна и употребљива, модулarna и транспарентна. Метод се састоји од шест корака: прва три одговарају дескриптивно – евалуационом делу који се заснива на предеоноеколошким принципима и естетике предела као система, а у последња три корака се остварују захтеви прескриптивног теоријског приступа. На самом крају је манифестација примене комуникативног модела: дебата са становништвом и заједничко дефинисање предеоних сценарија и стратегије за њихово остваривање кроз предеону политику.

Предложени *метод* планирања предела може функционисати као самосталан али и као део неке друге планске (и истраживачке) процедуре. У земљама у којима постоји инструмент плана предела он може функционисати као засебна метода, а у земљама у којима то није случај, он се посматра модуларно: *фаза карактеризације*, захваљујући свеобухватној и комплексној процедури, постаје део система просторног планирања, заштите животне средине, заштите природног и културног наслеђа или неког другог секторског планирања. На овај начин, метод је инструментализован и институционализован, односно изашли смо у сусрет различитим институционализацијама планирања предела у Европи, имајући у виду да је концепт планирања *кроз* предео процес који тражи време и стрпљење, друштвену социјализацију и адаптацију. То су били наши аргументи којим планирање предела може и треба да изађе у сусрет изазову просторног развоја у XXI веку.

6. ПРИМЕНА НОВОГ КОНЦЕПТА ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА У СИСТЕМУ ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ

Успешност теоријске поставке се мери степеном остварене компатибилности са светом у ком ће деловати. На самом почетку је изгледало да ће провера теоријског модела и метода бити антиципирана примена у систем планирања у Србији. Коинциденција је да је управо у време израде завршних поставки нове парадигме, конципирања модела и метода за њену примену, почела израда Стратегије просторног развоја Републике Србије, која је у наредном кораку добила форму Закона о Просторном плану Републике Србије (ППРС 2020)¹. Нашли смо се пред „искушењем“ примене парадигме планирања предела у документа просторног развоја. Требало је пронаћи модалитете које ће стручна јавност разумети, прихватити и на крају применити.

Свака мисао и идеја које прелазе у апликацију сукобљавају се са логиком традиције и свакодневног живота. Идеја примене нове парадигме планирања предела захтева посибилистички поглед у будућност. За такав приступ смо имали упориште и у Faludi-јевим сазнањима која су нас определила за *апликацију* концепта новог планирања предела као првој степеници у његовом институционалном развоју (Faludi, 2002 преузето из Waterhout, 2007)².

Можемо полемисати на тему да ли је *традиција* адекватан термин који треба да представи континуитет планирања предела у Србији, али ако је условно схватимо, онда планирање има форму концепта заштите чија се примена очекивала и у ППРС 2020. Исто тако, са сигурношћу можемо тврдити да друштвена атмосфера, односно разумевање проблематике планирања предела, није на развојној степеници која обећава примену нове парадигме у целини. С друге стране, ниво општости израде ППРС 2020 дозволио је да се њена, ипак, незрела вредност (карактера предела),

¹ Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године „Службени гласник РС“, бр. 88/2010 од 23.11.2010.године.

² Аутор сматра да је за имплементацију стратешких планских документа потребно тражити додатна објашњења и направити додатне промене да би имали праву вредност (нпр. институционалне промене). То је разлог што је као прва фаза предложена *апликацију* која се бави формирањем, боље казати обликовањем начина размишљања учесника у процесу планирања. На самом почетку, апликација је нека врста представљања и упознавања, која се одвија на језичком нивоу, односно упознавање са терминима који се користе у овој области. *Апликације* несумњиво воде ка институционалном развоју (Faludi, 2002 преузето из Waterhout, 2007).

коју покушавамо да наметнемо као важно будуће планско опредељење, делимично примени и то у самој окосници парадигме: *концепту предела као целине*.

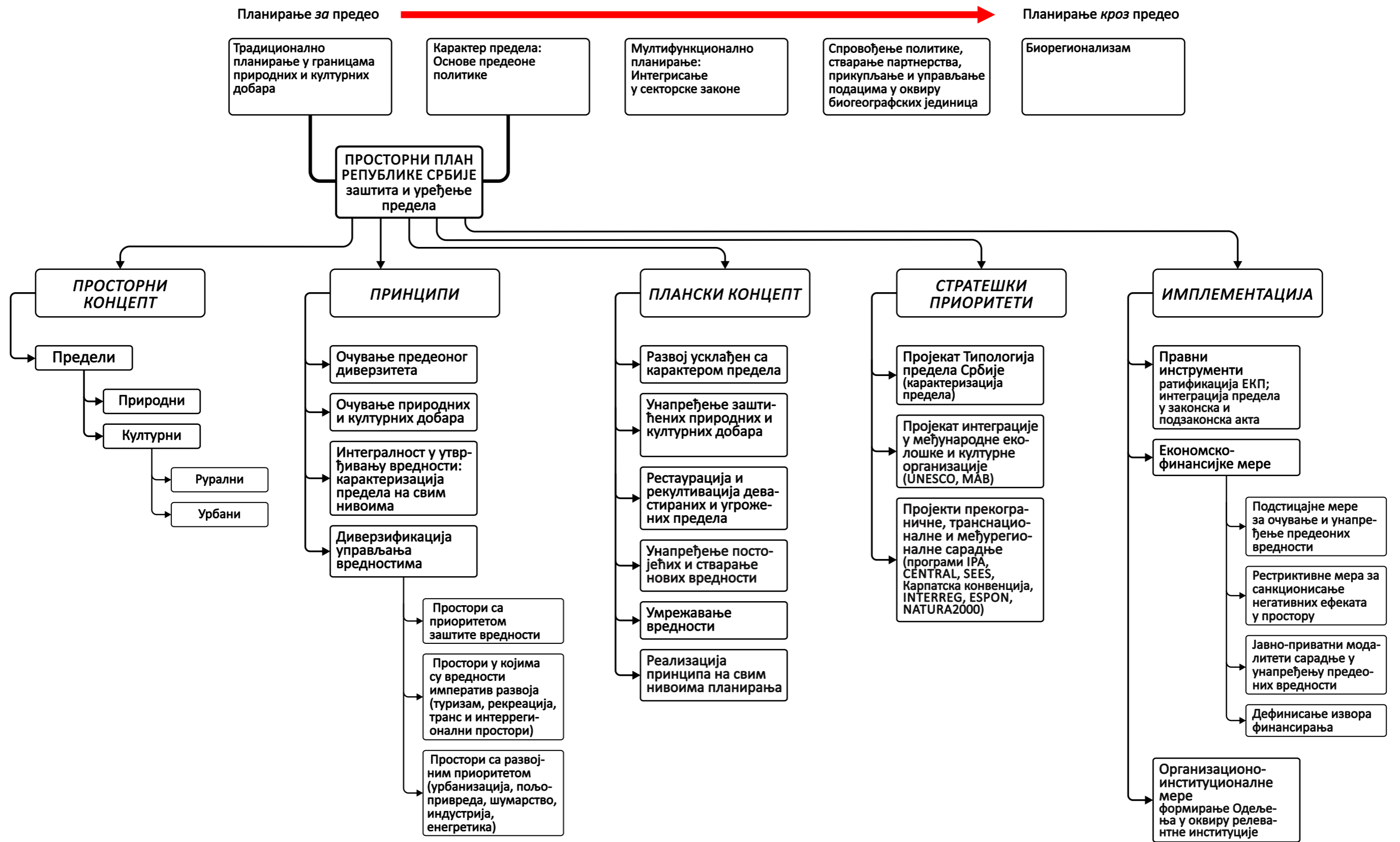
На овај начин се бавимо формирањем, боље казати обликовањем начина размишљања учесника у процесу планирања које се, у планерском тиму, одвијало и на нивоу комуникације (језика и термина).

Без претераних амбиција и очекивања, концепт предела у ППРС 2020 смо позиционирали *негде између* традиционалне заштите предела и односа у ком је за креирање политике предела потребно утврдити карактер предела³. У циљу бољег размевања и остваривања планерског дијалога, у ППРС 2020 дефинисани су основни појмови који, коначно, представљају теоријски конструкт нове парадигме:

- *предео* је дефинисан као „одређено подручје, онако како га виде људи, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или културних фактора“ (ELC, 2000). У следећем кораку,
- успостављена је веза између *идентитета* и *јединственог карактера предела* који је дефинисан *предеоним обрасцем*, односно специфичном структуром коју чини јединствена и доследна шема предеоних елемената обликованих у комплексним интеракцијама природних и грађених елемената;
- *карактер предела* смо дефинисали вредношћу, односно квалитетом којим се управља; његову вредност је могуће сагледати интегрално кроз *идентитет*, *диверзитет* и *повезаност предеоних елемената*.

На крају, истраживачки приступ у изради Просторног плана Републике Србије до 2020. године био је на нивоу општости који је омогућио примену основних постулата теоријске парадигме до којих смо дошли у претходном истраживању (види поглавље 5), а који одређују *просторни концепт* и *планерске принципе* (Слика 28). За разлику од претходног Просторног плана Републике Србије (1996), чија је израда трајала 30 година, време и окружење у ком се одвијала израда ППРС 2020 није претпостављало неопходна истраживања која би обезбедила жељени и

³ Интересантно је осврнути се на еволуцију увођења предеоног аспекта у планове просторног развоја у периоду од 2008 до 2010. године. Усаглашавањем предлога са планерским тимом за израду Стратегије просторног развоја Републике Србије до 2018 (СПРРС) (Сл. гласник РС, бр. 47/2003) тема предела је обрађивана под насловом: *Вредности предела и физичке структуре насеља Србије као елементи културе и идентитета*. Потврдили смо опсервацију да се и даље налазимо у сфери традиционалног неразумевања концепта предела али да постоји потреба да се он појави као поглавље у садржају СПРРС 2018, што се може тумачити и потписивањем Европске конвенције о пределима. У новом Закону о планирању и изградњи из 2009. године (Сл. гласник РС, бр. 72/2009) Стратегија је замењена Просторним планом Републике Србије 2020 (ППРС 2020). Концепт предела из СПРРС 2018 је преформулисан и у садржају ППРС 2020 је представљен у поглављу: *Заштита и уређење предела*.

Слика 28. Апликација нове парадигме планирања предела у Просторни план Републике Србије 2020

неспорно потребан ниво детаљности, односно *изостало је утврђивање и издвајање предела различитог карактера на националном (регионалном) нивоу Републике Србије*. Свесно смо одустали од импровизације која би умањила вредност нове концепције планирања предела коју овим радом заступамо и „боримо“ се за њену будућност⁴. Али, у исто време, *метода карактеризације предела је предложена као обавезни део планске процедуре приликом израде регионалних планова, планова за подручја посебне намене, урбанистичке планове, као и за секторске планове и процене утицаја на животну средину*. Изостало је упознавање са „третим стубом“ парадигме а то је планерска заједница односно струка која ће се бавити реализацијом планских решења, која, нажалост, није била предмет плана. Искуство и традиција планирања предела, у српским околностима, указују на неопходност дефинисања и овог важног аспекта успешне реализације планских решења, што ће бити тема ове расправе.

6.1. Карактер предела: део система вредности у Просторном плану Републике Србије 2020⁵

Питање карактера предела је почело да бива интересантно појавом Европске конвенције о пределима. Били смо свесни да стручна јавност није довољно упозната са овом проблематиком и да ће инсистирање на карактеру предела, као јавном добру, изазвати отпор и скепсу. Међутим, концепт предела су и просторни планери, као креатори будућег садржаја ППРС 2020, везали за културни идентитет⁶. То нас је мотивисало на стварање прихватљивих модалитета препознавања

⁴ Ако треба тражити разлоге за овакав приступ и одустајање од евентуалне импровизације типологије предела Србије онда је то сигурно сазнање о словеначким искуствима у овој области. Наиме, почетком 90-тих година словеначка влада је иницирала Пројекат, *Регионална распоређеност типова предела у Словенији*, који је имао за *циљ* да прикупи сва постојећа знања о: карактеру предела у Словенији, променама до којих је у њима дошло, категоризацији културних предела Словеније у односу на визуелну привлачност; као и да припреми упутство за заштиту и развој предела. Ову Студију је наручило Министарство за физички развој Словеније као базну студију за израду Стратегије просторног развоја Републике Словеније.

⁵ Ово поглавље је резултат примене теоријског алтернативног модела планирања предела у Просторном плану Републике Србије до 2020. Поглавље у ППРС 2020, *Заштита и уређење предела*, базирано је на овом моделу. Види: Живковић Ј., Васиљевић Н. 2009. Вредности предела и физичке структуре насеља Србије као елементи културе и идентитета, *Студијско-аналитичка основа Стратегије просторног развоја Републике Србије*, Републичка агенција за просторно планирање, Министарство за заштиту животне средине и просторно планирање Републике Србије.

⁶ Примена савременог приступа вредностима предела у Стратегији Просторног развоја Србије подржана је и Програмом дефинисаном потребом за „*афирмацијом идентитета и диверзитета као основе успешног развоја привреде, туризма и других развојних грана, који би, сходно Гетеборшкој и Лисабонској стратегији, требали да буду темељ Стратегије*“, (Програм за израду Стратегије просторног развоја Републике Србије до 2018, 2009: 13).

карактера предела као носиоца траженог идентитета, који би у следећем кораку могао да еволуира у јавно добро. Заправо, бавили смо се стварањем услова да до еволуције дође. С друге стране, задати оквир у ком се очекивала примена концепта предела у ППРС 2020 гласио је: *Заштита и уређење предела*. Традиционално дефинисане границе природних добара у којима планирање има само један циљ, да заштити природне вредности и да их уређује у складу са природним процесима, био је маневарски простор који није много обећавао. Иако смо остали у задатим границама, одбацили смо наслеђени детерминистички заштитарски приступ који је, за нас, одавно постао питање инерције са којом се треба суочити. Без обзира на контекст у ком се одвијала израда Стратегије просторног развоја Републике Србије до 2018, а потом и Просторног плана Републике Србије 2020, сматрали смо их изазовом у ком се покреће питање карактера предела и односа који се успоставља на релацији предела и планирања просторног развоја.

Користећи логику, односно динамику и процедуру израде ППРС 2020, која је дефинисана Правилником⁷, приказаћемо и ниво адаптације модела, односно могућности примене методе карактеризације предела.

Општа оцена стања и генерална SWOT анализа традиције планирања предела у Србији указала је на проблеме примене новог концепта које треба тражити у⁸:

- одсуству адекватно третиране предеоне проблематике у законској и планској регулативи;
- недефинисаном статусу планирања предела у систему планирања у Србији;
- неразвијеној јавној партиципацији у процесу планирања и одлучивања као и дуготрајности и сложености процеса повећања нивоа свести о значају предела код стручне и шире јавности.

Већ смо говорили да је просторно планирање пред изазовом промена вредносног система. Уследило је упознавање планерског тима са *просторним концептом* и

⁷ Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената (Сл. гласник РС, бр. 31/2010) утврђује основе кораке у изради ППРС: 1. *полазне основе*, 2. *принципи и циљеви*, 3. *концепција и пропозиција*, 4. *просторни развој - планска решења*, 5. *имплементација*. Следећи задате кораке, успели смо да прикажемо ниво примењивости новог модела планирања предела у законодавни оквир планирања просторног развоја.

⁸ Наведене констатације су резултат истраживања које је спроведено у области законодавне и планске регулативе а која је била на снази у време израде Стратегије Просторног плана Републике Србије 2018 и Просторног плана републике Србије 2020 године, од 2008 до 2009. године. У анализи није прављена разлика између термина *предео* и *нејзаж* јер се у законодавној и планској терминологији употребљавају као синоними. Анализирани су: Закон о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр.135/04), Закон о културним добрима (Сл. гласник РС, бр.71/94, 72/2009) Закон о планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 47/03, 72/2009), Закон о процени утицаја и Закон о стратешкој процени утицаја (Сл. гласник РС, 135/04) и Просторни план Републике Србије (Сл. гласник РС, 13/96).

принципима на којима се заснива нова парадигма планирања предела, односно упознавање са *природом карактера предела* који би могао да постане део система вредности (јавно добро) у планирању просторног развоја.

Просторни концепт - *Концепт предела као целине*, је постављен као окосница разраде заштите и уређења предела Србије у ППРС 2020. У даљем кораку он је захтевао *структурисан простор* па су предели на територији Србије, у односу на степен и тип модификације, доминантне процесе који контролишу дати простор и карактер утицаја човека на предео, подељени на природне и културне пределе, а културни на урбане и руралне⁹.

Основни циљ је формулисан у складу са развојним концептом планирања предела и карактером предела као јавним интересом који има следећу формулацију: *Основни циљ заштите, уређења и развоја предела Србије је очување и унапређење карактера предела као фактора који утиче на квалитет живота становништва и ствара основе развоја.*

Трандисциплинарност је у новој теоријској парадигми добила своју интерпретацију кроз принципе очувања и унапређења карактера предела, као носиоца идентитета, али и квалитета живота у њему. То су:

- *Принцип очувања диверзитета предела* - заснива се на претходно трансдисциплинарно утврђеним вредностима диверзитета у регионалном и локалном карактеру предела;
- *Принцип очувања вредности предела* - подразумева трансдисциплинарно уртвање природних и културних вредности, као основе културног идентитета, које су интегрисане и интерпретиране као карактер, односно тип предела.

Претходно дефинисање типа предела, односно утврђивање његовог карактера, води у дефинисање следећег принципа који претпоставља *диверзификацију приступа управљању вредностима предела* у односу на различите циљеве одрживог просторног развоја. Очекивана је реакција у којој ће препознати карактер предела

⁹ *Природни предели* су предели у којима је степен модификације минималан, биофизичка структура је већином природног порекла. То су шумски предели, предели са вредним акватичним екосистемима, високопланински предели где је човеков утицај занемарљиво мали, и др. У шематском приказу (Слика 29) приказани су као национални паркови и резервати природе. *Културни предели* се у односу на карактер модификације предела, претежан начин коришћења земљишта, густину насељености деле на рурални и урбани предео. *Рурални предео* показује неке карактеристике природног предела, мања је густина насељености, преовлађује екстензиван начин коришћења земљишта и насеља су органски део природног окружења. *Урбани предео* је потпуно измењен природни или рурални предео који се успоставља и функционише прилагођено човековим потребама. На шематском приказу (Слика 29) приказани су као седишта управних округа Републике Србије.

условити будући развој, односно да ће и секторске планске интервенције бити усклађене са њим, што се може постићи применом принципа *интеграције циљева обезбеђења квалитета предела у секторске политике, планове и пројекте*.

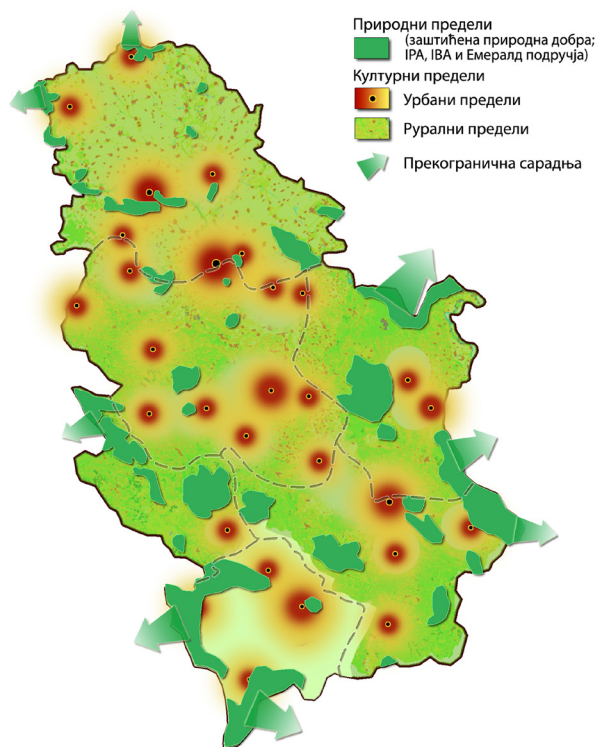
У утврђивању карактера предела се огледа плурализам, како истраживачких приступа тако и циљева који усмеравају његову заштиту и развој тако да можемо сматрати да је нова парадигма планирања предела у још једном сегменту усаглашена са ППРС 2020.

Ако се подсетимо нормативних принципа нове парадигме они су сведени на: *заштиту вредних елемената карактера предела, рестаурацију и ревитализацију девастираних и оштећених предела и њихових елемената, креирање нових предела и нових елемената карактера којима би се, поред осталог, обезбедила и функција повезивања, односно умрежавања стварањем линераних коридора*. Претходни принципи су били оквир формирања *планског концепта* утемељеног у карактеру предела који условљава просторни развој (Слика 29):

- Развој усклађен са специфичним *карактером предела*;
- *Промоција, заштита и унапређење препознатих природних и културних вредности*: природни и културни предели који су део наслеђа, природне и културне вредности у насељима;
- *Унапређење постојећих и креирање нових вредности* у просторима у којима је вредност предела од посебног значаја за развој (туристичка, културна подручја...) и/или представљају део интернационалних мрежа и пограничних области;
- *Повезивање (умрежавање) предеоних вредности у простору*;
- *Ревитализација, рестаурација и креирање нових вредности* у пределима који су угрожени и деградирани.

Када се принципи, циљеви и концепт покушају свести на реалне просторне размере онда се крећемо у домену *планских решења* која су дата за пределе који су диверзификовани у односу на полазну поделу: природне, културне, односно руралне и урбане пределе. У планским решењима смо нормативни аспект новог концепта планирања предела применили на различите карактере, односно предеоне обрасце ових предела, њихове предеоно-еколошке и визуелне структурне елементе.

Природни предели су у простору препознати као специјални и строги резервати природе, као и зоне првог режима заштите у заштићеним подручјима. Као делови простора у којима је степен природности највећи, ови предели се сматрају вредностима које треба и даље *штитити*, тј. обезбедити заштиту структуре

Слика 29. Шематски приказ планског концепта заштите и уређења предела (Извор: ППРС, 2020)

предела и несметано функционисање природних процеса, заштиту биодверзитета, као и очување и успостављање еколошких мрежа. Тамо где су нарушене њихове природне и естетске вредности треба *омогућити ревитализацију и рестаурацију* у складу са режимом заштите. У овим пределима се *предвиђа утврђивање специфичног карактера предела* да би се ревалоризовале вредности у пределу које, у каснијој процедури, могу бити предложене за заштиту или еколошки сензитивну презентацију у циљу едукације и јачања свести о њиховом значају.

Развој руралних предела, који су најзаступљенији на територији Србије, заснива се на уважавању њиховог *специфичног предеоног карактера*, затечених вредности и капацитета предела. Планским решењима се предвиђа *очување и унапређење карактеристичне структуре и слике руралних предела*:

- Очување предеоног обрасца заснованог на коришћењу земљишта (пољопривредног, шумског, водног, грађевинског), односу изграђеног и отвореног простора, регулацији грађења и уређивања простора у складу са карактером предела (традицијом грађења и традиционалним облицима коришћења земљишта);
- Спречавање ширења насеља и заустављање непланске изградње, стимулисањем коришћења постојећег грађевинског фонда, усклађивањем

изградње инфраструктурних коридора и објеката са карактером и капацитетом предела;

- Очување и афирмација карактеристичних елемената у предеоном обрасцу и слици предела (морфологија терена, водотокови, шуме, живице, засади, насеља, објекти...), као и креирање нових предеоних репера и симбола.

Развој урбаних предела се заснива на чињеници да су изложени све већим конфликтним притисцима развоја али и да је урбана популација све доминантнија, тако да је квалитет живота у граду постао императив планирања. Планским решењима треба обезбедити *очување и унапређење слике и структуре урбаног предела*:

- Регулација грађења и уређивања простора у складу са карактером предела и специфичностима развоја града као целине, али и његових делова;
- Успостављање просторног реда и очување елемената руралног предела (шуме, пољопривредне површине...) у рубним зонама („рурурбани“ предели) - заустављањем ширења града, непланске изградње и концентрацијом нове изградње уз инфраструктурне коридоре;
- Јачање специфичног карактера „слике“ града (одређене обрасцем урбаног предела: преовлађујућом урбаном формом, карактером и диспозицијом репера, карактеристичним односом грађених и природних елемената) и заштита визура на слику града (уређивањем видиковаца и приобаља);
- Очување, унапређење и одрживо коришћење отворених, зелених простора и елемената природе у градовима, активирање напуштених и девастираних подручја;
- Креирање мреже зелених и јавних простора којом се повезују природне и културне вредности насеља, периурбаних („рурбаних“) подручја и руралног предела (плавозелених коридора);

Одсуство традиције планирања предела и пројекција будућих догађања у области планирања простора условили су да се *приоритетне активности*¹⁰ посматрају као ургентне али и неопходне да би се остварили задати циљеви. Остваривањем ових активности омогућило би се *формирање информационе основе за планирање*

¹⁰ Интензитет и динамика манифестованих проблема, карактеристике стања (не)заступљености проблематике квалитета предела у домаћој законској регулативи као и ниском нивоу свести о њеном значају за квалитет живота и атрактивности за развој, као и очекивани негативни ефекти глобалне кризе на развој Србије и неизван друштвено-политички контекст развоја, условљавају приступ формулацији *приоритетних области* за које се формулишу правни инструменти, економске и организационе мере и *приоритетни пројекти* који одговарају захтевима за извесним и/или минималним улагањима и који представљају основу за одрживи развој у периоду кризе.

предела која би довела до напуштања свесно прихваћене општости која је владала у приступу изради ППРС 2020 и максималне реализације циљева на осталим нивоима планирања. Због тога је активност највишег приоритета израда *Студије типова предела Србије* применом *методе карактеризације предела*. Ова студија је првенствено *информациона основа* за планирање, управљање, заштиту и мониторинг квалитета свих предела на територији Републике Србије.

Остале приоритетне активности су:

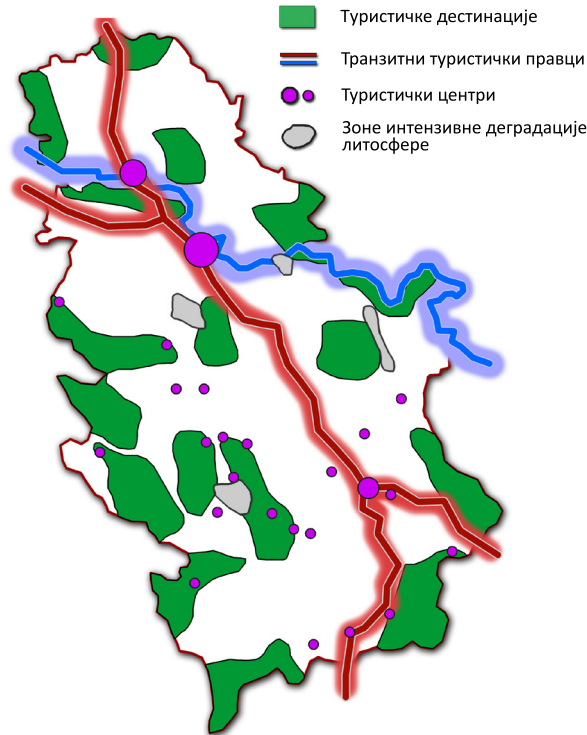
- *Ратификација Европске конвенције о пределима*¹¹;
- *Институционализација* проблематике управљања квалитетом предела;
- Установљавање *обавезе израде претходне студије о карактеру предела и дефинисање методологије* за њену израду - приоритетно за подручја посебне намене, а дугорочно за све просторе;
- *Интеграција* проблематике квалитета предела у *секторске политике*, планове и пројекте и обавеза спровођења *студије утицаја на предео* развојних планова и пројеката;
- *Развој програма едукације стручњака* и запослених у релевантним институцијама;
- *Развој програма едукације локалне заједнице* и њихово укључивање у програме заштите и уређења предела;
- *Укључење у програме међународне (интеррегионалне) сарадње*.

Nomen est omen је преовлађујуће схватање и разумевање предела, односно асоцијација на предео као природно и културно добро (туристичке дестинације). Сматрамо да је концепт планирања заснован на карактеру предела (на локалном нивоу), најпре потребно реализовати за *приоритетна подручја* (Слика 30):

- Просторе посебних културних и природних вредности предела, културна подручја и историјске градове;
- Просторе у којима је квалитет предела од посебног значаја за развој (туристичка, културна подручја...) и/или представљају део интернационалних мрежа и пограничних области;
- Угрожене и деградиране просторе у којима је потребно спровести мере рекултивације и реконструкције;

¹¹ Као што смо казали на почетку овог поглавља оно представља резултате рада на изради СППРС 2018 и ППРС 2020 у периоду од 2008 до 2010. У међувремену је, као и један од приоритета ових планова, донешен Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу, са Указом о проглашењу Закона, објављен је у Службеном гласнику РС - Међународни уговори, бр. 4/2011 од 27.05.2011. године. Са сигурношћу можемо тврдити да је актуелизација ове проблематике кроз стратешка планска документа, као и њено промовисање на националним симпозијумима и конференцијма, допринела да се у стручној јавности створи атмосфера која је резултирала доношењем оваг Закона.

- Просторе под посебним притиском развоја (рубне зоне града, инфраструктурни саобраћајни и енергетски коридори, простори експлоатације минералних сировина и искоришћења хидропотенцијала, пољопривредне површине).

Слика 30. Шематски приказ приоритетних подручја за примену новог концепта планирања предела (Извор: ППРС, 2020)

На крају, ППРС 2020 је предвидео и имплементацију коју дефинише као *опремање плана инструментима*, према латинској речи *implementum* са значењем „алатка“ за реализацију појединих планских решења. Већина алатки се већ нашла у претходним поглављима, али сада су груписане у правне, економско-финансијске и организационо-институционалне инструменте.

- *Правни инструменти*: ратификација Европске конвенције о пределима; интеграција проблематике предела у Закон о планирању и изградњи (установљавање обавезе израде *Студије типова предела* и *Карактеризације предела као дела интегралног планирања простора на свим нивоима*), Закон о заштити природе, Закон о шумама, Закон о пољопривреди, и др.; израда Студије процене утицаја на предео развојних планова и пројеката; проглашење режима заштите ревалоризованих природних и културних предела и амбијенталних целина у насељима.
- *Економско-финансијске мере*: стварање системских услова и развој: а) подстицајних мера (пореске олакшице, субвенције, компензације, кредитни

аранжмани, бенефиције...) за остварење пожељних ефеката у пределу (нпр. подстицај традиционалне пољопривреде, еко-туризам, обнова и очување градитељског наслеђа у урбаним и руралним пределима...); б) рестриктивних мера за санкционисање негативних ефеката у пределу; в) јавно-приватних модалитета сарадње у унапређењу квалитета физичког окружења; г) дефинисање извора финансирања кроз буџет и фондове за планирање и усмеравање развоја на државном, регионалном и локалном нивоу.

- *Организационо-институционалне мере*: формирање Одељења у оквиру релевантне институције задужене за припрему и праћење израде Студија о типовима предела Србије применом методе карактеризације, припрему и усклађивање релевантних закона и прописа, међународну и међусекторску координацију и усаглашавање, успостављање јединственог информационог и мониторинг система, припрему и реализацију програма едукације, организацију и координацију програма прекограничне, транснационалне и међурегионалне сарадње...

Апликација новог концепта планирања предела је добила и своју реализацију у делу укупних приоритетних пројеката који су дефинисани у Програму за имплементацију ППРС 2020, чија се реализација очекује до 2014. године. Један од стратешких приоритета и је израда „Студије о типовима предела Србије“ применом методе карактеризације предела која подразумева *идентификацију предела различитог карактера* на националном и регионалном нивоу, којом се формира основа за: *валоризацију и заштиту* природних и културних предела, *планирање и управљање* њиховим квалитетом, *стратешку процену и процену утицаја* на животну средину, *формирање ГИС-а* о природним и културним вредностима предела¹².

Управо су резултати ове Студије део који недостаје методолошкој примени нове парадигме, односно концепта планирања предела који свој коначан резултат сагледава у *карактеру предела као вредности којом се усмерава просторни развој*. Студија треба да укаже и покаже употребну и примерену вредност карактера предела као јавног добра на свим нивоима планирања. Предложено учешће неколико Републичких институција треба да омогући усаглашавање предложене методологије карактеризације предела са Правилником о садржини, начину и поступку израде планских докумената како би се остварио неопходан дијалог у овом трансдисциплинарном истраживању.

¹² *Програм имплементације Просторног плана Републике Србије од 2010. до 2020. године за период од 2011. до 2015. године*. Републичка агенција за просторно планирање, Министарство животне средине и просторног планирања Републике Србије, 2011. Београд.

6.2. Систем планирања: могућност интеграције метода планирања предела

Ово поглавље треба разумети као наставак расправе коју смо започели и делимично завршили у преходним поглављима са намером да имплементацију планских решења, у домену правних инструмената, осветлимо из угла нове парадигме планирања предела. За ниво националног планирања, нова парадигма је имала свој израз у *просторном концепту, принципима и планским решењима*. Од фазе имплементације се очекује разрада концепта у плановима нижег реда што захтева и разматрање *метода* њихове израде имајући на уму време и услове у којима се одвија планирање простора у Србији.

Предлажући овај концепт, имали смо у виду како неафирмисаност струке тако и недостајућу „одговорност“ пејзажних архитеката из претходног покушаја институционализације Генералног плана предела као дела система планирања простора у Србији. Без обзира на отежавајуће околности стојимо на становишту да је *modus vivendi* планирања предела и просторног планирања *примена карактеризације предела* на свим нивоима израде просторних планова. Свесни смо да овај предлог изазива *pro et contra* ставове.

Прво, Србија је земља у транзицији, што се користи у свим ситуацијама када треба исказати скепсу о реалности остваривања предлога или оправдати неуспех. Транзиција јесте феномен савременог доба, дешава се у земљама које су претрпеле извесне историјске ковитлаце, а у кратком времену морају да се престроје на глобално признате друштвене моделе. Наравно, увек и све зависи од културног и историјског контекста, који је често и камен спотицања. Наш фокус интересовања је планирање простора у Србији које обележавају следећи процеси:

- Транзиција са централизоване на децентрализовану администрацију (регионални административни ниво је у фази успостављања);
- Транзиција са социјалистичке на тржишно оријентисану економију, која у планирању диктира економске инструменте;
- Доношења великог броја прописа у циљу хармонизације са европским законодавством.

У таквој атмосфери планирање је углавном „инкременталистичко“ и са низом међупотеза се прилагођава постојећем стању у друштву које је у „покрету“, нестабилном стању транзиције. У историјском ковитлацу деведесетих година планирање је изгубило легитимитет а нови није стекло. Живимо у времену у ком се све више шири антиплански став јавности (Vujošević, Petovar, 2006).

Извесно је да планери немају много средстава да утичу на ток евидентно дивље либерализације, приватизације и маркетизације истиче Вујошевић (2004, 2006) и наставља: „у фронталном наступу својеврсног социјалдарвинизма, у условима неконсолидоване демократије, „дивље“ тржишта и „дивље“ приватизације, неразвијеног грађанског друштва, а нарочито на све начине ограничавањем јавног увида у процедуре доношења одлука, садржаје самих одлука и релевантне информације, већина актера се не држи правила Habermasove „неспутане комуникације“, већ се влада према другим друштвеним обрасцима, за које су карактеристични индивидуална и групна себичност, манипулација и тзв. систематска и организована мобилизација пристрасности“ (Vujošević, 2006: 340).

У таквим околностима, *шта се може очекивати од нових приступа у планирању* и наше намере да метод карактеризације предела интегришемо у постојећу процедуру израде просторних и урбанистичких планова?

Упркос очигледним мањкавостима времена у ком се ритуали планерске „игре“ често искоришћавају и којима се мало верује, појавила се потреба за развојем планирања које ће водити рачуна, поред осталог, и о културном идентитету људи који настаје у синергији са пределом у ком живе (рурални, урбани, периурбани, природни или девастирани предели). Планери све више рачунају на јавност која учествује у дефинисању вредности у пределу али и у контроли спровођења и очувања свог интереса. Ове промене захтевају измене и прилагођавање у самој методолошкој процедури израде плана (Vujošević, 2002, 2004).

Да ли треба уводити нови план који би решавао нове планерске захтеве? Вођени претходним искуством Генералног плана предела, традицијом планирања предела и планерским консензусом да је инсистирање на великом броју планова, у условима планирања у Србији, погрешно (Ђорђевић, 1996), чврсто стојимо на становништу да карактер предела треба да буде интегрални део свих просторних и урбанистичких планова. Како? Изменама и допунама Правилника о садржини, начину и поступку израде планских докумената, у ком би утврђивање карактера предела било обавезни део процедуре (део правних инструмената за имплементацију ППРС 2020).

Којим путем ће ићи даља имплементација планских решења у области заштите и уређења предела? Амбијент у ком се дешава планирање не обећава да ће се много тога мењати. Пејзажни архитекти и даље немају статус обавезног члана у радном тиму за израду планских докумената, а архитекте, урбанисти и планери су добили нови „неопходан терет“, за који нису претерано заинтересовани и немају амбиције да га боље упознају. Истина, расправа на тему каква интеграција предела

у систему планирања треба да буде, много је лакша од оне какава ће заиста бити. Иако анализа искустава примене ППРС 2020 излази из задатих оквира овог рада, у резултатима ћемо потражити нека нова упоришта и перспективе за планирање предела у Србији.

6.3. Искуства примене новог концепта планирања предела

Критички осврт на изложену процедуру примене нове парадигме доводи нас у дилему: да ли је примена новог концепта у ППРС 2020 себи циљ, или је то, ипак, његова реализација кроз остале видове планирања.

У првом случају, за апликацију нове парадигме по узору на Faludi-јеве препоруке почетног упознавања, од терминологије до могуће употребне вредности у систему, можемо констатовати релативне успехе:

- Стручна јавност је упозната са новим тенденцијама у планирању предела; *карактером предела као интегралној вредности у простору.*
- Дефинисана је терминологија којом је остварен и одређени ниво планерског дијалога у тиму који је радио на изради ППРС 2020.
- Иако није добио *статус јавног добра у планирању просторног развоја*, предео је по први пут посматран независно од објеката заштите природе.

Када говоримо о примени нове парадигме кроз концепт планирања предела у Правилнику, аналогијом из ППРС 2020, предео се обрађује као интегрални део заштите животне средине, заштите природних и културних добара, по познатом концепту заштите предела. Свесни смо да је процес *прихватања и социјализације* предложеног концепта дугорочан, тако да нисмо изненађени током његове непосредне реализације. Искуство говори да се од првих покушаја не може много очекивати; није регулисано ко је лиценцирани планер и по којој методи се приступа „заштити и уређењу предела“ (Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената, Сл. гласник РС, бр. 31/2010).

Наиме, од када је отпочела примена ППРС 2020, принципом аналогије, регионални и планови посебне намене у свом садржају разрађују заштиту и уређење предела. Искуство двогодишње примене, од 2010. до 2012. године, анализирано је у односу на фазе разраде концепта заштите и уређења предела у планска документа које предвиђа законска процедура (Табела 6).

Табела 6. Примена новог концепта планирања предела у планским документима РППАП, ППППН

Фазе израде планских докумената / Анализирана планска документа	полазне основе	визија, принципи и циљеви	пропозиције, решења и мере у развоју појединих области	имплементација плана
РППАП Војводине, ПСУГЗЗС, Нови Сад, 2011.	x	x	x	x
Нацрт РПП плана за подручје шумадијског, поморавског, рашког и расинског управног округа, РАПП Београд, 2012.	x	-	-	-
Нацрт РПП за подручје Подунавског и Браничевског управног округа 2011-2020, ЈУГИНУС Београд, 2012.	x	-	-	-
ППППН Природног добра Бељаница-Кучај, РАПП Београд, 2012.	-	x	x	-
ППППН Специјалног резервата природе Горње Подунавље, ПСУГЗЗС, 2012.	x	x	x	-

x / концепт заштите и уређења предела разрађен;

- / концепт заштите и уређења предела није разрађен

На основу досадашњег остваривања Просторног плана Републике Србије до 2020. године (период од 2010. до 2012. године) могуће је извући следеће закључке али и поуке (Табела 6):

- Постоје два приступа концепту заштите и уређења предела:
  - Први приступ је поштовао законске форме и традиционалан концепт заштите предела. Предео се налази у прегледном садржају и полазним основама али није разрађен у осталим фазама; део је концепта заштите природних добара - предео изузетних одлика.
  - Други приступ је разрадио концепт у свим фазама израде плана. Из планских докумената вишег реда су преузете обавезе и смернице за заштиту и уређење предела; визија, принципи и циљеви су усклађени са нивоом плана; планска решења су разрађена и кроз правила уређења и грађења; имплементацијом је предвиђена израда *Пројекта карактеризације предела за приоритетна пилот подручја природних и културних добара*.

- Приступ проблематици предела зависи од профила стручњака коме је задатак поверен; у реализацији другог приступа су учествовали пејзажни архитекти и архитекти а у првом само просторни планери;
- Предео је општи појам тако да је бављење заштитом и уређењем предела, у оквиру регионалних просторних планова и просторних планова посебне намене, компетенција свих који се баве истраживањем простора на различитим размерама (просторни планери, урбанисти, архитекти, инжењери шумарства, итд);
- Иако постоји релативно разумевање и прихватање нове вредности карактера предела у односу на коју се предлажу мере и правила уређења и грађења (ППППН Природног добра Бељаница-Кучај), не постоји намера а ни предлог за његовим дефинисањем (осим у случају РППАП Војводине у ком се у имплементацији предвиђа израда студије о карактеру предела за приоритетна подручаја);
- Карактер предела је *датост* која се се преузима из општих географских и биолошких знања о простору и не постоји иницијатива за његовим утврђивањем.

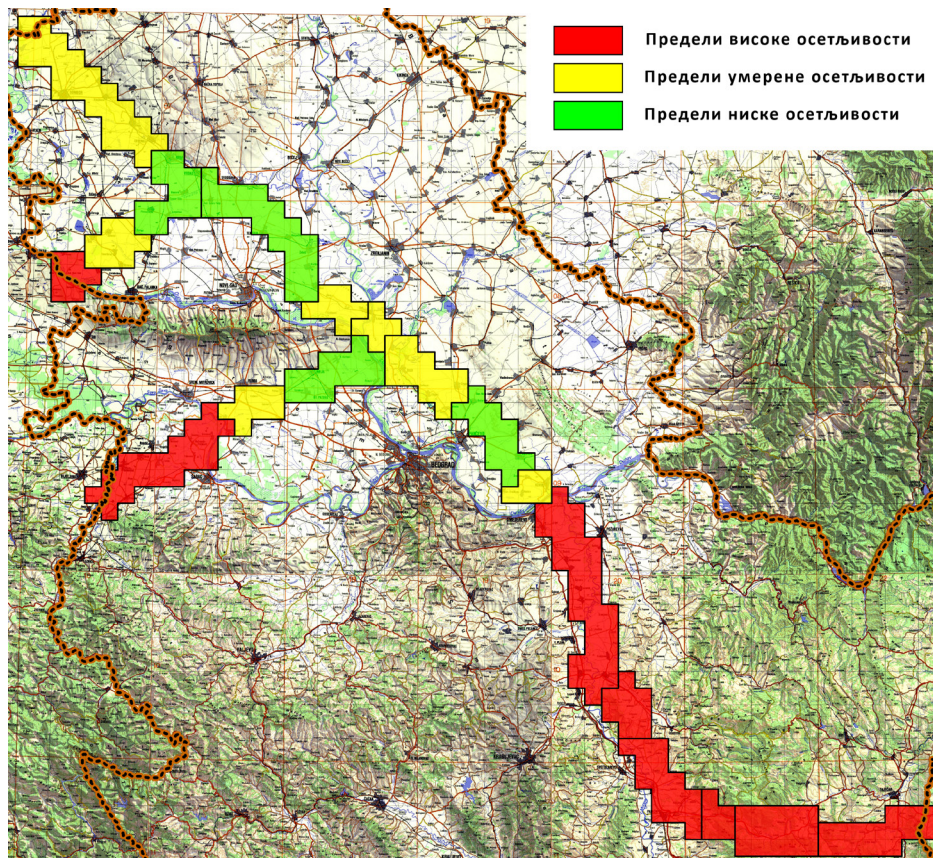
У исто време, постоји и пример потпуне реализације концепта планирања предела и правних инструмената за имплементацију ППРС (израда Студије процене утицаја на предео развојних планова и пројеката). Студији *Истраживање и валоризација трасе гасовода „Јужни ток“ са аспекта предеоног, гео и биодиверзитета на територији Републике Србије 2012.* претходило је уврђивање специфичног карактера предела.

Као што је и преложено у теоријском делу формирања парадигме планирања предела (види поглавље 5.4), у претходно поменутој студији је примењена метода утврђивања осетљивости предела која се заснива на методи карактеризације предела и утврђивању свеобухватне осетљивости издвојених типова предела на траси коридора „Јужни ток“. Примена методе се одвијала се у две фазе:

- Процена осетљивости типа предела у односу на специфичан карактер и визуелну осетљивост;
- Процена капацитета предела у зони непосредне трасе коридора.
- Осетљивост карактера предела је дефинисана на основу:
- Осетљивости предела као ресурса (општег карактера предела и појединачних елемената који су носиоци карактера, структуре предеоног обрасца, композиције и конфигурације, повезаности и разноврсности);

- Квалитета слике предела у односу на комбинацију фактора уређености, кохерентности, поремећаја, историчности, препознатљивости, комплексности, природности, ефемерности.

Практичне технике за утврђивања осетљивости типа предела и капацитета предела у траси коридора засноване су на техници ГИС-а¹³. На крају је добијена тростепена скала вредности којом је утврђена осетљивост типова предела у зони трасе коридора гасовода „Јужни ток“ (Слика 31).

Слика 31. Приказ осетљивости предела на траси коридора гасовода „Јужни ток“ (Извор: Студија Истраживање и валоризација трасе гасовода „Јужни ток“ са аспекта предеоног, гео и биодиверзитета на територији Републике Србије, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, 2012)

¹³ У првој фази, за прикупљање и обраду података коришћен је растер величине поља 5x5 километара док је у другој фази употребљен величине 1x1 километар који је уклопљен у непосредну трасу коридора гасовода. Мрежа је постављена коришћењем Gaus-Kriget-ове пројекције координантног система. Коришћена је техника преклапања различитих аналогних и дигиталних картографских извора података који су агрегирани у оквиру растера. Као извор података коришћене су карте: LanMap2, Corina Land Cover, рефералне карте регионалних просторних планова (Регионални просторни план Подунавског и Браничевског округа, Регионални просторни план АП Војводина 2009-2020, Регионални просторни план Тимочке крајине, Регионални просторни план Централне Србије...). Резултати утврђене осетљивости типа предела и његовог капацитета на траси коридора приказани су у форми унакрсне матрице (висока, умерена и ниска осетљивост). Осетљивост предела је приказана на нивоу типа, док је капацитет дат на нивоу растера.

Иако су прошле само две године од када је као иницијација новог концепта планирања предела ступио на снагу Закон о ППРС 2020, опажања из претходних примера доводе нас у дилему: *да ли је суштина новог концепта остала знана само креаторима карактера предела као дела система вредности у ППРС 2020?*

Знање које данас имамо о карактеру предела у Србији, а које је примењено у ППРС 2020, на нивоу је предвиђања и истраживања по узору на теоријске поставке са добрим светским примерима. Може се чинити, на први поглед, да разлози за такву поставку ствари, која је прихватила ниво општости ППРС 2020, леже на другој страни; у незрелости идеје да карактер предела постане јавно добро. И даље верујемо да није, али то захтева напоре усмерене ка истраживањима и анимирању стручне јавности да учествују у реализацији идеје која мора да прође фазе *социјализације и културне репродукције*. Искустава из другачијих али сличних концепата који имају предмете истраживања који су „општи и свачији“ указују да посебну пажњу треба усмерити на језик односно термине који се употребљавају. Посматрано из угла примене новог концепта планирања предела, убудуће треба инсистирати на:

- карактеру предела, као термину којим се материјализује вредност у пределу;
- методи карактеризације предела као истраживачкој методи у планерској процедури.

„Чак и када је план најбоље урађен, у условима несмањене неизвесности (...) његова имплементација представља стално покретну мету“ (Allmendinger, 2002 преузето из Vujošević, 2004). У условима неизвесности у којима се одвија реализација ППРС 2020, сигурно је да ће и питање имплементације карактера предела као јавног добра бити покретна мета. У међувремену, напоре треба усмерити ка далеко ширем схватању проблематике карактера предела која залази и у област њеног професионалног (односи се на пејзажне архитекте и планере), социјалног, политичког и етичког значења.

6.4. Европска конвенција о пределима: отворена перспектива за планирање предела у Србији?

Перспектива интеграције планирања предела у систем планирања у Србији је крајње неизвесна. Постоји много аргумената за песимистичан поглед на будућност планирања у Србији, али покушаћемо да се задржимо на дискурсу *посибилитета* који иде у корак са променама на пољу знања. Говорили смо о снажној спреси политике и планирања, па ћемо се позвати на могућност сагледавања перспективе

планирања предела захваљујући ратификацији Европске конвенције о пределима чиме је она постала законска обавеза и Република Србија се обавезала да ће (ЕКП, 2011, Члан 5):

- а. законом признати предео као битну компоненту људског окружења, као израз разноврсности заједничког културног и природног наслеђа и темељ њиховог идентитета;
- б. успоставити и спроводити предеоне политике које за циљ имају заштиту, управљање и планирање предела, доношењем посебних мера;
- в. успоставити процедуре за укључивање најшире јавности, локалних и регионалних власти, као и других страна које су заинтересоване за одређивање и примењивање предеоних политика;
- г. *интегрисати предео у политике просторног (регионалног) и урбанистичког планирања*, и у културне, пољопривредне, социјалне, економске и политике животне средине, као и у све остале политике које могу да имају посредан или непосредан утицај на предео.

Конвенције су нужно опште па су њихове примене условљене начином разумевања у специфичном друштвеном и културном окружењу. Тако и Европска конвенција о пределима има своје интерпретације у зависности од земље, односно наслеђа, традиције и струке која преузме одговорност за њену примену. Без обзира на контекст и тумачење, постоји дванаест кључних корака који су универзални и воде њеној операционализацији (Dower, 2008):

- 1. *препознавање* предела у законима;
- 2. *интегрисање* предела у све релевантне прописе и процедуре¹⁴;

Остали кораци које је неопходно спровести у сваком пределу, везани су за јавне институције, али се снажно ослањају и на кориснике простора. То су:

- 3. *идентификација* предела, којом се описује карактер и његови кључни елементи;
- 4. *процена* предела, којом се анализира квалитет и јединственост предела;
- 5. *дефинисање квалитета* предела, односно циљева које треба остварити да би предео био онакав каквим га, поред професионалаца, процењује и јавност.

Из последњег корака следе основне активности које је потребно предузети, а то су:

- 6. *заштита* оног што треба заштити у пределу;

¹⁴ Искуство европских земаља је да је ово веома захтеван корак. Релативно је лако било убедити национална министарства за пољопривреду да уведу појам предела у Програм руралног развоја. Али изазов је увести предео у законе о саобраћају, водоснабдевању, и кључно, најважније, у Закон о планирању простора (Dower, 2008; Roe et al., 2008).

7. *управљање* оним што захтева континуирано управљање;
8. *планирање* односно, према Конвенцији, *утврђивање јасне и прогресивне акције да би се унапредио, рестаурирао (заштитио) и креирао нови предео*;
9. *мониторинг* у пределу да би се утврдиле промене и утицаји промена на карактер предела, као и остваривање или неостваривање задатих циљева¹⁵.

Остале радње су подршка претходним корацима, а то су:

10. промовисање образовања и обука, интердисциплинарност у приступу проблематици заштите, управљања и планирања европских предела, што представља изазов за универзитете и професионалне школе у Европи;
11. промовисање и јачање свести о вредностима предела и учествовање у процесу процене предела, као велики изазов за јавне институције, невладине организације у циљу демократизације (предели припадају свима), одговорности (сви могу утицати на предео, добро или лоше), управљања (доношења одлука).
12. сарадња на европском нивоу кроз размену искустава, информација и експерата¹⁶.

Генераторе настајања Европске конвенције о пределима видимо као исте оне покретаче промена теоријске парадигме, па Конвенцију можемо сматрати метафором новог концепта планирања предела. Овакво схватање је отворило могућности и перспективе промовисања планирања предела као инструмента за њену имплементацију у Србији.

У исто време, истраживања су показала да је „препознавање предела“ у секторске законе (закони о шумама, водама, пољопривреди, заштити природе, итд.) наилазило на разумевање и прихватање, али се просторно планирање показало као „камен спотицања“ у већини земаља које имају искуство у примени Конвенције (Dower, 2008; Roe et al., 2008) (Слика 32). С тим сазнањем смо приступили изради ППРС 2020; *кораци за примену конвенције су били окосница трасирања пла-нерског приступа пределима у ППРС 2020*. Тиме је овај документ добио све атрибуте акционог плана односно *програма за примену Конвенције у Србији*. У исто време, предео је „препознат“ и имплементиран у Закон о Просторном плану Републике Србије 2020.

¹⁵ Седам корака су део интегралног „пакета“ у коме се налазе: циљеви које треба постићи, а утврђени су на основу идентификације и процене предела, као и на основу спољних потреба и утицаја (заштита природе, планирање простора, процена утицаја, климатске промене); циљеви представљају основу заштите, управљања и планирања; мониторинг је неопходан да би се проценили резултати акција које су спроведене у оквиру процеса (сматра се облашћу размене искуства у оквиру европских земаља).

¹⁶ Landscape Character Network је европска мрежа која размењује искустава у карактеризацији предела.

Слика 33. Кораци у примени Европске конвенције о пределима и веза са планирањем простора (Извор: Dower, 2008)

Један од првих и круцијалних корака у имплементацији Конвенције је *идентификација и процена предела* на националном, регионалном и локалном нивоу да би се уврдили квалитет и циљеви које треба постићи у заштити, управљању и планирању. Циљеви се постављају у односу на квалитет предела који је суштина идеје о карактеру предела¹⁷. У Студији о типовима предела Србије, која је дефинисана као приоритетна активност у ППРС 2020, применом методе карактеризације предела, која раздваја фазу идентификације од фазе процене, просторно се дефинишу типови предела у односу на специфичан карактер (као вредност). Циљевима би требало помирити вредности и утицаје али тако да промене у пределу воде ка унапређењу и јачању препознаљивог карактера предела, а не његовом нестајању. Ово је „жизна тачка“ у којој се пресецају „путеви бриге о пределу“ и планирања простора. Политичари и планери су ти који одлучују где ће се у примени европског концепта предела појавити „спољне потребе“ и услови за његово остваривање (Dower, 2008; Roe et al., 2008).

¹⁷ У националним парковима, парковима природе и осталим пределима који су вредности „за себе“, овај процес се одвија у границама у којима нема „спољашњих захтева“ и циљеви су усклађени са заштитом предела. Међутим, већина предела је изложена и спољним захтевима и утицајима (нове локације за ширење градова, производња обновљивих енергија, глобална промена климе). У том случају, циљеви се утврђују у односу на спољашње факторе (потребе и силе промена) који утичу на формирање карактера предела.

У Европској конвенцији о пределима се јасно истиче да је карактер предела интерес просторног развоја, а да не би постао његова „жртва“ не сме остати у сенци одлука које треба донети. Карактер предела мора постати интегрални део планирања простора и политика које одлучују о спољним „потребама“ у планирању као што су енергија, транспорт, водопривреда, пољопривреда, урбани и рурални развој (Dower, 2008; Roe et al., 2008). Бављење модалитетима примене Конвенције, у ствари, значи успостављање јасне везе између планирања просторног развоја и планирања предела што отвара неке нове перспективе за планирање предела у Србији.

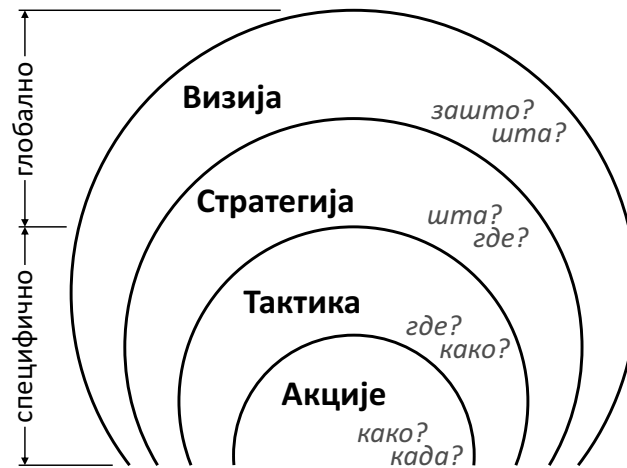
У времену у ком, у Србији, постоји тренд усвајања великог броја европских закона, Европска конвенција о пределима може доживети и другачије тумачење. Овај Закон се може схватити као један у низу „важних корака у придруживању наше земље Европској Унији“, који ће, као и многи пре њега, бити маргинализовани и временом заборављени. Ако томе додамо и противљење планерске струке која не жели превелике промене у планској акцији, разумљива је примена смерница из ППРС 2020 у регионалне просторне планове који се и даље држе добро познатог традиционалног концепта заштите предела.

Супростављање оваквом тренду тражи ангажовање професионалаца који ову проблематику могу да сагледају, разумеју и примене мере у циљу општег добра грађана као основног циља Конвенције. Ако конвенције разумемо као договор о модалитетима и правилима понашања, онда проблематику *примене Конвенције треба прихватити као отворену перспективу за планирање предела и пејзажне архитекте који преузимају одговорност за њену примену у Србији*. Одговорност пејзажних архитеката, према Steintz-овом (2010) графику (Слика 34), видимо као део тактике и акције планирања предела у примени Европске конвенције о пределима¹⁸.

Професионално посматрајући, одговор на питања *где, како и када*, активност пејзажних архитеката у Србији усмерава у три правца:

- истраживање методологије рада приликом израде планова,
- унапређење образовања садашњих а посебно будућих пејзажних архитеката и
- преусмеравање научно-стручних истраживања за потребе планирања предела.

¹⁸ Визија и стратегија су глобални ниво планирања на ком је препознат проблем нестајања јединственог карактера предела Европе услед трансформације простора. Проблематика карактера предела није адекватно плански регулисана што је и довело до проглашења Европске конвенције о пределима.

Слика 34. Визија, стратегија, тактика и акција у планирању (Steinitz, 2010)

Методологију израде просторних планова треба променити. Јасно је да постоји одбојност према променама планске процедуре, али увођењем карактеризације предела, као дела процеса израде просторних и урбанистичких планова према методолошкој процедури планирања предела (види поглавље 5.4), дошло би до квалитативног и вредносног напретка. *Карактер предела* би добио *значење вредности* у планирању које је већ дужи временски период под притиском промена. Наиме, увођењем карактера предела у планску процедуру, из угла примене Европске конвенције о пределима била би реализована (ЕКП, 2011):

- општа мера у којој предео треба да буде интегрисан у просторне и урбанистичке планове као инструменте просторне политике (Члан 5. г.).
- посебна мера „Идентификација и процена предела“ (Члан 6. Ц(а): анализа карактеристика, као и сила и притисака промена које их трансформишу као и праћење промена предела).

С друге стране, сама карактеризација и класификација као процедура, помера тежиште методологије планирања са техничких на питања етике и комуникације у ком се остварује висока интегративност у истраживачком поступку.

Модел образовања у наредном периоду треба да прати светске трендове, али и да се прилагоди условима образовања пејзажних архитеката у Србији. Један од последњих спољних утицаја на које би требало обратити пажњу је и Европска конвенција о пределима која се посебно бави питањем образовања односно, у оквиру посебних мера, обавезује чланице потписнице да унапреде (ЕКП, 2011):

- оспособљавање стручњака за процену и интервенције у пределу;
- мултидисциплинарне програме за оспособљавање професионалаца, приватног и јавног сектора, и заинтересованих асоцијација у политици предела, заштити, управљању и планирању;

- програме образовања у школи и универзитету, у релевантним дисциплинама, које говоре о вредностима које се приписују пределима и резултатима који проистичу из њихове заштите, управљања и планирања (Члан 6, Б).

У светским школама пејзажне архитектуре се воде расправе о трендовима у образовању као и о променама које су школе морале да претрпе. Неке од дилема су старе и преко двадесет година али то не умањује њихову вредност у овој расправи. Конференцији школа пејзажне архитектуре (ECLAS), одржаној у Љубљани, 1991. године, претходило је истраживање спроведено међу европским академским институцијама пејзажне архитектуре где су анализирани различити погледи на концепт планирања предела и концепт дизајна (пројектовања) предела. Без обзира на разлике у школама, заједничко је мишљење да је планирање евоулирало у паралелну дисциплину, или специјализацију, и да је заједно са дизајном постало фундаментално значајно за професију пејзажне архитектуре што је обећавало бољу позицију струке. То је био разлог што је требало дефинисати саму природу планирања предела, каже Ogrin (1994), и наставља: „али и даље се може наићи на поистовећивање планирања и дизајна, али и планирања предела и просторног планирања“ (Ogrin, 1994). Ова констатација је веома индикативна за стање професије планирања предела у Србији која се веома често поистовећује са просторним планирањем.

Жалећи за пропуштеном приликом да се струка пејзажне архитектуре афирмише кроз Европску конвенцију пределима, Gazvoda (2002) говори о свим предностима образовања у области пејзажне архитектуре која може изаћи у сусрет примени Конвенције; од различите размере до различитих приступа у планирању, заштити и управљању пределима. Узимајући у обзир дихотомију између уметности и науке, која је очигледна како у теорији тако и у практичном раду у пејзажној архитектури, Gazvoda (2002) се бави „кључним речима, терминима који се користе и резултатима који се остварују у пејзажној архитектури“ (Табела 7). Повезивање размере, кључних речи и резултата само потврђује тезу да размера диктира планерски приступ (*scales matter*) и ауторову доследност идеји коју заступа и Steinitz (2005, 2010). Поред тога, овим прегледом кључних речи које се користе у пејзажној архитектури, на различитим размерама, од плана до пројекта, формиран је језички оквир као платформа идентитета струке коју је једноставније разумети у интер и трансдисциплинарним истраживањима.

Неспорно је да пејзажни архитекта, образован у дијапазону од планирања предела и екологије до дизајна и специфичних техника, може да учествује у решавању питања кризе у животној средини савременог друштва (Gazvoda, 2002).

Табела 7. Кључне речи у пејзажној архитектури (Извор: Gazvoda, 2002)

Активност	Размера	Кључне речи
Регионално или просторно планирање	преко 1:50 000	Истраживање, заштита природе, развој, економија, демографија, социологија, политика, ново коришћење земљишта, GIS, модели, мапе зонирања, дијаграми, статистика, графикони, итд.
Планирање предела	1:50000 -1:5000	Истраживање, коридори, подручја (ерије), предеона екологија, просторни или симулациони модели: атрактивност, осетљивост (рањивост), подобност, процена утицаја на животну средину, процеси, интеракције, заштита, ново коришћење земљишта, GIS, мапе зонирања, дијаграми, итд.
Дизајн предела (велике размере)	1:5000- 1:1000	Предеона екологија, истраживање, процеси, промене, нови дизајн, CAD, модели, мапе зонирања, планови, цртежи и скице, дијаграми, итд.
Дизајн предела (детаљне размере)	Испод 1:1000	Уметност, форма, облик, промене, нови дизајн, CAD, планови, цртежи и скице, техничка решења, детаљи, пејзажне технике, конструкције, план садње, дренажни и иригациони системи, одржавање, ...

У исто време, воде се дебате на следеће теме: Да ли пејзажна архитектура треба да обједињава две различите активности, планирање и дизајн (Ogrin, 1994) и какве захтеве треба постављати школама и струци пејзажне архитектуре данас, када су управљање пределима и примена ЕКП постали изазов и за остале професије (Steinitz, 2000)?

Концепт образовања у школама пејзажне архитектуре, у интерпретацији Gazvode (2002), подржава све нивое примене Европске конвенције о пределима, од националног до локалног. У исто време, научни приступи који чине окосницу образовања пејзажног архитектуре, као и професионалне технике, пружају висок ниво стручности како у процесу идентификације карактера и процене предела, тако и у дефинисању циљног квалитета који треба остварити планирањем, управљањем и заштитом предела. Зато Steinitz (2010) заступа тезу да мудре школе негују све нивое образовања пејзжних архитеката, од дизајна до планирања, дајући им способност да учествују у свим важним питањима која се тичу квалитета животне средине, од климатских промена до уличног дрвореда (Steinitz, 2010).

Одговоре на питање: какво треба да буде образовање у пејзажној архитектури у XXI веку треба тражити у ономе што се дешава данас. Као учесник на многим интернационалним конференцијама које се баве образовањем у пејзажној архитектури, Steinitz (2010) истраживање конципира у оквиру шест тема:

- Проблематика се сагледава кроз различите размере и локације, од ширења градова, културног предела, рестаурације река, итд;
- Истраживање модела одлучивања у ком постоји висок степен партиципације;
- Компаративне студије предеоних процеса и њихових визуелних или предеоно-еколошких модела;
- Дизајнерске методе и њихова примена кроз АВМ моделе (*agent-based model: learning, adaptatio and reproduction*);
- Нове технологије и њихова примена.

Ако се занемаре екстремне теме, као примена андроид технологија, све остале се могу сагледати као теме око којих смо изградили нови концепт планирања предела којим се обезбеђује и примена ЕКП:

- концепт предела као целине, односно истраживање свих предела на свим нивоима (транснационални, национални, регионални и локални);
- трансдисциплинарност у приступу са високим нивоом партиципације свих учесника у планирању (планера, политичара и јавности), захваљујући методи карактеризације и класификације предела;
- карактер предела, односно предеони образац, који се истражује интеграцијом предеоно-еколошког и визуелног научног приступа; у исто време истражују се адаптивне методе планирања које план посматрају као процес учења и репродукције.

Ову расправу има смисла пренети у сферу планова и програма по којима се одвија образовање пејзажних архитеката на Шумарском факултету Универзитета у Београду. Прво, „генетска“ предиспозиција београдске школе пејзажне архитектуре је везана за образовање које се одвија у оквиру шумарских наука. План и програм се већином одвија у оквиру унутрашњег Steinitz-овог *Јунг-Јанг* дијаграма (види поглавље 1.1, Слика 1); на малим размерама, једноставан процесни модел и традиционална метода пројектовања. У истраживачком приступу доминирају еколошке науке док је аспект уметности недовољно заступљен. Имајући у виду развојни пут школе пејзажне архитектуре, такав приступ је очекиван и неизвесно је да ли ће се он ускоро мењати.

Ако Европску конвенцију о пределима схватимо као изазов за промене у овој области, онда, у наредном периоду, у плану и програму треба много више развијати и други ниво истраживања, односно планирање на већим (ситнијим) размерама. Извесно је да у оквиру постојеће школе на Шумарском факултету, уз одређена унапређења постојећих ресурса и увођења нових метода, треба развијати програм

који ће обезбедити стручњаке за примену ЕКП. То значи да би у *планове и програме* било потребно увести *методу новог концепта* планирања предела која фаворизује проблематику *карактера предела* као нове вредности у односу на коју се утврђују *циљеви* планирања, управљања и заштите предела. У исто време, поред основних студија, ова делом специфична знања би могла да се развијају и у оквиру мастер програма који би интегрисао и остале одсеке на Факултету. На тај начин би обезбедили пут ка дефинисању „трећег стуба“ нове парадигме планирања предела, а то је планерска заједница односно струка која ће се бавити реализацијом планских решења из ППРС 2020.

С обзиром да је основна особина планирања предела интердисциплинарност, за коју је потребно двадесетак професионалца различитих струка (Steinitz, 2010), не можемо очекивати да се у оквиру школе пејзажне архитектуре савладају сва неопходна знања. Али, са сигурношћу можемо тврдити да у планерском тиму медијаторска улога припада и пејзажним архитектама. На тај начин смо добили и оквир за трасирање будућих академских и стручних истраживања.

Када говоримо о *научним истраживањима у области планирања предела* онда првенствено мислимо на истраживања која треба да *проверавају теорију и побољшају праксу*. Истраживања која су усмерена према усавршавању теоријски постављеног концепта интеграције предеоно-еколошког и визуелног приступа, требало би да имају приоритет у наредном истраживачком периоду. Опет ћемо се подсетити на приоритет из ППРС 2020, односно пројекат *Студија о типовима предела Србије* чија би реализација отворила нова поља истраживања, али и нове дилеме које теоријским приступом нису могле бити обухваћене. Био би то пројекат демонстрације прилагођавања научно-стручних истраживања потребама планирања предела. У сваком случају, један од циљева овог истраживачког пројекта је да се успостави веза између фундаменталног истраживачког еколошког и визуелног приступа са планском акцијом. Поред тога, резултат истраживања би били:

- нова база података која би обухватила целу територију Републике Србије;
- интегрисана база потојећих заштићених природних и културних добара са вредностима које су скривене и латентне, познате локалном становништву и део су њиховог културног идентитета¹⁹.

¹⁹ Проширење „интересне“ сфере предела са појединачних, изузетних предела на целу територију има за циљ да се приликом развијања планерских инструмената анализирају историјске, природне и естетске карактеристике у њиховим различитим међуодносима.

Методу карактеризације предела је потребно проверавати, допуњавати и прилагођавати. У сваком случају треба истраживати нове форме тумачења и читања предеоно-еколошких и естетских елемената који могу да осветле преостале трагове који су одавно уништени или оне нове, скривене вредности које представљају будуће „носиоце“ карактера предела²⁰.

Посебно поље научног истраживања несумњиво припада систему индикатора квалитета предела. Систем показатеља који је установљен за праћење реализације планских циљева заштите и уређења предела у ППРС 2020²¹ потребно је даље истраживати и усклађивати са листом ESPON показатеља који се развијају за мониторинг укупног европског простора (Европска мрежа опсерваторија за просторни развој и кохезију).

До сада смо одговорили на лакши део акционог задатка. Говорили смо о модалитетима *како* пејзажни архитекти преузимају одговорност у имплементацији ЕКП, а сада би требало дати и перспекцију догађаја, односно одговорити на питање *када* ће се то и десити? А времену у ком живимо више одговара разматрање *да ли* ће се десити?

У једно смо сигурни; будућност планирања у Србији је неизвесна, а самим тим и будућност примене Европске конвенције о пределима кроз планска документа.

Прво, тешко је одредити како ће се одвијати имплементација ППРС 2020. Свесни смо да је процес *прихватања* и *социјализације* предложеног новог концепта планирања предела спор и дугорочан са неизвесним исходом. У исто време смо сигурни да планерски приступ који карактер предела посматра као вредност (јавно добро) има снагу животне логике која треба да усмерава планирање простора. Како је ППРС 2020 закон, онда предели, после дуго времена имају ауторитет закона. Ако је овај корак превелик за данашње време, онда нам предстоји *планирање система малих корака* које ће у будућности обезбедити одређени ниво размевања и прихватања идеје о карактеру предела и вредностима ЕКП.

²⁰ Неопходно је стварати информациону основу која би имала опис и репрезентацију; места који су инспирисала литературу, филм, фотографију, која су универзално прихваћена као и она која представљају локалну вредност (Воеті, 2002).

²¹ Индикатори за праћење развоја и заштите предела Европе покривају: предеони диверзитет, кохерентност, отвореност и повезаност. Сваки од ових индикатора се може мерити просторном анализом предеоног обрасца који је састављен од различитих коришћења. У намери да се поједностави праћење индикатора остваривања циљева заштите и развоја предела, European Communities on Landscape Indicators (Eurostat, 1998) је сугерисала да се предеони индикатори категоризују. С обзиром да су циљеви развоја и заштите предела конципирани у односу на стање у Србији, где не постоји традиција у праћењу како стања предела, тако и промена које су изазване просторним развијем, систем индикатора треба развијати у складу са развојем ове области.

На крају, питање примене ЕКП, односно новог концепта планирања предела, је питање којим ће се бавити и следеће генерације. Постојећи систем вредности је у великом искушењу тако да нам остаје да верујемо да ће теорија али и пракса просторног планирања размотрити карактер предела као нову „неизоставну“ вредност просторног развоја.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Вођени мотивом да је планирање привилегија али и одговорност, право али и обавеза којим треба стварати свет по мери човека, у овом раду смо трагали за одговором на питање: *Куда иде планирање предела и која је његова улога у планирању просторног развоја у XXI веку?* Требало је преиспитати теоријске основе планирања предела на којима се заснивају правци будућег развоја као и принципе на којима је могуће формирати његову улогу у планирању просторног развоја. На крају истраживања је потребно сагледати колико смо успели у остваривању задатака, али у исто време ништа мање нису интересантне новонастале дилеме које покрећу теме за даља истраживања.

Да идеје на којима почива постојеће планирање предела, а у Србији посебно, нису више идеје времена у ком живимо основна је теза која је покренула ово истраживање. Глобални процеси су створили нови амбијент у ком се данас планира; ***планирање за предео је превазиђено***. Данашња теоријска парадигма мења тежиште односно просторни концепт. *Предео* није више само „резерват културне и природне баштине“ који треба конзервирати у затеченој „слици“. ***Предео је холистички, хибридни, ентитет*** природних, културних и социјалних вредности који се мења и развија, и као такав постаје ***предмет истраживања***.

Осим снажног упоришта у традицији заштите природе, затечена бинарност приступа у пејзажној архитектури: наука или уметност и пракса, заштита или развој природног или културног наслеђа, урбани или рурални предели, снажно је утицала на постојећи концепт заштите у планирању предела. Овако формирано секторско планирање има домен заштите у природним и културним добрима који су просторно дефинисани физичким границама које су и фигуративне границе планирања предела. Просторне ефекте тог концепта уочавамо у *хомогенизацији, фрагментацији и нестајању идентитета предела* који је део његовог карактера. Функционална веза предела и инструмената просторног развоја није остварена. Претходна уочавања су утицала да се не доведе у питање само планирање, већ његов концепт односно владајућа теоријска парадигма.

Теза о потреби за новом парадигмом планирања предела као реакцијом на неодговарајућу институционализацију, односно постојећу праксу, имала је свој епилог у следећим закључцима:

- *парадигма је* од краја XX века Khun-овој *фази кризе*,
- пракси планирања предела је потребна нова теорија која пружа квалитативно нови поглед; *потребна је форма нове парадигме* која омогућава другачији начин интерпретације постојећег знања који постојећа технологија омогућава,
- постоји јасна потреба за дефинисањем адекватног концептуалног и *оперативног инструмента планирања предела* који ће интегралном интерпретацијом предела омогућити и његову одговарајућу примену на свим нивоима и секторима планирања просторног развоја.

Овим радом су понуђени *елементи за грађу другачијег концепта планирања кроз предео* као модела примене нове парадигме којом су дефинисани *просторни концепт* и *планерски принципи*. Он интегрише примену научних принципа: предеоне екологије и естетике предела као система, као и принципе комуникативног планирања у оквирима предела као просторног концепта. У хеуристичком смислу, обједињена је дескриптивна и прескриптивна теорија планирања, а решавање научних проблема и задатака заснива се на *концепту предела као целини, трансдисциплинарности* у истраживачком приступу и *карактеру предела као новој вредности* у систему планирања али и интегралној интерпретацији знања о пределу. Да ли смо овим елементима за грађу новог концепта добили бољу основу планирања просторног развоја питање је процене. Наше мишљење је да је интеграцију принципа предеоне екологије и естетике предела као целине могуће сагледати у карактеру предела као јавном добру у планирању простора. У исто време, сигурни смо да је то питање на ком треба и даље радити.

У новом концепту планирања *кроз предео* промењен је угао призме кроз коју се посматра објекат истраживања. Инклузија је одиграла своју улогу па сада говоримо *о планирању свих предела*; урбаних и руралних, изузетних и обичних, свакодневних, који су посебни само њиховим становницима. Из те перспективе се предмет истраживања, поред заштите, проширио и на могућност стварања нових предела као дела планирања просторног развоја. О томе постоји и договор на европском нивоу - Европска конвенција о пределима за коју са сигурношћу можемо тврдити да је метафора нове парадигме пејзажне архитектуре односно планирања предела. У кретању ка новој парадигми, *предео постаје просторни концепт развоја* у ком се пред планирање просторног развоја постављају два циља:

- обезбедити свим грађанима да живе у пределима у којима су заштићени сви аспекти локалног, регионалног и националног идентитета кроз претходно утврђени карактер предела;

- омогућити унапређење карактера предела кроз дефинисање нових стратегија просторног развоја.

Питања просторног развоја у интерпретацији новог концепта планирања значи опредељење за тип односно карактер будућег предела, који је јавно добро али и интерес, у који су уграђени циљеви свих сектора (становање, индустрија, пољопривреда, шумарство, енергетика, заштита животне средине, природног и културног наслеђа...).

Степен интегративности и холизма нас може одредити у закључку да се понуђени, односно, могући концепт умногоме разликује од постојећег. А да ли је и основа за планирање бољих и лепших предела питање је непредвидљивости будућег развоја планирања. Сигурно је да су отворена нова питања и дилеме као што се и могло предвидети с обзиром на искуства потраге за недостижним концептом интегралног планирања као и неизвесности у ком се креће планирање простора.

У условима инкременталистичког планирања у Србији, концепт смо развили и илустровали на примеру Просторног плана Републике Србије 2010-2020. Нисмо доследно пратили идеалан концепт који је понуђен као алтернатива садашњем планирању, али смо понудили оптималну варијанту у односу на транзицију која формира и атмосферу просторног развоја Републике Србија. У таквим околностима је логична дилема: да ли у условима у којима је неизвесност једино извесна можемо очекивати промене у репертоару планирања и које су наше моћи да их остваримо?

У Републици Србији је овај век започео променама и усклађивањима са европском законском регулативом у којој је и проблематика квалитета животне средине, као оквира у којој се наслућује и планирање предела, разрађена у неколико закона. Међутим, непознавање проблематике предела од стране просторних планера, који су били укључени у институционализацију животне средине у проблематику просторног развоја, довела је до маргинализације односно запостављања разматрања квалитета предела као нераздвојиве компоненте животне средине.

Питање квалитета предела се актуелизује институцијом Европске конвенције о пределима коју је Република Србија ратификовала и обавезала се да је примени и у документима просторног развоја. Као последица теоријских разматрања и научних резултата, ствара се увид у другачије значење предела од оног који смо традицијом наследили. Поред концепта заштите предела, постоје и разматрања *предела као важне компоненте просторног развоја чија „слика“ представља индикатор остваривања планерских циљева*. Културни идентитет је „уписан“ у

образац, односно карактер предела који се тумачи као један од кључних „носиоца“ природног и културног идентитета. У исто време он је елемент којим се повезује локално са регионалним у релацијама европског просторног развоја.

Идеју примене новог концепта планирања предела у ППРС 2020 задржали смо у оквирима *посибилитета* и *социјализације*, односно ***апликације као прве степеннице у процесу стварања институције планирања предела***. Иако смо остали у задатим границама, одбацили смо наслеђени детерминистички заштитарски приступ који је, за нас, одавно постао питање инерције са којом се треба суочити. Сигурни смо да *status quo* не одговара ни струци ни науци. Социјализација је остварена у домену упознавања стручне јавности са трендовима у планирању предела - *карактер предела као део система вредности* и дефинисању терминологије која је усклађена са теоријским концептом. На овај начин је ***остварен и одређени ниво планерског дијалога*** у изради ППРС 2020 ***што је коначно и циљ ове фазе у грађењу институције***:

- Иако није добио статус јавног добра у планирању просторног развоја, ***предео је по први пут посматран независно од објекта заштите природе***.
- Просторни ***концепт предела као целине интегрисан је у просторни концепт*** развоја Републике Србије (предели су природни, урбани и рурални).
- Кроз методу карактеризације предела, која треба да буде интегрисана у израду свих докумената просторног развоја, ***интегрисани су принципи предеоне екологије и естетике предела као система и комуникативног планирања***.

Међутим, постоје *предуслови* за реализацију овако постављеног концепта планирања предела у просторном развоју Србије:

- ***друштвена верификација вредности (карактера) предела*** и његово препознавање у законској регулативи; и
- ***реализација пројекта карактеризације предела*** односно утврђивање типова предела и њиховог циљног квалитета на територији Србије.

Сматрамо да је питање предела још увек у *фази препознавања*. То се види и у законској регулативи у којој би, по вокацији, предео требало да буде рекогносциран. Термин *предео* је и даље у домену традиционалног разумевања: *природни предео* или *слика предела* односно *пејзаж*. Постоји и тенденција приближавања холистичком сагледавању у форми *културног предела* за који се и даље, у највећем броју случајева, примењује само концепт заштите предела.

Појава карактера предела као нове вредности у систему планирања је важна и представља *почетак препознавања* који је пут *ка прихватању*, односно *социјализацији*. Међутим, искуство говори да је то процес дугог трајања. Неопходно је да *друштво препозна карактер предела* као своју вредност односно *део културног идентитета* како би се формирао однос као јавном добру.

Други предуслов успешне реализације концепта планирања предела у ППРС 2020 тиче се *истраживања карактера предела*. Приступ истраживању у потпуности одговара концепту нове парадигме: интегрише предеоно-еколошке и естетске принципе предела као система у чијем идентификовању интерактивно учествују и његови корисници. Можемо казати да је теоријски концепт, након обимних истраживања, прилично уопштен тако да је формирана комплексна метода карактеризације предела која се успешно примењује већ дуже време. Без обзира на позитивна европска искуства, ову методу читања, тумачења и интерпретације предела треба проверавати и *поједностављивати колико је могуће, али не више од тога* да се не би изгубио неопходан ниво комплексности. На институционалном нивоу, ова метода омогућава хоризонталну, вертикалну и трансферзалну повезаност предела и просторног развоја. Пројекат *Студија о типовима предела Србије* се налази на листи приоритета имплементације ППРС 2020, а његова реализација је условљена, у највећој мери, економском ситуацијом земље у транзицији. После првих резултата моћи ћемо да говоримо и о другачијој перспективи планирања предела у Србији и остварљивој реформи система планирања.

Перспективе се виде и у оквирима *примене Европске конвенције о пределима*, као премисе савременог концепта планирања предела, у Србији. Прошло је доба „површног улепшавања“ предела у ком су учествовали пејзажни архитекти. Зато се очекује *усмеравање акција* у погледу *методологије израде планова и пројеката, образовања* пејзажних архитеката и *продубљивања* и *преусмеравања* научно-стручних истраживања за потребе планирања предела и примене Европске конвенције о пределима.

На крају, истраживања су показала да постоје два дискурса, две перспективе планирања предела. Први је наслеђени традиционалан приступ планирања заштите предела, а други представља „вредност којој тежимо“ - планирање развоја *кроз* предео. Померање од планирања *за* предео према планирању *кроз* предео може наизглед представљати тектонски покрет, али он је део природе еволуције када постојећа парадигма планирања предела и институције које га прате затаје.

Уверени смо да ће се потреба за планирањем повећавати, а ми смо се определили за будуће планирање *кроз* предео које не познаје дихотомију урбаних или руралних, природних или културних предела.

Сигурни смо да овај приступ планирању предела, који карактер предела посматра као вредност (јавно добро), има снагу животне логике која ће усмеравати планирање простора. Ако је корак превелик за данашње време, понудили смо систем малих корака (истраживање метода, унапређење образовања, усмерена научна истраживања) који ће у будућности обезбедити одређени ниво *разумевања и прихватања идеје о карактеру предела као вредности и јавном добру*.

ЛИТЕРАТУРА

- Adams, W.M. 2003. *Future Nature A Vision for Conservation*. Second Edition, London, Earthscan.
- Ahern, J. 1995. Greenways as a planning strategy. *Landscape and Urban Planning* 33, 131-155.
- Ahern, J. 2005. Theories, methods and strategies for sustainable landscape planning. Tress B., G. Tress, G. Fry and P. Opdam, (eds.), *Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*, Springer.
- Ahern, J. 2011. From fail-safe to safe-to-fail: Sustainability and resilience in the new urban world. *Landscape and Urban Planning* 100, 341-343.
- Allmendinger, P. 2002. *Planning Theory*. Palgrave, New York.
- Antrop, M. 2001. The language of landscape ecologists and planners: A comparative content analysis of concepts used in landscape ecology. *Landscape and Urban Planning* 55, 63-173.
- Antrop, M. 2005a. From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management. Tress B., G. Tress, G. Fry and P. Opdam, (eds.), *Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*, Springer.
- Antrop, M., van Eetvelde, V. 2008. Mechanisms in recent landscape transformation. *Transaction on the Built Environment Vol 100*, WIT Press.
- Antrop, M. 2004a. Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning* 67 (1/4), 9-26.
- Antrop, M. 2004b. Multifunctionality and values in rural and suburban landscapes. *Multifunctional landscapes*. Vol. 1. Theory, values and history. Brandt, J. and Vejre, H. eds. WIT, Southampton, 165-180.
- Antrop, M. 2004c. Uncertainty in planning metropolitan landscapes. Planning metropolitan landscapes: concepts, demands, approaches. Tress, G. ed. *Alterra Green World Research*, Delta series No. 4. Wageningen, 12-25.
- Antrop, M. 2005b. Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning* 70 (1/2), 21-34.
- Antrop, M., Van Eetvelde, V. 2000. Holistic aspects of suburban landscapes: visual image interpretation and landscape metrics. *Landscape and Urban Planning* 50 (1/3), 43-58.
- Baines, B., Hooftman, E. 1994. Learning where to draw the line: landscape architecture at Edinburgh College of Art/Heriot Watt University. *Landscape and Urban Planning* 30, 179-185.

- Bajić-Brković, M. 1986. *Dugoročno prostorno planiranje grada: postojeći koncept i mogućnost njegovog daljeg razvoja*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Begović, B. 1995. *Ekonomika urbanističkog planiranja*. Beograd: CesMecon.
- Bell, S. 1999. *Landscape pattern, perception and process*. E&FN Spon.
- Bergstrom, J. 1998. *Exploring and Expanding the Landscape Values Terrain*. Faculty Paper Series FS 98-20. Department of Agricultural and Applied Economics, University of Georgia. Athens, Georgia, USA.
- Bešić, M. 2008. *Metodologija političkih nauka sa statistikom*. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Boeri, S. 2002. *Uncertain States in Europe*. Skira Editore, Milan.
- Бојовић, М. 1996. Задаци и функције плана предела, *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Botequilha, Leitão A., Ahern, J. 2002. Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable landscape planning. *Landscape and Urban Planning* 59(2), 65-93.
- Botequilha Leitão A., Miller J., Ahern J., McGarigal K. 2006. *Measuring landscapes: A planner's handbook*. Island Press, Washington.
- Božović, G. 1989. *Tipovi antropogenih promena predela u Boki Kotorskoj*, Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Odsek za pejzažnu arhitekturu.
- Brunckhorst, D. 2000. *Bioregional Planning - Resource Management Beyond the New Millennium*. Amsterdam. Harwood Academic Publications.
- Brunckhorst, D. 2001. Building capital through bioregional planning and biosphere reserves. *Ethics in science and environmental politics* 19-32.
- Bruns, D. 2002. The changing meanings of landscape. *Landscape planning in the era of globalization*. Conference proceeding, Ljubljana.
- Bucek, A., Lacina, J., Michal, I. 1996. *An Ecological Network in the Czech Republic*. Ecological Institute, Veronica, Brno, Czech Republic X/11, 1-45.
- Van Eetvelde, V., Antrop, M. 2007. Landscape Character beyond Landscape Typologies; Methodological issues in Trans-Regional Integration in Belgium. *Landscape Assessment - from Theory to Practice: Application in Planning and Design*, 18th International Annual ECLAS Conference, Belgrade.
- Vasiljević, N. 2008. Uloga planiranja predela u primeni Evropske konvencije o predelima. *Glasnik Srpskog geografskog društva*. Sveska LXXXVIII - Broj 3, Srpsko geografsko društvo, Beograd, 51 - 60.
- Vasiljević, N. 2009. Evropski koncept karakterizacije predela - veza sa planiranjem prostora; Slovenački i hrvatski model, stanje u Srbiji. *Planska i normativna zaštita prostora*. Zbornik radova, Palić, 407 - 421.

- Vasiljević, N., Ristić R., Medarević M., Šljukić B., Radić B. 2011. The implementation of the European landscape convention (ELC): the England forestry action plan as a model for the implementation in Serbia forestry sector, *First Serbian Forestry Congress*. Conference Proceedings, Belgrade, 668-678.
- Васовић, М. 1965. *Регионализација Србије*. Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд.
- Видер-Милошевић, В. 1996. План предела и спровођење заштите и унапређење заштитићених природних добара. *Планирање и уређење предела*. Зборник радова, Удружење урбаниста Србије, Београд.
- von Haaren, C. 2002. Landscape planning facing the challenge of the development of cultural landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 60 (2002) 73-80.
- Вујошевић, М. 1996. Интегрално планирање, заштите и уређења природних предела, *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Вујошевић, М., Спасић Н. 2007. Искуства из примене Просторног плана Републике Србије (1996) и поуке за припремање Стратегије одрживог просторног и урбаног развоја Србије (2008). *Архитектура и урбанизам* 20-21, 112-125.
- Vujošević, M. 2002. *Novije promene u teoriji i praksi planiranja na zapadu i njihove pouke za planiranje u Srbiji/Jugoslaviji*. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
- Vujošević, M. 2004. *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka / Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
- Vujošević, M. 2008. Planiranje održivog (prostornog) razvoja u Evropskoj Uniji - prikaz novijih dokumenata i inicijativa. *Strategija prostornog razvoja Srbije: Studijsko - analitičke osnove*. Republička agencija za prostorno planiranje, Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje Republike Srbije.
- Vujošević, M., Petovar, K. 2006. Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju. *Sociologija* Vol. XLVIII (2006), No 4. Beograd.
- Генерални план предела “Средње Брдо”, 1997. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.
- Генерални план предела “Језеро”, 1997. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.
- Генерални план предела “Филијала”, 1997. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.
- Gailing, L. 2005. Sustainable Landscape Development with Regional Parks: Overcoming Problems of Landscape Multifunctionality in Urban Agglomerations. *Land Use and Water Management in Sustainable Network Society*. Conference Proceedings. Vrije Universiteit, Amsterdam.

- Galloway, T., Mahayni, R. 1977. Planning Theory in Retrospect: The Process of Paradigm Change. *Journal of American Institute of Planners* 43, 399-402.
- Gazvoda, D. 2002. Characteristics of modern landscape architecture and its education. *Landscape and Urban Planning* 60, 117-133.
- Gobster, P., Haight, R., Shriner, D. 2000 Landscape change in the Midwest: an integrated parcelized program. *Journal of Forestry* 98(3), 9-14.
- Gobster, P., Nassauer, J., Daniel, T., Fry G. 2007. The shared landscape: what does aesthetics have to do with ecology? *Landscape Ecology* 22, 959-973.
- Golobič, M., Breskvar Žaucer, L. 2010. *Landscape planning and vulnerability assessment in the Mediterranean*. Thematic study. Regional Activity Centre for the Priority Actions Programme, CROATIA The appointment based on the project: MEL-2322-2664-2202.
- Golobič, M., Cof, A., Gulič, A. 2006. *Vulnerability, attractiveness and suitability analysis of the area of Škofja Loka municipality for production activities*. Urban planning institute of the RS, Ljubljana.
- Gostović, M. 1989. *Uređenje seoske teritorije*. Građevinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Guldager, R., Pfennig, R.-K. 1977. The development planning value. Evaluation of the landscape and its infrastructure: the example shown here is a survey undertaken for the demarcation and development of the future nature park Elm-Lappwald-Dorm. *Garten und Landschaft* 87(1), 9-19.
- Gunder, M. 2011. Fake it until you make it, and then... *Planning Theory* 10(3), 201-212.
- Gustafson, E. J. 1998. Quantifying landscape spatial pattern: What is the state of the art? *Ecosystems* 1, 143-156.
- Gwyn, D. 2002. Associative landscape in a Welsh context', in Fairclough, G. and Rippon, S. (eds.) *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. 187-192.
- Dabović, T., Đorđević, D. 2008. Ka rekonstrukciji teorije planiranja. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, sv. LXXXVIII- broj 3, 37-50.
- Dietwald, G. 2005. Landscape Planning in Germany - A Contribution to the Discussion on the European Landscape Convention, *Alfa Spectra: A special issue*, Spectra Centre of Excellence, Bratislava, 24-26.
- Dower, M. 2008. The European Landscape Convention - its origins, focus and relevance at European level to land use and landscape planning. *The European Landscape Convention and its relevance to land use and landscape planning*. Austin Court, Birmingham.
- Dramstad, W. E., Olson, J. D., Forman, R. T. T. 1996. *Landscape ecology principles in landscape architecture and land-use planning*. Harvard University, Graduate School of Design. Island Press. A.S.L.A.

Dramstad, W., Fjellstad, W. 2011. Landscapes: Bridging the gaps between science, policy and people. *Landscape and Urban Planning* 100 (2011), 330-332.

Ђорђевић, Д. 1995. Конзервација предела као вид његовог планирања, *Заштита природе*. 46-47. Београд.

Ђорђевић, Д. 1997. *Фундаментално и апликативно преиспитивање методологије просторног планирања*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Географски факултет.

Ђорђевић, Д. 2005. О перспективи - изгубљеном основу просторног планирања. *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 91-104.

Ђорђевић, Д. 2004а. *Увод у теорију планирања*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

Ђорђевић, Д., Дабовић, Т. 2004б. Ка новој улози просторног планирања, *Гласник српског географског друштва* св LXXXIV - Бр. 2.

Ђорђевић, Д., Дабовић, Т. 2006. Европска димензија просторног планирања. *Глобус*. Година XXXVII, број 31. Српско географско друштво, Београд, 59-70.

Ђорђевић Д., Дабовић, Т. 2009б. Седам модела планирања, *Гласник српског географског друштва* св LXXXIX - бр. 3.

Ђорђевић, Д. 1995. Metodološki pristup vrednovanju i planiranju predela, *Zbornik radova: Prvo savetovanje mladih geografa Jugoslavije*, Истраживачка станца Петница.

Ђорђевић, Д., Дабовић, Т., Џивак, Н. 2009. Какав је научни статус просторног планирања? *Друштвена улога и статус географије у Републици Српској и окружењу*. Zbornik radova. Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, 203-211.

Европска конвенција о пределима - ЕКП, Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу (Сл. гласник РС - Међународни уговори, бр. 4/2011)

Европска конференција министара одговорних за Просторно/Regionalно Планирање (CEMAT) Lisabon, 2006. *Mostovi širom Evrope*. Асоцијација просторних планера Србије, Београд, 2009.

Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning. IFLA, Springer
Europe 2000: Views on the Development of the Territory of the Community. 1991. European Commission, Brussels.

European Commission, 1994. *Europe 2000+: Cooperation for the Spatial Development of Europe*. Research Study. Brussels: European Commission.

The EU Compendium of Spatial Planning Systems and Policies. 1997. European Commission. Regional Policy and Cohesion. Luxembourg.

European Landscape Convention and Explanatory Report: T-LAND. 2000. Council of Europe, Document by the Secretary General established by the General Directorate of Education, Culture, Sport and Youth, and Environment, Strasbourg.

European Spatial Development Perspective, Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU. 1999. Committee on Spatial Development EU, Potsdam.

Živković, J., Vasiljević, N. 2009. Vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elementi kulture i identiteta, *Studijsko - analitička osnova Strategije prostornog razvoja Republike Srbije*. Republička agencija za prostorno planiranje, Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje Republike Srbije.

Закон о планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 47/2003 и 34/2006)

Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020. године (Сл. гласник РС, бр.88/2010)

Заштита природе и просторно уређење, 1971. Зборник радова. Завод за заштиту природе Републике Србије

Zoido, N. 2010. Policies for Landscape and Infrastructure. *IX Workshop for the implementation of the European Landscape Convention III International Congress on Landscape and Infrastructure*, Cordoba.

Zube, E. 1986. Landscape planning and Education in America: Retrospect and Prospect, *Landscape and urban Planning* 13: 367-378.

Ingegnoli, P. S. 1996. *L'ecologia del paesaggio in Italia*. Citta Studi, MilaNo.

International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) 1994. *Guidelines for Protected Area Management Categories*. London: IUCN.

IUCN 1994. *Guidelines for Protected Area Management Categories*. Gland, Switzerland and Cambridge, U.K.: IUCN.

Истраживање и валоризација трасе гасовода „Јужни ток“ са аспекта предеоног, гео и биодиверзитета на територији Републике Србије. Пројекат. 2012. Институт за водопривреду „Јарослав Черни“.

Jackson, P. 1992. *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography*. Routledge, London.

Јојић, М. 1996. Планирање предела у укупном планирању простора, *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.

Jongman, R., Kùlvik, M., Kristiansen, I. 2004a. European ecological networks and greenways. *Landscape and Urban Planning* 68 (2004) 305-319.

Jongman, R., Pungetti, G. 2004b. *Ecological Networks and Greenways: Concept, Design, Implementation*. Cambridge University Press.

Jorgensen, A. 2011. Beyond the view: Future directions in landscape aesthetics research, *Landscape and Urban Planning* 100 (2011) 353-355.

Kaplan, R., Kaplan, S., 1989. The Experience of Nature. *A Psychological Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Kozová, M., Mišíková, P. 2008. Landscape planning as a strong forward-looking tool for integrated spatial management. *Landscape in planning policies and governance. Towards integrated spatial management*. VII meeting of the Council of the Europe of the workshops for the implementation of the European Landscape Convention. Piešťany.
- Kozova, M., Misikova, P., Krsakova, A. 2005. Landscape Ecological Research, Practice and Education as a base for programme of European Landscape Convention implementation in Slovakia. *Alfa Spectra. Special issue*. Spectra Centre of Excellence, Bratislava, 53-57.
- Krstić, A. 1951. *Uređenje predela i park šuma*. Socijalistička poljoprivreda, Beograd.
- Krstić, B. 1974. Aktivna koncepcija zaštite prirode. *Zaštita prirode i prostorno uređenje*. Zbornik radova. Republički zavod za zaštitu prirode, Beograd, 23-26.
- Kučan A. 1998. *Krajina kot nacionalni simbol*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Kučan A. 1999. Cultural Landscapes as Symbols of National Identity - Protection or Change? The Shifting Aspects of Landscape Identity. *Agriculturae Conspectus Scientificus* Vol. 64, No. 4, 259-268.
- Kuhn T. 1974. *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd.
- Lapka, M., Cudlinova, E. 2003. Changing landscapes, changing landscape's story, *Landscape Research* 28, 323-328.
- Lausch, A., Herzog, F. 2002. Applicability of landscape metrics for the monitoring of landscape change: issues of scale, resolution and interpretability, *Ecological Indicators* 2, 3-15.
- Lewis, P. 1964. Quality corridors of Wisconsin, *Landscape Architecture*, 54: 147-69,
- Li, H., Wu, J. 2004. Use and misuse of landscape indices. *Landscape Ecology* 19 (2004), 389-399,
- LOTO - Landscape opportunities for territorial organization, Office for Studies and International Relations, Gengemi Editor, Roma.
- Low Choy D. 2006. Towards a regional landscape framework: Is Practice ahead theory? *Proceeding, World Planning School Conference*. Mexico.
- Luccarelli, M. 1995. *Lewis Mumford and Ecological Region: the politics of planning*, Guilford Press.
- Lyle, J. 1994. *Regenerative Design for Sustainable Development*. John Wiley.
- Љешевић, М. 1996. Заштита природе и природних вредности - привредне, здравствено - билоске и културне функције заштите природних предела. *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Macura, V., Puača, M. 1992. Prikaz dugoričnih promena predela Beogrda pomoću modela tipova predela. *Glasnik Šumarskog fakulteta*, Beograd.
- Marinović-Uzelac, A. 2001. *Prostorno planiranje*. Dom i svijet, Zagreb.

- Marušič, I. 1986. Podatkovne osnove v prostorskem planiranju. *Podatkovne osnove in njihova uporaba*. Zbornik referatov. ZGS, Maribor.
- Marušič I. 2004. Some observations regarding the education of landscape architects for the twenty-first century. *Landscape and Urban Planning* 60, 95-103.
- Marušič, I. 2006. Landscape typology and landscape changes: What we have learnt from endeavours to implement European Landscape Convention in Slovenia. *Proceedings from Fourth meeting of the Workshops for the implementation of the European Landscape Convention*. Ljubljana: Ministry of the Environment and Spatial Planning Republic of Slovenia, 32-41.
- Matthews, P. 2002. Scientific knowledge and the aesthetic appreciation of nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 60 (2002), 37-48.
- Mayer, E. 2002. Situating modern landscape architecture. *Theory in Landscape Architecture*. Edit. Simon Swaffield. University of Pennsylvania Press.
- Mayer, E. 1997. The expanded field of landscape architecture. *Ecological Design and Planning*. Edit. Thompson, G.F. and Steiner, F. R., John Willey & Sons, INC
- McGinnis, M. 1999. *Bioregionalism*. London. Routledge.
- McHarg, I. L. 1981. Human ecological planning at Pennsylvania. *Landscape Planning Volume 8*. Special Issue Human Ecological Planning -Issue 2.109-120.
- McHarg, I. 1969. *Design with Nature*. The National History, Press, New York.
- McIntyre, S., Hobbs, R. 1999. A framework for conceptualizing human effects on landscapes and its relevance to management and research models. *Conservation Biology* 13, 1282-1292.
- Meinig, D. W. 1976. The Beholding Eye. Ten Versions of the Same Scene. 33-48. *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Edit. Groth, P. - Bressi, T.D., Oxford.
- Meto, V. 2002. Landscape planning: Ecology, Ethics and Aesthetics. *Globalscape Conference proceedings*. Ljubljana.
- Miklós, L. 1989. The general ecological model of the Slovak Socialist Republic—methodology and contents. *Landscape Ecol.* 3 (1), 43-51.
- Miklós, L. 1996. The concept of the territorial system of landscape stability in Slovakia. In: Jongman, R. (Ed.), *Ecological and Landscape Consequences of Land Use Change in Europe*. Proceedings of the First ECNC Seminar on Land Use Change and its Ecological Consequences. ECNC Publication Series on Man and Nature, Vol. 2. 385-406.
- Milinković, S. 1970. Značaj i mesto plana predela u prostornom planiranju. *Pejzaž + Prostor*. Delo, Ljubljana, 20-22.
- Milojević, B. Ž. 1953. Four landscapes of the United States. *Memories de la societe Serbe de geographie*. Vol. 7.
- Mitchell, N., Bugghey, S. 2000. Protected Landscapes and Cultural Landscapes: Taking

- Advantage of Diverse Approaches. *Landscape Stewardship: New Directions in conservation of nature and culture*. The George Wright Forum, The George Wright Society.
- Mlakar, A. 2004. Using "ProVal2000" Application for the Preparation of the Suitability Analysis. ECO IMAGINE - *European Conferences and forum for Integrated coastal Management and Geo_INFORMATION rEsearch*. GI & GIS for Integrated Coastal Management, Seville.
- Muir, R. 2003. On change in the landscape. *Landscape Research* Vol.31, No. 4, Carfax Publishing.
- Mušić, B. 1974. Prostorno planiranje kao sredstvo zaštite i razvoja čovekove sredine, *Zaštita prirode i prostorno uređenje*. Zbornik radova. Republički zavod za zaštitu prirode, Beograd, 43-48.
- Nassauer, J. I., Corry, R. 2004. Using normative scenarios in landscape ecology. *Landscape Ecology* 19, 343-356.
- Nassauer, J. I., Opdam, P. 2008. Design in science: extending the landscape ecology paradigm. *Landscape Ecology* 23, 633-644.
- Naveh, Z. 2000. What is holistic landscape ecology? A conceptual introduction, *Landscape and Urban Planning* 50, 7-26.
- Naveh, Z., Lieberman, A. 1994. *Landscape Ecology, Theory and Application*. Second edition. Springer-Verlag.
- Ndubisi, F. 2002b. Managing change in the landscape: A synthesis of approaches for Ecological planning, *Landscape planning journal* 21 (1-2), 138-154.
- Ndubisi, F. 2002a. *Ecological planning: a historical and comparative synthesis*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ndubisi, F. 1997. Landscape Ecological Planning. *Ecological Design and Planning*, Edit. Thompson, G.F. and Steiner, F. R., John Willey & Sons, INC
- O'Riordan, T., Wood, C. Shadrake, A. 1993. Landscapes for tomorrow. *Journal of Environmental Planning and Management* 36(2), 123-147.
- Ode, A., Tveit, M. S., Fry, G. 2008. Capturing Landscape Visual Character Using Indicators: Touching Base with Landscape Aesthetic Theory. *Landscape Research* 33:1, 89-117.
- Odum, E. P. 1969. The strategy of ecosystem development. *Science* 164:262-270.
- Ogrin, D. 1992. Ontological Aspects of Landscape Architecture in its Articulation into Landscape Planning and Landscape Design. ECLAS, Ljubljana, 1-6.
- Ogrin, D. 1994. Symbolism in landscape artefacts. *Symbolic Landscapes*. Conference Proceeding. Wageningen.
- Ogrin, D. 1994. Landscape architecture and its articulation into landscape planning and landscape design. *Landscape and Urban Planning* 30, 131-137.

- Ogrin, D. 1999. Landscape as a research problem. *Agricultural conspectus Scientifics* Vol. 64, No. 4, Ljubljana.
- Ogrin, D. 2002. Is there future for the globalised world? *Landscape planning in the era of globalization*. Conference Proceeding. Portorož, Slovenia.
- Ogrin, D. 2004. Krajina - pojem in resničnost. *Mi urejamo krajino*. Društvo krajinskih arhitektov Slovenije, Ljubljana.
- Olson, J., Forman, R. 1996. *Landscape Ecology Principles in Landscape Architecture and Landscape Planning*. Washington, DC, Island Press.
- Perišić, D. 1974. O sredini i prostornom planiranju, *Zaštita prirode i prostorno uređenje*. Zbornik radova. Republički zavod za zaštitu prirode, Beograd, 30-37.
- Perspectives of Spatial development in Germanu*. 2006. Federal Office of Building and Regional Planning, Bonn Berlin.
- Pimbert, M. J. 1997. Diversity and sustainability in community based conservation. *Community-based Conservation*. UNESCO - IIPA regional workshop. India.
- Pierr, H-P. 2003. Environmental policy, agri-environmental indicators and landscape indicators. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 98, 17-33.
- Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената (Сл. гласник РС бр. 31/2010)
- Програм имплементације Просторног плана Републике Србије од 2010. до 2020. године за период од 2011 до 2015. године. 2011. Републичка агенција за просторно планирање, Министарство животне средине и просторног планирања Републике Србије, Београд.
- Просторни план Града Београда. Међуизвештај. Завод за планирање развоја Града Београда, 1976.
- Просторно план подручја посебна намена Парка природе „Голија“ (Сл. гласник РС, бр. 16/2009)
- Phillips, A. 1998. The nature of cultural landscapes-A nature conservation perspective. *Landscape Research* 23(1), 21-38.
- Program za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Srbije do 2018, Republička agencija za prostorno planiranje, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, Beograd.
- Nacionalni šumarski akcioni program (NŠAP) - Razvoj sektora šumarstva u Srbiji. Projekat, (Gcp/Fry/003/Fin) (2007-2008), FAO, Ministarstvo spoljnih poslova Finske, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede republike Srbije, Beograd.
- Rekha, R. 1997. *An Approach to Open Space Planning Based on the Principles of Landscape Ecology: An Application to Greater Roanoke Area*. Masters thesis. Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia

- Roe, M. 2008. How are we doing? Research to support the implementation of the ELC in England. *The European Landscape Convention and its relevance to land use and landscape planning*. Austin Court, Birmingham, 19-25.
- Roe, M., Jones, C., Mell C. I. 2008. *Research to Support the Implementation of the European Landscape Convention in England*. Contract No. PYT02/10/1.16 Final Report A Study for Natural England.
- Roosaare, J. 1994. Physical geography in Estonia: bridging Western and Eastern School for Landscape Synthesis. *Geo-Journal* 33 (1), 27-36.
- Rosenberg, A. 1986. An emerging Paradigm in Landscape Architecture. *Landscape Journal* 5 (2) 75-82.
- Sager, T. 2005. Communicative Planners as Naïve Mandarins of the Neo-liberal State? *European Journal of Spatial Development*-<http://www.nordregio.se/EJSD/> *Science* 27, 641-642.
- Selman, P. 2006. *Planning at the Landscape scale*. Routledge, London and New York Weve-Rabehl.
- Selman, P. 2009. Conservation designations-Are they fit for purpose in the 21st century? *Land Use Policy* 26S, S142-S153.
- Selman, P., Knight, M. 2005. *Landscape as an integrating framework for rural policy and planning*. Research Councils' Rural Economy and Land Use (RELU), Programme (Project: RES 224-25-0119), Workshop at the University Sheffield, Sheffield.
- Selman, P., Knight, M. 2006. On the nature of virtuous change in cultural landscapes: exploring sustainability through qualitative models. *Landscape Research* 31, 295-308.
- Selman, P. 2004. Barriers and bridges to sustaining cultural landscapes. *The New Dimensions of the European Landscapes*. Edit. Jongman, R. H., Springer.
- Selman, P. 2010. Centenary paper: Landscape planning - preservation, conservation and sustainable development. *Town Planning Review* (81). Liverpool University Press.
- Selman, P., Swanwick, C. 2010. On the Meaning of Natural Beauty in Landscape Legislation. *Landscape Research* 35, 3-26.
- Semančíková, E., Dvořáková, Z., Líšková, V. 2007. How does strategic planning deal with spatial landscape problems? *Man In The Landscape Across Frontiers - IGU-LUCC Central Europe Conference*.
- Shaw, D., Nadin, V. 2000. Towards Coherence in European Spatial Planning? Shaw, *Regional Planning and Development in Europe*. Eds. D., Roberts, P. and Walsh, P. Aldershot, Ashgate.
- Sijmons, D. 1990. Regional planning as a strategy. *Landscape and Urban Planning* 18 (3/4), 265-273.
- Stainitz, C. 2006. *Some notes on landscape planning towards the objectives on the*

- European Landscape Convention*. International Conference Landscape and Society, Ljubljana, 88-91.
- Steiner, F. 1999. *The Living Landscape, an ecological approach to landscape planning*. McGraw.Hill, Inc. New York.
- Steiner F., Osterman D. A. 1988. Landscape planning: a working method applied to a case study of soil conservation. *Landscape Ecology* Vol. 1 No. 4. SPB Academic Publishing, The Hague, 213-226.
- Steiner, F. 1991. Landscape planning: a method applied to a growth management example. *Environmental Management* 15 (4), 519-529.
- Steinitz, C. 2002. Landscape planning: Local? Regional? Global? *Landscape Planning in era of globalization*. Conference proceedings. Portorož, 28-32.
- Steinitz, C. 2005 From Project to Global: on Landscape Planning and Scale. *Landscape Review*, Vol.9 (2), 117-127.
- Steinitz, C., Werthmann, C. 2007. *Un Futuro Alternativo para el Paisaje de Castilla La Mancha-An Alternative Future for the Landscape of Castilla La Mancha*, Foro Civitas Nova and Comunidad de Castilla La Mancha, Spain.
- Steinitz, C. 2008. Landscape planning: A brief history of influential ideas. *Journal of Landscape Architecture*. ECLAS, Wageningen, 68 -74.
- Steinitz, C. 2010. Landscape Architecture into 21st Century-Methods for Digital Techniques. *Peer Reviewed Proceedings Digital Landscape Architecture 2011: Teaching & Learning with Digital Methods & Tools*, Eds. Buhmann/Ervin/Palmer/Tomlin/Pietsch: Anhalt University of Applied Sciences. Germany.
- Стратегија просторног развоја Републике Србије до 2018 (СПРРС) (Сл. гласник РС, бр. 47/2003)
- Stupar, A. 2009. *Grad globalizacije - izazovi, transformacije, simboli*. Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, ORION ART, Beograd.
- Swaffield, S. 2005. Landscape as a way of knowing the world. *The Cultural Landscape, Designing the environment in the 21st century*. Edit. Sheila Harvey & Ken Fieldhouse with John Hopkins, Routledge, London and New York.
- Szaro, R., Sexton, W., Malone, C. 1997. The emergence of ecosystem management as a tool for meeting people's needs and sustaining ecosystems'. *Landscape and Urban Planning* 40(1), 1-7.
- Terkenli, T. 2001. Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image. *Landscape and Urban Planning* 57, 197-208.
- Tewdwr-Jones, M., Williams, R.H. 2001. *The European dimension of British planning*. London-New York, SPON Press.
- The Spatial development strategy of Slovenia. Ministry of the Environment, Spatial Planning and Energy, Office for Spatial Development, Ljubljana, 2004.

- Тошић, Д. 2005. Регионална географија - Quo Vadis? *Глобус*. Година XXXVI, број 30. Српско географско друштво, Београд, 3-14.
- Тошић, Д. 2012. *Принципи регионализације*. Уџбеник у рукопису. Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Tress, B., Tress, G. 2003. Scenario visualisation for participatory landscape planning - a study from Denmark. *Landscape and Urban Planning* 64, 161-178.
- Tress, B., Tress, G., Decamps H. d'Hautesserre A.-M. 2001. Bridging human and natural sciences in landscape research. *Landscape and Urban Planning* 57, 137-141.
- Tress, B., Tress, G., Fry, G. 2006. Defining concept and the process of knowledge production in integrative research. *From Landscape research to Landscape Planning*. Springer.
- Tress, B., Tress, G., Fry, G. 2005. Integrative studies on rural landscapes: policy expectations and research practice. *Landscape and Urban Planning* 70 (2005), 177-191.
- Tress, B., Tress, G., Fry, G. 2007. Analysis of the barriers to integration in landscape research projects. *Land Use Policy* 24, 374-386.
- Тркуља, С. 2008. *Компаративна анализа просторно-развојних политика*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Tuan, Y. 1974. *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*. Prentice-Hall, N.J. Englewood Cliffs.
- Turner, M., Gardner, H., O'Neill, R.V. 2001. *Landscape ecology in theory and practice: pattern and process*. Springer.
- Turner, T. 1982. Landscape Planning: A linguistic and historical analysis of the term's use. *Landscape Planning* Vol. 9.
- Tveit, M., Fry, O., Fry, G. 2006. Key concepts in a framework for analysing visual landscape character. *Landscape Research* 31, 229-256.
- Fabos, J. 1995. Introduction and overview: the greenway movement, uses and potentials of greenways. *Landscape and Urban Planning* 33, 1-13.
- Fabos, J. G., 1979. *Planning the Total Landscape: A Guide to Intelligent Land Use*. Westview Press, Boulder, CO.
- Fairclough, G. 2002. Europe's Landscape: archaeology, sustainability and agriculture. *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. Eds. Fairclough, G. and Rippon, S. Bull, D. English Heritage. 1-12.
- Fairclough, G., Rippon, S. (eds.), 2002. *Europe's cultural landscape: archaeologists and the management of changes*. EAC, Brussels. EAC Occasional Paper No. 2.
- Faludi A. 1986. *Critical Rationalism and Planning Methodology*. Pion Limited, London, Brondesbury Park.

- Farina, A. 2006. *Principles and Methods in Landscape Ecology: Towards a Science of the Landscape*. Dordrecht, Springer.
- Ференчек, Б. 1996. План предела у закону о планирању и уређењу простора и насеља и у предстојећој примени. *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Finka, M., Kozova, M. 2005. Landscape planning in the Enlarged European Union. *Alfa Spectra: A special issue*, Spectra Centre of Excellence, Bratislava.
- Forester, J. 1989. *Planning in the Face of Power*. Berkeley: University of California.
- Forester, J. 1994. Bridging interests and community: Advocacy planning and the challenges of deliberate democracy. *Journal of the American Planning Association*. Taylor & Francis
- Forman, R., Godron, M. 1986. *Landscape Ecology*. New York: John Wiley and Sons.
- Friedmann, J. 1973. *Retracking America: A Theory of Transactive Planning*. Garden City. NY: Anchor Press.
- Fry, G. 2001. Multifunctional landscapes - towards transdisciplinary research. *Landscape and Urban Planning* 57 (2001), 159-168.
- Fry, G. 2002. Culture and nature versus culture or nature. *New dimension of the European Landscapes*. Wageningen University, Alterra Research Institute.
- Fry, G., Tveit, M. S., Ode, A., Velarde, M. D. 2009. The ecology of visual landscapes: Exploring the conceptual common ground of visual and ecological landscape indicators. *Ecological indicators*. Volume 9, Issue 5. 933-947.
- Fudge, R. S. 2001. Imagination and the science-based aesthetic appreciation of unscenic nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 59 (2001), 275-285.
- Hackett, B. 1971. *Landscape Planning, An Introduction to Theory and Practice*. Oriol Press, Bath.
- Hall, D. 1991. Landscape planning: functionalism as a motivating concept from landscape ecology and human ecology. *Landscape and Urban Planning* 21 (1991), 13-19.
- Hardin, G. 1968. The Tragedy of the Commons. *Science*. Vol. 162. 1243-248.
- Hawkins, V., Selman, P. 2002. Landscape scale planning: exploring alternative land use scenarios. *Landscape and Urban Planning* 60, 211-224.
- Holling, C. S. 1978. *Adaptive environmental assessment and management*. London: John Wiley & Sons.
- Hough, M. 1995. *Cities and Natural Process*. London:Routledge.
- Caplow, S. 2005. A Review Of Stakeholder Participation. *Conservation Evaluation: Ideas For Best Practices*. Caletrio-Gacera.

- Carlson, A. 2001. Aesthetic preferences for sustainable landscapes: seeing and knowing. *Forests and Landscapes—Linking Ecology, Sustainability and Aesthetics. IUFRO Research Series*. Edit. S.R.J. Sheppard and H.W. Harshaw. CABI Publishing, Wallingford, 31-41.
- CEMAT, 1983. *European Regional/Spatial Planning Charter-Torremolinos Charter*. Strasbourg, Rec. (84)2.
- CEMAT, 1988. *European Regional Planning Strategy*. Strasbourg, Resolution (88)6X.
- Checkland, P. 1989. *Systems Thinking, Systems Practice*. John Wiley, Chichester.
- Clark, J., Darlington, J., Fairclough, G. 2004. *Using Historic Landscape Characterisation*. English Heritage and Lancashire County Council.
- Claval, P. 2005. Reading the rural landscapes. *Landscape and Urban Planning* 70, 9-19.
- Conan, M. 2007. *Environmentalism in Landscape Architecture*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington.
- Cosgrove, D. 1998. *Social Formation and Symbolic Landscape*. Madison.
- Council of Europe, 2002. *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*. Rec (2002) 1.
- Council of Europe, 2006. *Landscape and sustainable development-Challenges of the European Landscape Convention*. Strasbourg.
- Countryside Agency and Scottish Natural Heritage (CA/SNH) 2002. *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland* (Swanwick, C. and Land Use Consultants), Cheltenham: Countryside Agency and Edinburgh: Scottish Natural Heritage.
- Countryside Agency - Scottish Natural Heritage. 2002. *Making Sense of Place - Landscape Character Assessment CA/SNH*.
- Countryside Commission, 1996. *Views From the Past - Historic Landscape Character in the English Countryside*, CCW4. Countryside Commission.
- Cronon, W. 1995. *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*. New York and London: W. W. Norton.
- Цвејић, Ј. 1996. Планирање предела. *Планирање и уређење предела*. Зборник радова. Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Свејић, Ј., Видер, В., Прокић, С. 2001. Planiranje predela i zaštita prirode - primeri iz prakse, *Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine*. Zbornik radova. Beograd, 33-39.
- Свејић, Ј., Васиљевић, Н. 2004. Zaštita i uređenje predela parka prirode "Golija", *Prostorni plan područja posebne namene Parka prirode Golija, Studijsko - analitičke osnove*. CEP, Beograd.
- Цвејић, Ј., Васиљевић, Н., Тутунџић, А. 2008. *Типологија предела Београда за потребе израде Европске конвенције о пределима*. Секретаријат за заштиту животне средине Града Београда и Шумарски факултет, Београд.

- Čolić, D. 1975. Ekološki pristupi planiranju i zaštiti predela Jugoslavije, *Saopštenja o kreativnom održanju i zaštiti predela*, posebno izdanje, Knjiga 10. Republički zavod za zaštitu prirode SR Srbije, Beograd.
- Čolić, D. 1974. Plan predela kao instrument zaštite prirode pri prostornom planiranju i uređenju prostora, *Zaštita prirode i prostorno uređenje*. Zbornik radova. Republički zavod za zaštitu prirode, Beograd, 59-63.
- Walters, C. J. 1986. *Adaptive management of renewable resources*. Macmillan Publishing Company, New York.
- Warnock, S., Brown, N. 1998. A vision for the countryside. *Landscape Design* 269, 22-26.
- Waterhout, B. 2007. The institutionalization of European spatial planning. Thesis. Delft University of Technology, Netherlands, 2007
- Wever-Rabehl, G. 2006. *Landscape and Identity* (<http://suite101.com/article/roots--landscape-and-identity-a5466>)
- Whiston Spirn A. 2007. Ian McHarg, Landscape Architecture and Environmentalism: Ideas and Methods in Context. Conan, M. *Environmentalism in Landscape Architecture*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington.
- Worrell, R., Taylor, C. M. A., Spittal, J. J. 2003. Highland Perthshire Forest Habitat Network. *Scottish Forestry* 57, 151-157.
- Wu, J. 2004. Effects of changing scale on landscape pattern analysis: scaling relations. *Landscape Ecology* 19(2), 125-138.
- Wu, J. 2006. Landscape ecology, cross-disciplinarity, and sustainability science. *Landscape Ecology* 21, 1-4.
- Wu, J. G., Hobbs, R. 2002. Key issues and research priorities in landscape ecology: an idiosyncratic synthesis. *Landscape Ecology* 17 (4), 355-365.

БИОГРАФИЈА

Невена Васиљевић (Булатовић), рођена је у Никшићу, 2. октобра 1965. године. У Подгорици је завршила основно и средње образовање. Дипломирала је и магистрирала на Шумарском факултету Универзитета у Београду. Од 1998. године ради као асистент приправник а од 2004. године као асистент на Катедри за планирање и пројектовање у пејзажној архитектури Шумарског факултета Универзитета у Београду.

Учестововала је у националним и међународним пројектима: Модел образовања у шумарству у југоисточној Европи (*FORNET - Model Project Forest Sciences Education And Research Network South East Europe*); ГИС у планирању газдовања шумама у Србији и Црној Гори (*Project - GIS in Forest Management and Planning in Serbia and Montenegro, Norwegian Institute for Land Inventory; Norwegians Forestry Group; Faculty of Forestry Belgrade*); Програм мастер студија Планирање и управљање пределима - *TEMPUS Joint European project- LENNE - Landscape Education for a New Neighbourhood of Europe*, као и у пројектима Билатералне сарадње са Одсеком за крајинску архитектуру Биотехничког факултета Универзитета у Љубљани.

Била је гостујући предавач на Мастер академским Студијама (Модул М6. Просторни и одрживи развој) на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. У току свог професионалног рада учествовала је у великом броју просторних и урбанистичких планова као стручњак за области: планирање предела, процена карактера предела, заштита културних предела. Њен истраживачки рад је публикован у многобројним чланцима и радовима објављеним и саопштеним на домаћим и међународним конференцијама.

Коаутор је публикација: *Типологија предела Београда за потребе примене Европске конвенције о пределима* (2008) и *Креативне стратегије за одрживи развој градова у Србији* (2010).

Учесник је многих округлих столова и радионица. Члан је Удружења пејзажних архитеката Србије и члан Националног савета за ратификацију, потписивање и примену Европске конвенције о пределима.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а: мр Невена Васиљевић

Број уписа: школска 2008/2009

Изјављујем

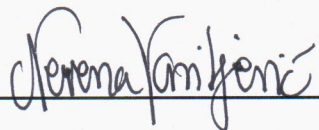
да је докторска дисертација под насловом

„Планирање предела као инструмент просторног развоја Србије“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 8.10.2012. год.

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: мр Невена Васиљевић

Број уписа: школска 2008/2009

Студијски програм: Пејзажна архитектура и хортикултура

Наслов рада: „Планирање предела као инструмент просторног развоја Србије“

Ментор: др Јасминка Цвејић, редовни професор Универзитета у Београду,

Шумарски факултет;

др Давор Газвода, редовни професор Универзитета у Љубљани,

Биотехнички факултет - Крајинска архитектура.

Потписани: мр Невена Васиљевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 8.10.2012. год.

Nevena Vasiljević

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Планирање предела као инструмент просторног развоја Србије“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 8.10.2012. год.

